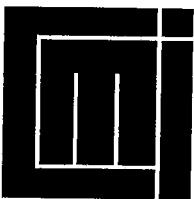

Menneskerettigheter og utviklingsprosesser

Sentrale tema i samfunnsvitenskapelig og
humanistisk menneskerettighetsforskning

Siri Gloppen og Lise Rakner

R 1991: 2

Rapport
Chr. Michelsens Institutt
Avdeling for samfunnsvitenskap og utvikling

ISSN 0803-0030

Menneskerettigheter og utviklingsprosesser

Sentrale tema i samfunnsvitenskapelig og
humanistisk menneskerettighetsforskning

Siri Gloppen og Lise Rakner

R 1991: 2

Bergen, mai 1991

Menneskerettigheter og utviklingsprosesser

Sentrale tema i samfunnsvitenskapelig og
humanistisk menneskerettighetsforskning

Siri Gloppen og Lise Rakner

Bergen, mai 1991. 97 s.

Sammendrag:

Rapporten inngår i studien "Menneskerettigheter i et utviklingsteoretisk perspektiv", som Programmet for menneskerettighetsstudier ved Chr. Michelsens Institutt har utført på oppdrag fra Departementet for utviklingshjelp/ Utenriksdepartementet. Rapportens målsetning er å gi en bred og mest mulig representativ framstilling av hovedsynspunktene i samfunnsvitenskapelig og humanistisk menneskerettighetsforskning. Tema som diskuteres er: utviklingen av menneskerettighetsnormene; kulturrelativisme versus universelle menneskerettigheter; forholdet mellom menneskerettigheter og økonomisk utvikling; spenninger mellom ulike kategorier av rettigheter; forholdet mellom menneskerettigheter og politisk utvikling; etiske og praktiske aspekter ved måling og rapportering av menneskerettighetsrespekt og kobling mellom menneskerettigheter og bistand. Rapporten inneholder en fyldig bibliografi.

Summary:

This volume is part of a larger study: "Human rights in light of development theory", carried out by the Programme of Human Rights Studies, Chr. Michelsen Institute, for the Norwegian Ministry of Development Aid/ Ministry of Foreign Affairs. The aim of this report has been to give a broad presentation of human rights research within the fields of social science and humanities. The central topics discussed in the report are: The development of human rights norms; cultural relativism versus universal human rights; human rights/ economic development trade-offs; conflicts between different categories of rights; relations between human rights and political development; ethical and practical aspects of monitoring and reporting on human rights respect, and of conditionality — the linkage of development aid and human rights. The report contains a bibliography.

Stikkord:

Menneskerettigheter
Økonomisk utvikling
Politisk utvikling
Utviklingshjelp
Rapportering

Indexing terms:

Human rights
Economic development
Political development
Development aid
Reporting system

Kan bestilles fra Chr. Michelsens Institutt, Avdeling for samfunnsvitenskap og utvikling, Fantoftvegen 38, N-5036 Fantoft, Norge. Tlf: (05) 574000. Telefax: (05) 574001

Innhold

Forord	v
Innledning	vii
1. Utviklingen av menneskerettighetsnormene	1
1.1. Fremveksten av internasjonale menneskerettighets- instrumenter i etterkrigstiden	1
Rettighetsinstrumentenes innbyrdes status	3
Utviklingen av regionale menneskerettighetsinstrumenter	4
Tilsyn og kontroll med implementeringen av menneskerettigheter	5
1.2 Den historiske framveksten av rettigheter	7
1.3 Menneskerettighets-idéens opprinnelse i et idé-historisk perspektiv	10
Tre ideologiske tradisjoner og tre kategorier av rettigheter	11
2. Kulturrelativisme versus universelle menneskerettigheter	15
2.1 Regionale menneskerettighets-initiativ i Afrika og de arabiske stater	16
Banjul-erklæringen	16
Islam og menneskerettigheter	20
Regionale menneskerettigheter eller universelle normer	22
2.2 Moralfilosofisk universalisme versus sosialantropologisk kulturrelativisme	23
Filosofisk begrunnelse av universelle menneskerettigheter	24
Kulturrelativismens kritikk av idéen om universelle rettigheter	26
2.3 Forsøk på å bygge bro mellom perspektivene	28
Et sosialantropologisk perspektiv på menneskerettigheter	29
Idéen om en overlappende konsensus — med verdens- erklæringen som utgangspunkt	29
3. Menneskerettigheter og økonomisk utvikling	32
3.1 Menneskerettighetenes innbyrdes konfliktforhold	32
Negative versus positive rettigheter	33
Generasjoner av rettigheter	34

3.2	Avveininger mellom rettigheter og økonomisk utvikling	37
	Tilsidesetting av politiske og sivile rettigheter	37
	Avveininger mellom likhet og vekst	41
	“Trade-off”-debatten: et uttrykk for systemkritikk eller reelle motsetningsforhold?	44
4.	Menneskerettigheter og regimetyper	46
4.1	Regimetyper og menneskerettighetsbrudd	46
4.2	Betingelser for demokrati og menneskerettighetsrespekt	53
5.	Menneskerettighetsrespekt som mål for utvikling	58
5.1	Om menneskerettigheter som vilkår i bistandspolitikk	59
	Hvilke rettigheter bør vektlegges?	60
	Hvordan bistand og menneskerettighetsrespekt ikke bør kobles	63
5.2	Måling, rapportering og evaluering av den menneskerettslige situasjonen i bistandsland	66
	Utvikling av metodologi: operasjonalisering av sosiale og økonomiske rettigheter og utvikling av indikatorer og minstenivå	70
	Etiske aspekt ved rapportering og evaluering	72
6.	Konklusjoner	75
	Bibliografi	78

Forord

Denne rapporten utgjør fjerde og siste del av et prosjekt som Programmet for Menneskerettighetsstudier ved Chr. Michelsens Institutt har arbeidet med siden 1988. Oppdragsgiver har vært Utenriksdepartementet/Departementet for Utviklingshjelp. De øvrige delene av denne studien er: "Utviklingsstrategier, fordelingspolitikk og politiske rettigheter i Zimbabwe" av Tor Skålnes; "Islam, menneskerettigheter og utviklingsprosesser" av Lars Gule og "Supporting the NGO Sector in Africa. Towards a Deepening of an African Human Rights Culture" av Bård-Anders Andreassen.¹

Vi har valgt å gi en bred og mest mulig representativ fremstilling av hovedsynspunktene i den samfunnsvitenskapelige og humanistiske menneskerettighetsforskningen. Oppgaven har vært vanskelig fordi feltet er så enormt. Faglig sett spenner det over det meste av samfunnsfaglig ekspertise via rettsvitenskapen til historien. Vi har bare kunnet speile deler av feltet, men forhåpentligvis er det deler som vil kunne gi et visst inntrykk av spennvidden i tilnærmingene.

Vi vil spesielt takke Åshild Samnøy og Lars Gule for faglige bidrag og praktisk hjelp. Videre vil vi takke Bård Anders Andreassen, Bernt Hagtvat, Arne Tostensen og Kate Halvorsen for viktige og nyttige kommentarer til rapporten. Den øvrige staben på CMI har også gitt kommentarer og oppmuntring.

Bergen mars 1991

¹ Tor Skålnes: "Utviklingsstrategier, ...". Bergen: Chr. Michelsens Institutt, 1989, (MRP Arbeidsnotat nr. 20). Lars Gule: "Islam, menneskerettigheter ...". Bergen: Chr. Michelsens Institutt 1991. (Rapport R 1991: 3). Bård Anders Andreassen: "Towards a deepening ...". (Vil bli utgitt som MRP Arbeidsnotat).

Innledning

Denne rapporten er en serie variasjoner over temaet menneskerettigheter og utvikling. Det overordnede perspektivet er *menneskerettighets-forskningens utvikling*, og rapporten er å betrakte som en “state of the art” eller oversikt over de siste tyve årenes humanistiske og samfunnsvitenskapelige menneskerettighets-forskning. Med et så omfattende emne er det nødvendig å ta utgangspunkt i de store linjene innenfor forskningen og kun behandle noen få sentrale punkt i større detalj.

Selv om emnet er omfattende, utgjør humanistisk og samfunnsvitenskapelig forskning bare en liten del av den totale menneskerettighets-forskningen. Tradisjonelt har dette feltet vært dominert av jurister. Enkelte vil nok savne diskusjoner og litteratur om internasjonal rett, rettssikkerhet, konstitusjonalisme og rettskultur, og en mer inngående analyse av det internasjonale menneskerettighetssystemet. Her har vi imidlertid valgt å gjøre en avgrensning. I denne rapporten vil den juridiske forskningen fungere som en generell kontekst, men i liten grad bli behandlet eksplisitt.

Et viktig felt innenfor menneskerettighets-forskningen omhandler *utviklingen av menneskerettighets-normene*. Dette omfatter studier av den historiske utviklingen av rettighetsnormer generelt, og den legal-historiske utviklingen av internasjonale menneskerettighets-instrumenter spesielt, samt menneskerettighets-idéens opprinnelse i et idéhistorisk perspektiv. Analysene av menneskerettighets-normenes utvikling reiser spørsmålet om hvor universelle disse rettighetene egentlig er. Her står ulike tradisjoner steilt mot hverandre og vi skal komme inn på hovedposisjonene i debatten om *kulturrelativisme versus universelle menneskerettigheter*. Et sentralt punkt i striden er spørsmålet om en filosofisk begrunnelse for menneskerettighetene.

Forholdet mellom *menneskerettigheter og økonomisk utvikling* er en annen viktig del av det menneskerettslige forskningsfeltet. Her står den såkalte “trade off”-debatten sentralt. Stridsspørsmålet er hvorvidt iverksetting av menneskerettigheter hemmer økonomisk utvikling og — i forlengelsen av dette — om det i utviklingsland kan forsvares å ofre menneskerettigheter på den økonomiske vekstens alter. Et viktig spørsmål er i denne sammenheng definisjonen av økonomisk utvikling til forskjell fra økonomisk vekst.

En annen side ved "trade off"-problematikken er spørsmålet om menneskerettighetenes innbyrdes konfliktforhold, om det logisk sett eller i praksis finnes spenninger innad i rettighetsinstrumentene. Sammenknytningen mellom menneskerettigheter og økonomisk utvikling har fått et nytt, og på mange måter problematisk, aspekt gjennom vedtaket i FN om en egen *rett til utvikling*. En rekke forskere har drøftet hvordan denne rettigheten skal tolkes, og hvilke metodiske og praktiske problemer som knytter seg til etablering av en slik rettighet.

Mye av dagens samfunnsvitenskapelige menneskerettighets-forskning er knyttet til spørsmål omkring *menneskerettigheter og politisk utvikling*. Sammenhenger mellom regimetype og menneskerettighets-brudd og forholdet mellom demokrati og menneskerettigheter er sentrale tema. Det meste av forskningen på dette området har konkludert med at demokratiet er den styreform som best garanterer for menneskerettighets-respekt. I lys av denne antakelsen er det viktig å diskutere hvorvidt demokrati i seg selv kan garantere respekt for alle kategoriene av menneskerettigheter. Og, dersom demokrati er den styreform som best garanterer for de menneskelige rettighetene, hvilke forutsetninger må være tilstede for at ikke-demokratiske land skal kunne utvikle demokratiske institusjoner?

Menneskerettighets-respekt som mål på utvikling og menneskerettighetenes rolle som universelt normsett blir stadig mer sentrale tema i lys av sterkere koblinger mellom menneskerettigheter og bistand. Vi vil ta opp etiske og metodiske problemer knyttet til måling, overvåking og vurdering av rettighetsrespekt i bistandsland. Et viktig felt i denne sammenheng er utvikling og operasjonalisering av indikatorer for måling av rettighetsrespekt. Vi vil også se på normative og praktiske aspekter ved at det knyttes ulike former for vilkår til bistand; i hvilken grad bør bistand og andre utenrikspolitiske avgjørelser knyttes til krav om å respektere visse menneskerettighets-standarder? Og dersom koblingen gjøres bør det da fungere som straff eller som "gulrot"?

1. Utviklingen av menneskerettighetsnormene

Hva er opphavet til de moderne menneskerettighetene? Ulike fagtradisjoner gir ulike svar på spørsmålet om hvor menneskerettighetene “kommer fra”. Innledningsvis vil vi skissere framveksten av internasjonale menneskerettighetsinstrumenter etter andre verdenskrig. Etter denne “situasjonsrapporten” arbeider vi oss bakover i tid. Vi går inn på en statsvitenskapelig tilnærming hvor FNs vedtak av Verdenserklæringen om menneskerettighetene i 1948 representerer kulminasjonen av en 300 år lang historisk prosess. Deretter ser vi menneskerettighets-idéens opprinnelse og utvikling i et idé-historisk perspektiv.

1.1 Fremveksten av internasjonale menneskerettighetsinstrumenter i etterkrigstiden

Menneskerettighets-tanken går lengre tilbake enn til 1945, men det var først ved opprettelsen av de Forente Nasjoner (FN) at engasjementet for menneskerettighetene fikk et internasjonalt politisk gjennombrudd.

Menneskerettighets-spørsmålet var på dagsordenen i verdensorganisasjonen fra starten av. FN-pakten refererte til menneskelige rettigheter sju ganger og slo fast at arbeidet for menneskerettighetene skulle være en av den nye organisasjonens hovedoppgaver. Av de mange planlagte kommisjonene, ble bare menneskerettighets-kommisjonen eksplisitt nevnt i FN-pakten. Engasjementet for menneskerettighets-spørsmål som avtegner seg i FN-erklæringen må i all hovedsak forstås som en reaksjon på den andre verdenskrig og nazistenes handlinger. Til tross for seierherrenes forskjellige ideologiske og politiske oppfatninger, kunne deres felles motvilje mot nazismens grusomheter munne ut i Verdenserklæringen om menneskerettighetene i 1948. Åshild Samnøy har i sin avhandling vist at tidspunktet var av stor betydning for at erklæringen ble vedtatt uten at noen stemte mot.² I 1948 var minnene fra krigen fremdeles nærværende og de to

² Samnøy, Åshild: *Human Rights as International Consensus; The making of the Universal Declaration of Human Rights 1945-1948*. (Cand. Philol. Thesis, Programme of Human Right Studies, Chr. Michelsens Institute / University of Bergen, 1990).

to nye supermaktene var fremdeles på talefot. Samnøy viser til at samarbeidsforholdene ble forverret mot slutten av prosessen, og den kalde krigen kunne ha svekket mulighetene for enighet dersom arbeidet med erklæringen ikke hadde vært sluttført på et så tidlig tidspunkt.

Menneskerettighets-erklæringen var likevel bare første etappe av en tredelt oppgave. Ettersom folkeretten ikke regner erklæringer for juridisk bindende, skulle settet av internasjonale menneskerettigheter suppleres med a) en konvensjon mer detaljert enn erklæringen som juridisk ville binde de ratifiserende stater og b) bestemmelser for håndhevelser av konvensjonen.

I 1948 regnet mange med at arbeidet med å få ferdig disse to delene ville gå fort, men ettertiden har vist at dette nok var for optimistisk. Ulike prioriteringer av rettighetene presentert i erklæringen førte til at det ble vedtatt to konvensjoner i stedet for den ene som var planlagt, en for sivile og politiske rettigheter og en for sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter. Et politisk skifte i USA i begynnelsen av femtiårene førte videre til en betydelig nedprioritering av internasjonalt menneskerettighets-arbeid.³ Den kalde krigen, kombinert med problemer knyttet til dekolonialisering, gjorde at de to konvensjonene først kunne vedtas i 1966. Deretter gikk det enda et tiår før et tilstrekkelig antall land hadde ratifisert dem, slik at konvensjonene først trådte i kraft i 1976.

I løpet av denne lange prosessen var håndhevings-prosedyrene knyttet til de to konvensjonene. Komitéen knyttet til konvensjonen om sivile og politiske rettigheter kom i funksjon i 1976, mens komitéen tilknyttet Konvensjonen for sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter ble samlet første gang i 1987. Selve menneskerettighets-kommisjonen har også en overvåkings-mulighet knyttet til den såkalte "1503-prosedyren".⁴ Denne prosedyren legger opp til at anklager mot en stat om menneskerettslige overgrep først blir behandlet konfidensielt for å prøve å få den aktuelle stat til å samarbeide i etterforskning og eventuelt forbedring av forholdene. Hvis ikke noe oppnås på denne måten, er full offentliggjøring "riset bak speilet".

Asbjørn Eide deler utviklingen av FNs arbeid med menneskerettighetene i tre epoker med utgangspunkt i kommisjonens tre arbeidsoppgaver. I de to første tiårene var hovedoppgaven å gi menneske-

³ Det finnes betydelig forskning som viser dette skiftet i amerikanske menneskerettighets-engasjement. Se her: Pratt, Virginia A.: *The Influence of Domestic Controversy of American Participation in the United Nations Commission on Human Rights, 1946-1953*. New York: Garland Publishers, 1986 og Mower, Glenn Jr.: *The United States, The United Nations, and Human Rights. The Eleanor Roosevelt and Jimmy Carter Eras*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1979.

⁴ Navnet henspiller på resolusjonsnummeret da FNs sosiale og økonomiske råd vedtok denne prosedyren.

rettighetene mer presist innhold og å skape internasjonal legitimitet for menneskerettighetsnormene.⁵ Den andre epoken i utviklingen tidfester Eide til perioden 1966-76. Menneskerettighets-kommisjonen konsentrerte seg i denne perioden om å få statene til å anerkjenne og ratifisere FN-vedtakene. Den tredje og siste fasen i Eides framstilling karakteriseres av arbeidet med å utvikle et system for overvåkning og kontroll med iverksettingen av menneskerettighetene. Dette arbeidet startet først rundt 1970.

En innvending mot Eides fase-inndeling er imidlertid at fasene glir over i hverandre. Arbeidet med ratifisering av "The International Bill Human Rights" ble ikke avsluttet i 1966, det pågår stadig.⁶ Ved inngangen til 1990 hadde 91 stater undertegnet Konvensjonen for sivile og politiske rettigheter mens 96 land hadde undertegnet Konvensjonen for sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter.⁷ Et annet eksempel på at menneskerettighets-kommisjonens arbeid aldri kan sies å være avsluttet, er at det stadig utarbeides nye menneskerettslige konvensjoner og erklæringer i tilknytning til "The International Bill of Human Rights". Noen av de viktigste her er Flyktningekonvensjonen av 1951, Konvensjonen om eliminering av alle former for rasediskriminering (1965), Konvensjonen mot tortur (1984), Konvensjonen om retten til utvikling (1986) og Konvensjonen om barns rettigheter (1989).⁸

Rettighetsinstrumentenes innbyrdes status

De forskjellige dokumentene som utgjør "The International Bill of Human Rights" har ulik legal status. Menneskerettighets-erklæringen av 1948 er som erklæring ikke et juridisk bindende dokument, mens konvensjonene er juridisk bindende for de stater som undertegner. Imidlertid har menneske-

⁵ Eide, Asbjørn: "Det internasjonale menneskerettighetsvern" i Hagtvet, Bernt (red.): *Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver*, Oslo: Ad Notam Forlag, 1988, s. 216.

⁶ "The International Bill of Human Rights" er en fellesbetegnelse på FNs menneskerettighets-erklæring fra 1948 og de to Konvensjonene fra 1966: Konvensjonen om sivile og politiske menneskerettigheter og Konvensjonen om sosiale økonomiske og kulturelle rettigheter. "The International Bill of Human Rights" utgjør kjernen i de internasjonale rettighetsinstrumentene, som er en fellesbetegnelse for alle internasjonale og regionale erklæringer og konvensjoner.

⁷ Konvensjonene er imidlertid bare ratifisert av henholdsvis 86 og 92 stater. Opplysningene er hentet fra *Amnesty Internationals Årsrapport 1990*, Oslo: Cappelen forlag, 1990.

⁸ For en fullstendig liste, se Samnøy, Å: "Human Rights as International Consensus", s. 222.

rettighets-erklæringens stadig sterkere posisjon internasjonalt ført til at også den har fått en bindende karakter i kraft av å være sedvanerett.

Diskusjonen om de to konvensjonenes innbyrdes status tar ofte utgangspunkt i konvensjonenes ordlyd. Mens konvensjonen om sivile og politiske rettigheter pålegger statene en umiddelbar plikt til å rette seg etter konvensjonens bestemmelser, pålegges statene bare en plikt til "å ta skritt i retning av å realisere" de sosiale, økonomiske og kulturelle rettighetene innenfor de ressursrammer som eksisterer nasjonalt, og den hjelpen som kan gis internasjonalt. Dette har ført til at det fra enkelte hold, spesielt fra vestlige land, har vært hevdet at de politiske og sivile rettighetene har fortrinnsrett framfor økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.

Debatten om de ulike rettighetstypenes status og gyldighet i forhold til hverandre fikk en "løsning" i 1977 ved at FNs generalforsamling vedtok resolusjon 32/130 hvor det slås fast at de ulike kategoriene av menneskerettigheter er gjensidig avhengige og udelelige og at én kategori rettigheter ikke skal ha fortrinn framfor en annen.⁹ På bakgrunn av dette vedtaket har økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter samme status som sivile og politiske innad i FN-systemet. Imidlertid forhindrer ikke slike "proklamatoriske løsninger" at det fremdeles er reell politisk uenighet om hvilke rettigheter som bør ha forrang. De forhindrer heller ikke at det finnes innbyrdes konflikter mellom ulike menneskerettigheter, noe vi kommer tilbake til i tredje del av rapporten.

Utviklingen av regionale menneskerettighets-instrumenter

På det regionale plan, utenfor FN systemet, er det utviklet en del multilaterale avtaler som alle tar utgangspunkt i FNs menneskerettighets-erklæring. Av regionale menneskerettighets-instrument er Den Europeiske Menneskerettighets-konvensjonen av 1950 trolig den viktigste, fordi man her er kommet lengst i arbeidet med å iverksette og overvåke menneskerettighetene. Innenfor dette rammeverket finner vi Den europeiske menneskerettighets-kommisjon og Menneskerettighets-domstolen i Strasbourg. Den europeiske konvensjonen behandler kun sivile og politiske rettigheter.

⁹ Dette vedtaket er et resultat av en prosess som startet på en verdenskonferanse om menneskerettigheter i Teheran i 1968. Her stod landene i tredje verden samlet bak et krav om at de økonomiske og sosiale rettighetene skulle ha samme status som de sivile og politiske. Videre fremførte tredje verdens representanter et krav om at menneskerettighets-engasjementet skulle knyttes til arbeidet for utvikling. Se Eide, A.: "Det internasjonale menneskerettighetsvern", s. 228.

Organisasjonen av Amerikanske Stater (OAS) vedtok en menneskerettighets-erklæring i 1954, og i 1981 vedtok Organisasjonen for Afrikansk Enhet (OAU) den afrikanske menneskerettighets-erklæring som et supplement til FNs menneskerettighets-erklæring. "The African Charter on Human and Peoples' Rights" trådte i kraft i 1986. Arabiske menneskerettighets-eksperter produserte et "Charter on Human and People's Rights in the Arab World" i 1986, men så langt har ingen arabisk stat godkjent dokumentet.¹⁰ De arabiske og afrikanske erklæringene vil bli gitt en grundigere behandling i rapportens andre del hvor vi særlig legger vekt på hva som skiller disse dokumentene fra den europeiske konvensjonen og "The International Bill of Human Rights".

Tilsyn og kontroll med implementeringen av menneskerettighetene

I en diskusjon omkring overvåkning og kontroll av menneskerettighetene, må det viktige arbeidet som utføres av frivillige organisasjoner som Amnesty International, Minority Rights Group og The International Commission of Jurists påpekes. Omfanget av denne rapporten tillater oss ikke å gå i detalj om de frivillige organisasjonenes rolle og arbeid, og vi skal derfor konsentrere oss om FN-systemet. Det er likevel viktig å understreke at de frivillige organisasjonene bidrar til utvikling og befestning av en menneskerettighets-kultur og en alminnelig respekt og forståelse av menneskerettigheter. En slik internalisering av menneskerettighets-normer er kanskje det viktigste arbeidet for vern av menneskerettigheter.

Normskaping er kun en del av det internasjonale vern om menneskerettighetene. Allerede i 1948 ble det slått fast at for å kunne bidra effektivt til økt respekt for menneskerettighetene måtte FN ta opp konkrete rettighetsbrudd. På grunn av den kalde krigen var det likevel i lengre tid umulig å føre kontroll med rettighetsbeskyttelsen i de ulike land. Det har vært hevdet at det politiske klima lenge hadde en "nøytraliserende" effekt fordi få stater ønsket å bli involvert i maktkampen mellom de to supermaktene.¹¹

FNs rolle i forhold til implementering og respekt for menneskerettighetene har imidlertid endret seg sterkt, og både Theodor Van Boven

¹⁰ For en diskusjon av de ulike regionale menneskerettighets-erklæringene, se *Mennesker og Rettigheter*, Nr. 4, Årg. 5, 1987.

¹¹ Van Boven, Theodor: "The United Nations and Human Rights: Innovation and Stagnation" *SIM Newsletter*, No. 9. (January 1985) s. 8-20.

og Eide daterer endringene til 1970 og de internasjonale reaksjonene mot raseskille-regimet i Sør-Afrika.¹² Med bakgrunn i grufulle menneskerettighets-brudd under Sharpeville-massakren (1960), oppfordret FNs spesialkomité mot apartheid i 1967 menneskerettighets-kommisjonen om å vurdere situasjonen for politiske fanger i Sør-Afrika. Dette var opptakten til at en ekspertkomité av sakkyndige jurister ble nedsatt av menneskerettighets-kommisjonen. Siden har komitéen blant annet vært engasjert i land som Chile, Guatemala og El Salvador.

I tillegg til oppnevningen av slike "faktagrupper" og "spesial-rapportører" er "1503-prosedyren" og kontroll-komitéene tilknyttet de to konvensjonene de viktigste kontroll-prosedyrene innenfor FN-systemet. Til tross for at dette representerer en stor forbedring i forhold til tiden før 1970 er beslutningene om hvilke land som skal etterforskes mer et resultat av hva medlemslandene politisk kan enes om enn en gjenspeiling av menneskerettighets-bruddenes alvorlighetsgrad. Videre er arbeidet med kontrollen innen FN-systemet fremdeles svært politisert og menneskerettighets-argumenter brukes i stor grad som systemkritikk stater imellom. I praksis har menneskerettighets-kommisjonen bare reagert på krenkelser av sivile og politiske rettigheter, selv om det i prinsippet skal kunne reageres på krenkelser av alle kategorier rettigheter. Denne dobbeltmoral eller selektivitet er sterkt kritisert og det er bred enighet om at dette må forandres.¹³

En annen svakhet ved overvåkingssystemet er at selv om stater som har ratifisert de to konvensjonene plikter å rapportere til de respektive komitéene, har ikke FN systemet noen mulighet til å sanksjonere stater som ikke fyller sine forpliktelser. Rapporter som leveres for sent, eller som aldri blir levert, er et stadig tilbakevendende problem. Systemet med selv-rapportering har de mangler slike ordninger til en hver tid har: Jo mindre interesse en stat har av at det internasjonale samfunn får kunnskaper om menneskerettighets-situasjonen i landet, desto mindre er sannsynligheten for at landet vil avlevere sin årlige rapport.¹⁴

For å forstå utviklingen av menneskerettighets-normene i etterkrigstiden er det viktig å se denne utviklingen som ledd i en politisk prosess der allianser innenfor FN er avgjørende for hvilke normer som til slutt får menneskerettighets-status. Samtidig som FN-vedtak er en realitet å forholde

¹² Eide, A.: "Det internasjonale menneskerettighetsvern", s. 224.

¹³ Eide, A.: "Det internasjonale menneskerettighetsvern", s. 226.

¹⁴ *Mennesker og Rettigheter*, Nr. 1. Årg. 1. 1983. Som eksempel her nevner Amnesty Internationals årsrapport 1989 at Iran og Libya begge skulle ha rapportert siden 1983, men at ingen av landene foreløpig har levert sine rapporter.

seg til, har de ulike normene hatt ulik gjennomslagskraft og de generelle formuleringene som preger mange vedtak dekker over mye uenighet. Dette skaper i sin tur problemer i forhold til overvåking og kontroll med gjennomføringen av menneskerettighetene, noe vi skal komme tilbake til i rapportens femte del.

Denne kort sammenfattede framstillingen av utviklingen i FNs menneskerettighets-arbeid viser at det er langt igjen før målet om et internasjonalt rettsvern for universelle menneskerettigheter er nådd, og sannsynligvis vil det aldri bli fullgodt. Så lenge det internasjonale samfunn er bygget opp av selvstendige stater, vil det alltid være statene som har det primære ansvar for at menneskerettighetene blir respektert, og FN vil bare ha en begrenset sanksjonsmulighet. Men selv om det internasjonale systemet har mange mangler og til tider kan virke veldig svakt, er det viktig å være klar over de historiske dimensjonene. For noen tiår siden var det utenkelig at det internasjonale samfunns organer skulle kunne engasjere seg i menneskerettighets-spørsmål innenfor det enkelte land og sett i lys av dette må etterkrigstidens utvikling karakteriseres som revolusjonerende. At det i visse tilfeller ble legitimt å blande seg inn i suverene staters indre anliggender innebar noe radikalt nytt innenfor internasjonal rett.

1.2 Den historiske framveksten av rettigheter

FNs vedtak av menneskerettighets-erklæringen i 1948 kan ses som resultat av 300 års rettighetsutvikling i det euro-amerikanske kulturområdet. Denne historiske framveksten av rettigheter kan illustreres ved hjelp av en stadieteori utviklet av Richard P. Claude.¹⁵ Med utgangspunkt i T.S. Marshalls arbeider og Stein Rokkans politiske sosiologi har Claude utformet en statsvitenskapelig modell for den legal-historiske utviklingen av rettighets-normer.¹⁶ Denne modellen er et av de relativt få forsøkene som har vært gjort på å bygge bro over kløften mellom en statsvitenskapelig tilnærming, og det juridisk dominerte felt som menneskerettighets-studier har vært og er. Med utgangspunkt i fire kategorier av rettigheter viser Claude hvordan hver av disse kan ses som resultat av bestemte forhold i ulike faser av europeisk historie.

¹⁵ Claude, Richard P. (red.) *Comparative Human Rights* Baltimore og London: Johns Hopkins Univ. Press, 1976.

¹⁶ Se Marshall, T.H.: *Citizenship and Social Class*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1954 og Rokkan, Stein: *Stat, Nasjon, Klasse*. (Utvalg og red. ved Bernt Hagtvet) Oslo: Universitetsforlaget, 1987.

Studiet av rettighetsnormenes historiske framvekst har to siktemål. Det ene er å redegjøre for de spesifikke prosessene i europeisk historie som resulterte i utviklingen av menneskerettighets-normer; forklare under hvilke betingelser forestillingene oppstod og hvordan de utviklet seg fra en kjerne av normer til et regelverk som etterhvert omfatter de fleste sider av den menneskelige tilværelse. Det andre siktemålet er å kunne si noe om i hvilken grad dette er generelle betingelser som må være tilstede for utvikling og institusjonalisering av rettighetsnormer i ethvert samfunn.¹⁷

Claude spesifiserer én bakgrunnsbetingelse og fire faser i en utviklingsprosess. *Bakgrunnsbetingelsen* er at det eksisterer et stabilt og prosedyreregulert juridisk system. Det vil si et system hvor det er en viss grad av forutsigbarhet, en viss enighet om grunnleggende normer og hvor det er utviklet visse prosedyrer for løsning av konflikter og tvistemål.

I *første fase* defineres de fundamentale personlige frihetene. Med utgangspunkt i et sekularisert og universalistisk syn på statens legitimitet vokste det fram et skille mellom “det private” og “det offentlige”. Det utviklet seg en forestilling om at hvert enkelt menneske har rett til et frihetsrom, en privat sfære som representerer grenser myndighetene ikke legitimt kan overskride. Endringer i synet på hva som er legitim myndighet er en ideologisk forutsetning for etableringen av grenser for de styrendes myndighetsutøvelse. Denne utviklingen av personlige frihetsrettigheter er i følge Claude avhengig av at det finnes kanaler for politisk kommunikasjon og folkeopplysning. Den er videre avhengig av at det utvikles institusjonelle begrensninger av den politisk makten (institusjonalisering av maktodelingsprinsipp).

I *andre fase* defineres de sivile rettighetene. Fasen kjennetegnes av krav om rettssikkerhetsgarantier og den faller historisk sammen med borgerskapets framvekst og utviklingen av en moderne, kapitalistisk markedsøkonomi. Synet på individet og myndighetenes rolle endres i denne fasen; individet blir sett på som handlekraftig og aktivt, mens myndighetenes rolle blir tilsvarende passiv. Den begrenses til å garantere borgernes frihet, eiendom og sikkerhet. Den franske erklæringen om menneskers og borgeres rettigheter kan stå som uttrykk for denne fasen. Her anes konturene av den liberale rettsstat hvor frihet er “frihet til å gjøre alt som ikke skader andre” og hvor loven bare skal forby handlinger som

¹⁷ En god framstilling og diskusjon av Claudes modell blir gitt av Hugo Stokke i artiklene: “Some notes on Developing Human Rights Development Theory” *Arbeidsnotat No. 13, Programmet for menneskerettighets-studier*, Chr. Michelsens Institutt, Bergen 1988 og “Menneske-rettighetene i et utviklingsperspektiv” *Arbeidsnotat No. 14, Programmet for menneskerettighets-studier*, Chr. Michelsens Institutt, Bergen 1988.

er til skade for samfunnet. "Individuelle rettigheter som garanteres gjennom lovens bokstav er et særmerke ved denne epoken".¹⁸ Det politiske liv ses i stor grad som et marked hvor enkeltaktørers handling, motivert utfra egeninteresse, indirekte fører til det felles beste.

I *tredje fase* utvides den juridiske likhet til også å omfatte politisk likhet. Til denne fasen hører innføringen av allmenn stemmerett. Claude forklarer institusjonaliseringen av like politiske rettigheter som resultat av en elitestrategi for å demme opp for sosialt baserte konflikter. Han støtter seg blant annet på T.H. Marshall når han hevder at det å innvilge de eiendomsløse klasser politisk statsborgerskap tok brodden av sterke sosiale ulikheter.¹⁹ Dette synet er imidlertid ikke ukontroversielt. Andre forfattere har pekt på betydningen av politisk mobilisering, i første rekke gjennom arbeiderbevegelsen, og har i større grad forklart rettighetsutvidelsene som resultat av press nedenfra²⁰. Perioden karakteriseres ved at politisk virksomhet organiseres i partier, frivillige organisasjoner, fagforeninger etc. Synet på det politiske liv endret seg fra bildet av et marked hvor enkeltaktørers frie spill frambringer det felles beste, til en arena for forhandling mellom grupper.

I *fjerde fase* utvides rettighetsspekteret til å omfatte sosiale og økonomiske goder. Mens det i de to første fasene i hovedsak dreide seg om å etablere negative rettigheter som markerer grenser for statens myndighet, blir det i denne fasen satt fokus på statens positive oppgaver når det gjelder å sikre individet sosiale goder som det ikke kan tilegne seg ved egen hjelp. Claude hevder at en ideologisk betingelse for utviklingen av velferdsrettigheter er en forståelse av at alle må dele risikoen ved den industrielle utviklingen. Velferdsrettighetene som etableres i denne fasen, er mer betingede enn rettighetene som etableres i de tidligere fasene. Økonomiske muligheter, administrativ kapasitet og politisk vilje er viktige forutsetninger for realisering av sosiale og økonomiske rettigheter. Sentral planlegging er i denne fasen et viktig trekk ved offentlig virksomhet.

Ved hjelp av denne modellen framstilles framveksten av personlige frihetsrettigheter, sivile rettigheter, politiske deltakerrettigheter og sosiale og økonomiske velferdsrettigheter som *statsborgerlige rettigheter*. Ser vi på de enkelte fasene og på helheten i utviklingen ser vi at de rettigheter som

¹⁸ Stokke, H.: "Menneskerettighetene i et utviklingsperspektiv". s. 6.

¹⁹ Se Marshall, T.H.: *Citizenship and Social Class*.

²⁰ Se for eksempel Przeworski, Adam: *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1985 og Vester, Michael: *Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess. Zur Soziologie und Geschichte der Arbeiterbewegung* Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt, 1970.

proklameres i menneskerettighets-erklæringen av 1948 kan leses som et produkt av denne euro-amerikanske utviklingen. I de to siste fasene utvides rettighetene til stadig større deler av befolkningen og etableringen av universelle menneskerettigheter kan ses som en naturlig forlengelse av denne utvidelsesprosessen.

Claudes "classical model of human rights development" er en idealtypisk modell i weberiansk forstand, og uttrykker en eksemplarisk utviklingsrekke med utgangspunkt i bestemte lands historie. Slike generaliseringer står alltid i fare for å presse historien inn i for snevre teoretiske rammeverk. Likevel synes det som om Claude gjennom denne modellen har maktet å synliggjøre og strukturere viktige elementer i den euro-amerikanske utviklingen av rettighetsnormer. Modellen forklarer rettighets-utvikling som resultat av interne prosesser. Dette er imidlertid bare en del av bildet, det er også tale om diffusjon eller spredning av normer.

Diffusjonsaspektet er enda viktigere når det gjelder rettighetsutviklingen i andre deler av verden. Blant annet av den grunn kan ikke denne modellen, utviklet på basis av en europeisk utvikling, uten videre overføres på ikke-europeiske politiske systemer. Den kan likevel fungere som utgangspunkt for hypoteser om hvilke betingelser som må være til stede dersom rettighetsnormer skal kunne utvikles og institusjonaliseres.

Claudes modell gir et historisk og statsvitenskapelig perspektiv på den historiske utviklingen av menneskerettighetene. Et alternativ til dette perspektivet finnes i den idé-historiske tilnærmingen til spørsmålet om menneskerettighetenes opprinnelse. Her har fokus vært satt på selve menneskerettighets-begrepet og menneskerettighets-idéens opphav og utvikling.

1.3 Menneskerettighets-idéens opprinnelse i et idé-historisk perspektiv

Menneskerettighets-idéens røtter kan føres tilbake til det syttende og attende århundrets doktriner om menneskets naturlige rettigheter. Tidligere var ikke individuelle rettigheter, i betydningen det å ha *en rett til noe*, skilt fra *det som er rett*, i betydningen riktig å gjøre i forhold til en guddommelig eller faktisk eksisterende lov. Dette skillet drøftes grundig av Jack Donnelly som hevder at mye av uenigheten omkring rettigheter generelt, og menneskerettigheter spesielt, skyldes manglende forståelse for dette skillet.²¹

²¹ Se kapittel 1 i Jack Donnellys avhandling *The Concept of Human Rights*, London & Sydney: Croom Helm, 1985.

Den første tenkeren som brukte begrepet *ius* i betydningen individuell rettighet, og som dermed til en viss grad løste begrepet fra idéen om en guddommelig eller offentlig lov, var Jean Gersen, en fransk akademiker fra det fjortende århundret. Han skilte mellom *ius*, “a *facultas* or power appropriate to someone and in accordance with the dictates of right reason” og *lex*, “a practical and right reason to which the movements and workings of things are directed towards their ordained ends”.²²

Det var imidlertid først mot slutten av det syttende århundret at idéen om menneskets naturlige rettigheter ble sentral i europeisk filosofi. En grundig framstilling av den naturrettslige tradisjonen som da vokste fram er gitt av Nils Gilje.²³ Kjernen i naturrettsstenkningen er idéen om at hvert enkelt menneske har visse naturlige rettigheter. Disse rettighetene er knyttet til menneskets natur, slik den tenkes i “naturlilstanden”, det vil si i en tilstand hvor staten abstraheres bort. De naturlige rettighetene er fra et moralsk synspunkt mer grunnleggende enn det enkelte samfunns eksisterende lover. Utfra denne tankegangen er samfunnets lover bare legitime i den grad de respekterer borgernes naturlige rettigheter.

Mens mennesket tidligere ble sett som et element i en guddommelig orden, vokste det på 1600- og 1700-tallet fram et syn på samfunnet som en kontrakt mellom individer med rettigheter og plikter. John Locke regnes gjerne som den første eksponent for idéen om individets naturlige rettigheter. I løpet av århundret etter at hans verk *Two Treatises on Government* ble utgitt i 1689, kom idéen om individuelle rettigheter til uttrykk i viktige politiske dokumenter som den amerikanske uavhengighetserklæringen fra 1776 og den franske menneskerettighetserklæringen fra 1789. Gjennom menneskerettighetsbegrepets tohundreårige historie som politisk slagord er begrepets innhold endret. Rettighetsidéen er utvidet til områder som på mange måter har lite felles med det de franske og amerikanske erklæringene omfattet.

Tre ideologiske tradisjoner og tre kategorier av rettigheter

All menneskerettighets-tenkning er i en viss forstand knyttet til et begrep om *likhet*, en idé om at alle mennesker er like i moralsk forstand og derfor

²² Sitatene er hentet fra Malnes, Raino: “A Review of Some Issues in the Philosophy of Human Rights”, (upublisert notat fra Chr. Michelsen Institutt, Bergen, 1982) og skriver seg fra Richard Tucks framstilling i *Natural Rights Theories*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

²³ Gilje, Nils: *Det naturrettslige kontraktparadigmet* Bergen: Senter for Vitenskapsteori, 1989.

har like stor verdi eller verdighet. Krav om grunnleggende rettigheter har vært fremmet på bakgrunn av tre ulike forhold, som hver på sin måte innebærer en trussel mot menneskets verdighet. Stikkordsmessig kan vi si at det som trues er henholdsvis menneskets *frihetsrom*, menneskets *autonomi* og tilfredsstillende av menneskets grunnleggende *behov*. Hver av disse begrepene er knyttet til en bestemt ideologisk tradisjon, og hver av dem har gitt opphav til en egen kategori av rettigheter.

Den liberalistiske tradisjon som springer ut fra Locke og den naturrettslige kontraktenkningen, har i første rekke vært opptatt av å sikre det enkelte menneskets frihetsrom. Dette frihetsrommet (*suum-sfæren*) defineres noe ulikt av forskjellige tenkere, men omfatter i hovedsak liv, legeme, eiendom, tros- og handlingsfrihet og ære. Eiendomsretten regnes til de grunnleggende naturlige rettighetene og utledes fra retten til liv.²⁴ Det enkelte individs personlige frihet og sikkerhet trues av inngrep fra andre mennesker så vel som fra staten. For å hindre overgrep mot individets frihet må staten bindes av konstitusjonen og ha som sin fremste oppgave å sikre menneskets personlige og sivile rettigheter. Denne tradisjonen fremmer med andre ord krav om rettsstatsgarantier, begrensninger i statsmaktens myndighet og respekt for individets *personlige og sivile rettigheter*. Den liberalistiske forestilling om individets frihet som absolutt begrensning på statsmakten er i de senere år artikulert av blant andre Robert Nozick og Ronald Dworkin.²⁵

Den demokratiske tradisjon med Jean-Jaques Rousseau som inspirator, tar utgangspunkt i et annet begrep om menneskets frihet, nemlig frihet i betydningen autonomi eller selvbestemmelsesrett. Mennesket er autonomt dersom det bare adlyder lover det selv gir. Individets autonomi realiseres ved deltakelse i det politiske livs kollektive beslutninger. Utfra en slik tanke blir politiske deltakerrettigheter av vital betydning for realisering av den menneskelige verdighet. Det sentrale spørsmål i den demokratiske tradisjon er "hvem styrer meg" til forskjell fra den liberalistiske tradisjons "i hvilken grad griper myndighetene inn i mitt liv?".²⁶ Det demokratiske kravet om

²⁴ Se diskusjonen av *suum-sfæren* i Gilje, N.: *Det naturrettslige kontraktparadigmet*, s. 114 ff., og i paragraf 14.

²⁵ Nozick, Robert: *Anarchy, State and Utopia*, New York: Basic Books, 1974 og Dworkin, Ronald: *Taking Rights Seriously*, London: Duckworth, 1977.

²⁶ Slagstad, Rune: "Individ og stat i moderne politisk filosofi" i E. Smith (red.) "*Jus*" og "*politikk*" i *det norske statsliv* Oslo: Universitetsforlaget, 1989.

politiske rettigheter står i et spenningsforhold til liberalismens krav om frihetsrettigheter og en stabil rettsstat.²⁷

Det tredje forholdet som har gitt opphav til rettighetskrav er menneskers grunnleggende velferdsbehov. Den *sosialistiske tradisjons* utgangspunkt er at fordi alle mennesker har samme verdi, har alle lik rett til å få tilfredsstilt sine basale materielle behov. "Social justice"-skolen i moderne politisk filosofi utdyper denne tankegangen: fordi alle mennesker i et samfunn deltar i det fellesskapet som gjør produksjon av varer og tjenester mulig, har alle rett til en del av de godene som produseres.²⁸ På denne bakgrunnen fremmes krav om en rettferdig fordeling og om *sosiale og økonomiske velferdsrettigheter*.

Den amerikanske uavhengighetserklæringen og den franske menneskerettighetserklæringen fra slutten av det attende århundret hevdet bare de sivile og politiske rettighetene. I vår tids menneskerettighets-dokumenter har imidlertid sosiale og politiske rettigheter en uomtvistelig og, i følge FNs vedtak, likeverdig plass. Disse rettighetenes normative status er imidlertid fremdeles omstridt, og i den filosofiske menneskerettighets-debatten har mulighetene for en filosofisk holdbar begrunnelse for velferdsrettigheter vært det sentrale spørsmålet.

Diskusjonen så langt har vist at FNs menneskerettighets-erklæring fra 1948 og konvensjonene fra 1966 kan ses som et resultat av en europeisk eller vestlig politisk utvikling, og at disse dokumentene uttrykker tankegods som har røtter i vestlig kultur og filosofi. Som vi nevnte innledningsvis var det imidlertid ingen stater som stemte imot verdenserklæringen i 1948 og flere regionale menneskerettighets-erklæringer er vedtatt med FN-erklæringen som modell.

Kan rettigheter som er produkt av én kultur være universelt gyldige? Er verdenserklæringen om menneskerettighetene bare eksport av vestlig tankegods, eller finnes det også elementer i andre kulturer som støtter opp under menneskerettighetsidéen?

Spørsmålet om menneskerettighetenes universelle gyldighet er tema for neste del, og det belyses utfra tre perspektiver: På den ene siden finner vi

²⁷ Se for eksempel Slagstads avhandling *Rett og Politikk*, Oslo: Universitetsforlaget, 1987, Elster og Slagstads *Constitutionalism and Democracy*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1988; Seierstedts *Demokrati og Rettsstat*, Oslo: Universitetsforlaget, 1984, og Østerbergs kritikk av deres synspunkter i artikkelen "Forfatning og omveltning. Et oppgjør med treerbanden", *Nytt Norsk Tidsskrift*, No. 4, 1989.

²⁸ Se for eks. Rawls, John: *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard Univ. Press, 1971; Miller, David: *Social Justice*, Oxford: The Clarendon Press, 1976; Ackerman, Bruce A.: *Social Justice in the Liberal State*, New Haven: Yale University Press, 1980.

moralfilosofiske argumenter for at “vestlige” individuelle menneskerettigheter er universelt gyldige, uavhengig av rettighetsidéens opphav. På den andre siden har vi sosialantropologiens avvisning av at det overhode kan finnes universelle normer. I spenningsfeltet mellom disse posisjonene finner vi en “politisk virkelighet” hvor enkelte rettighetsnormer ser ut til å vinne stadig større tilslutning, mens det er dyp uenighet på andre felt. Dette kan illustreres ved en gjennomgang av rettighetsinstrumenter utviklet i den “ikke-vestlige” verden, dokumenter som i langt sterkere grad betoner sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter, og som fremhever kollektive rettigheter i tillegg til og i konkurranse med de individuelle menneskerettighetene.

2. Kulturrelativisme versus universelle menneskerettigheter

Kan menneskerettighetenes status som universelle normer begrunnes? Spørsmålet er viktig, både i lys av den posisjon menneskerettighetene har fått som mål på utvikling og på grunn av den stadige sterkere koblingen mellom menneskerettighets-respekt og bistand. (Dette behandles nærmere i siste del av rapporten.)

Menneskerettighets-idéene kan ses som et produkt av det syttende og attende århundrets europeiske filosofi, utviklet og artikulert gjennom vestlige ideologiske retninger. Claudes modell for utvikling av rettighetsnormer illustrerer hvordan det som i 1948 ble vedtatt av FN som universelle menneskerettigheter kan ses som et resultat av europeisk samfunnsutvikling. Mer generelt viser modellen hvordan framvekst og institusjonalisering av rettighetsnormer er betinget av historiske faktorer. Andre kulturelle kontekster vil på tilsvarende måte ha betydning for utvikling av rettigheter og forpliktelser. Samtidig er ikke et samfunns rettighetsnormer bare resultat av interne utviklingsprosesser. Det skjer stadig diffusjon eller spredning av idéer. Rettighetsoppfatninger i et samfunn vil også være formet av ytre påvirkning.

FNs erklæring om menneskerettighetene, de to FN konvensjonene fra 1966, og de amerikanske og europeiske regionale konvensjonene om menneskerettigheter, kan i denne sammenheng betraktes som "vestlige". Det er interessant å sammenlikne disse rettighetsinstrumentene med regionale menneskerettighets-erklæringer som er utviklet utenfor det euro-amerikanske kulturområdet. Den afrikanske Banjul-erklæringen fra 1981, utkastet til et arabisk menneskerettighets-charter samt ulike forslag til islamske menneskerettighets-erklæringer, tar utgangspunkt i kulturelle og historiske særtrekk ved de respektive regioner. Dokumentene støtter imidlertid også opp om deler av tankegodset i de "vestlige" erklæringene.

Mot denne bakgrunnen stilles så spørsmålet om i hvilken grad den historiske opprinnelsen har betydning for rettighetenes gyldighet. Hvis vi godtar at ulike kulturelle kontekster frambringer ulike rettighetsoppfatninger, er det da mulig å hevde at visse normer har universell gyldighet? Og mer konkret, kan "The International Bill of Human Rights" gjøre krav på universell gyldighet?

For å klargjøre dette spørsmålet er det hensiktsmessig å skille ut to idealtyper eller ekstremposisjoner. Den universalistiske posisjonen, som gjerne inntas av moralfilosofer, hevder at spørsmålet om en norms opphav ikke angår dens gyldighet. Menneskerettighetenes gyldighet avhenger av at de kan gis en tilfredsstillende filosofisk begrunnelse. Hvilken kultur de oppstod og utviklet seg innenfor er uten betydning.

På motsatt side av spekteret finner vi den kulturellevistiske posisjonen. Den målbæres gjerne av sosialantropologer, og har støtte i en del filosofiske tradisjoner²⁹. Radikale kulturellevister vil hevde at universelle normer er en umulighet, og at ethvert samfunn bare kan forstås og vurderes utfra sine egne normative standarder.

Under punkt 2.2 vil vi kort skissere de viktigste filosofiske begrunnelsesstrategiene for menneskerettighetene, for deretter å ta opp den sosialantropologiske kritikken. Avslutningsvis vil vi skissere ulike forsøk på å bygge bro mellom det universalistiske og det kulturellevistiske perspektivet. Er det mulig å komme fram til strategier for begrunnelse av menneskerettighets-normene som kan være forståelige og akseptable innenfor ulike kulturelle kontekster?

2.1 Regionale menneskerettighets-initiativ i Afrika og de arabiske stater

Banjul-erklæringen

Banjul-erklæringen, den afrikanske erklæringen om menneskerettigheter, har som utgangspunkt at erklæringen skal reflektere en afrikansk menneskerettighets-forståelse, og det er denne forutsetningen som i særlig grad skiller den fra de europeiske og amerikanske rettighets-erklæringene. “[The Charter] should take as a pattern the African philosophy of law and meet the needs of Africa”.³⁰ Dette synes å implisere en oppfatning om at menneskerettighetene slik de framstår i “The International Bill of Human

²⁹ For eksempel vil tanken om universelle rettigheter avvises av mange tenkere i Wittgenstein-tradisjonen. Se for eksempel Janik, Allan: “Ludwig Wittgenstein og menneskerettighetsproblemet” i Hagtvat, B.: *Menneskerettighetene som forskningstema...*

³⁰ Sitat hentet fra Okere, Obinna: “The Protection of Human Rights in Africa and the African Charter on Human and Peoples’ Rights: A Comparative Analysis with the European and American Systems”. *Human Rights Quarterly*, Vol. 6 no. 2. (May 1984), Johns Hopkins University Press, s. 145.

Rights" ikke er universelle, og at de på enkelte områder strider imot afrikansk kultur og selvforståelse.

Det andre særtrekket ved den afrikanske erklæringen er at den inkluderer et sett av *plikter* i tilknytning til de individuelle rettighetene (Art. 27-29). Pliktene må sees i forlengelsen av argumentet om at menneskerettighetene må ta utgangspunkt i afrikansk kultur. Mens plikter i de amerikanske og europeiske erklæringene bare refererer til staters plikter mot individene, fastslår Banjul-erklæringen at individene har plikter overfor familien, lokalsamfunnet og staten.³¹ Referansene til plikter begrunnes med at de individuelle rettighetene kun kan realiseres gjennom lokalsamfunnet, eller sagt på en annen måte, ved gruppe-tilhørighet.

En tredje faktor som setter Banjul-erklæringen i en særstilling, er vektleggingen på sosiale, økonomiske og kollektive rettigheter, med særlig vekt på retten til utvikling. Retten til utvikling (Art. 22) er en av de seks rettighets-artiklene som berører "folkets" rettigheter eller kollektive rettigheter. Men selv om den afrikanske erklæringen fremhever kollektive rettigheter og presiserer at menneskerettigheter må forstås som rettigheter tilknyttet både individer og grupper, defineres ikke folk eller "peoples" noe sted i erklæringen. Det henvises til kollektive samfunnsformer som et særtrekk ved afrikansk historie, men det er uklart om dette refererer til lokalsamfunn eller til nasjonalstaten.³²

I spørsmålet om overvåkning av rettighetsoppfyllelsen, er det store forskjeller mellom den afrikanske og de amerikanske og europeiske regionale menneskerettighets-erklæringene. Banjul-erklæringen begrenser kommisjonens myndighet til undersøkelser og mekling, den har ingen domskraft i motsetning til de europeiske og amerikanske kommisjonene. "African states, still jealous of their newly acquired national sovereignty have not yet come around to conceding to an international judicial organ the arbitration of human rights questions", skriver Okere.³³ Et positivt element er likevel artikkel 62 som pålegger alle stater å avlegge en årlig rapport om hvilke skritt som er tatt for å realisere de rettigheter og friheter erklæringen uttrykker.

³¹ Se artikkel 29, i erklæringens første del, kapittel to. For en utdypning se: Gittleman R.: "The Banjul Charter on Human and People's Rights: A Legal Analysis" i Welch, Claude E. Jr. & Melzer, R.I. (red.) *Human Rights and Development in Africa*, Albany: State University of New York Press, 1984, s. 152.

³² Howard, Rhoda E.: *Human Rights in Common Wealth Africa*, New Jersey, Rowman-Littlefield, 1986, s. 7.

³³ Okere, O.: "The Protection of Human Rights in Africa..." s. 158.

Kritikken av Banjul-erklæringen har særlig vært rettet mot bruken av kollektive rettigheter. Howard finner at "peoples" i all vesentlighet betyr nasjonalstaten og hevder at "...rather it is an attempt to use an ideology of African communalism to justify reaffirmation of national interests...by referring to weakly integrated nation states as peoples".³⁴ Hun retter videre en sterk kritikk mot prinsippet om individuelle plikter i forhold til staten. Artikkelen 29, del 3 lyder: "The individual has a duty not to compromise the security of the state whose national or resident he is". I praksis, sier Howard, betyr dette plikter mot de styrende klasser. Shivji deler dette synet, og hevder at artiklene som omfatter individuelle plikter (mot staten) er eksempler på at Banjul-erklæringen samsvarer med både Mobutus autokrati (Zaire) og Bandas tradisjonisme (Malawi).³⁵ På bakgrunn av en juridisk analyse av Banjul-erklæringen, hevder Gittleman at til tross for at politiske, sivile, økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter er gitt likeverdig status, indikerer språket en mulighet for at de økonomiske rettighetene vil bli gitt prioritet framfor de sivile og politiske.³⁶

I en diskusjon omkring forskjellene mellom de internasjonale menneskerettighets-normene og den afrikanske erklæringen, er det grunn til å spørre hvor *afrikansk* Banjul-erklæringen egentlig er? Afrikansk rettighetsoppfatning i tiden før kolonialiseringen kan i svært liten grad dokumenteres gjennom skriftlige kilder (særlig gjelder dette Afrika sør for Sahara), men sosialantropologer har gjort et viktig arbeid når det gjelder å fastslå legale strukturer og betydningen av disse for menneskerettighetsbeskyttelsen i disse samfunnene.³⁷ De er kommet fram til at de fleste tradisjonelle samfunn anerkjente visse grunnleggende ukrenkelige rettigheter. Dette dreide seg imidlertid ikke om enkeltindividets rettigheter i forhold til styresmaktene. Beskyttelse av menneskerettigheter i tradisjonelle afrikanske

³⁴ Howard, R.: *Human Rights in Commonwealth Africa* s. 7. Det samme synet hevdes i flere av flere av artikkelforfatterene i Downing, Theodore E., Gilbert Kushner et. al. (red.): *Human Rights and Anthropology*. Cambridge, Mass.: Cultural Survival, Inc. 1988 og av Jack Donnelly i artikkelen "Cultural Relativism and Universal Human Rights". *Human Rights Quarterly* 6, nr. 4, 1984.

³⁵ Shivji, Issa G.: *The Concept of Human Rights in Africa*, Codesria Book Series, London, 1989, s. 98.

³⁶ Gittleman: "The Banjul Charter..." s. 155.

³⁷ Se Mahalu, Costa Ricky: "Africa and Human Rights" i Kunig, Philip, W. Benedek og C. R. Mahalu: *Regional Protection Of Human Rights By International Law: The Emerging African System*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft 1985. Se også Bello: "Human Rights: The Rule of Law in Africa". *International and Comparative Law Quarterly* 30 (1981)1 og Elias, Taslim Olawale: *Africa and the Development of International Law*. (2. rev. utg. ved Richard Akinjude). Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1988.

samfunn var basert på kollektive strukturer.³⁸ Costa R. Mahalu hevder videre at de fleste afrikanske samfunn hadde viktige demokratiske elementer, blant annet i lederutvelgelse, gjennom beslutningsprosesser hvor kollektivet arbeidet seg fram til konsensus og i form av mekanismer som beskyttet undersåttene mot tyranniske ledere.³⁹

Det er dermed grunnlag for å hevde at det i tradisjonelle afrikanske samfunn eksisterte rettighetsoppfatninger som innebar anerkjennelse og beskyttelse av viktige menneskerettigheter. Samtidig skiller disse rettighetsoppfatningene seg på vesentlige punkter fra en euro-amerikansk forståelse av rettigheter, og som Jennifer Schirmer skriver:

Perhaps the international legal community has much to learn from societies where a philosophy of compromise predominates over moral and legal absolutisms — one person one vote, winner-take-all, guilty/not guilty, fault/no fault, to tell the truth the whole truth...⁴⁰

Betydningen av tradisjonell afrikansk rettighetsoppfatning for utformingen av Banjul-erklæringen bør imidlertid ikke overdrives. Både Shivji og Okere har påpekt at erklæringens tilblivelse i stor grad må forstås på bakgrunn av internasjonale faktorer. Carter-administrasjonens vektlegging av menneskerettigheter i utenrikspolitikken og ikke minst de internasjonale reaksjonene mot grove menneskerettighets-brudd på det afrikanske kontinentet, er her sentrale elementer. På bakgrunn av disse forholdene har det vært hevdet at den afrikanske menneskerettighets-retorikk primært var tiltenkt et utenlandsk publikum.⁴¹ Jack Donnellys advarsel kan derfor være på sin plass:

[W]hile recognizing the legitimate claims of self-determination and cultural relativism, we must be alert to cynical manipulations of a dying, lost or even mythical cultural past. ... Arguments of cultural relativism are far too often made by economic and political elites that have long since left traditional culture behind.⁴²

³⁸ Se Mahalu, C: "Africa and Human Rights" s. 3f.

³⁹ Se Mahalu, C: "Africa and Human Rights" s. 3f.

⁴⁰ Schirmer, Jennifer: "The Dilemma of Cultural Diversity and Equivalency in Universal Human Rights Standards" i Downing, T. E., Kushner et. al. (red.): *Human Rights and Anthropology*, Cambridge, Mass.: Cultural Survival, Inc. 1988, s. 94.

⁴¹ Shivji, I. G.: *The Concept of Human Rights in Africa* s. 94.

⁴² Donnelly, J.: "Cultural Relativism and Universal Human Rights" s. 411.

Store deler av den afrikanske akademiske og politiske eliten har utdannelse fra vestlige høyskoler og ofte er svært vestliggjorte i sin tankegang. Sett i lys av dette er kanskje spørsmålet heller om den afrikanske erklæringen *per se* er et vestlig produkt. En grundigere analyse av dette spørsmålet hadde vært svært interessant. Dette fordrer blant annet grundige juridisk-sosiologiske analyser av såvel tradisjonell afrikansk rettsoppfatning som kolonitidens lovgivning og praksis. I denne sammenheng lar vi spørsmålet ligge, men lar det tjene som en påminnelse om at diffusjon av idéer ikke nødvendigvis innebærer at idéene nedfelles som allmenngyldige normer.

Islam og menneskerettigheter

Lars Gules delrapport til denne studien omhandler islam, menneskerettigheter og utviklingsprosesser, og diskusjonen av dette temaet vil for en stor del bygge på hans analyse.⁴³

I henhold til tradisjonelle og fundamentalistiske tolkninger av islam er ikke Gud bundet av noe. Guds vilje er alle tings årsak og Guds lov den eneste norm for rettferdighet. I et slikt verdensbilde er det ikke rom for autonome individer og menneskerettigheter blir i beste fall overflødige menneskelige supplementer til Guds lov — *shari'a*, i verste fall opprørske forsøk på å *erstatte* guds lov med menneskeverk. Vår analyse av menneskerettighetsidéens utvikling viser at den er knyttet til det synet på individet som vokste fram i renessansen og som ble befestet i opplysningstiden. Menneskerettighets-tanken utviklet seg som del av en moderniserings- og *sekulariserings*-prosess i den vestlige verden. Det islamske verdensbildet hvor Gud står i sentrum, gjør det vanskelig å avlede moderne menneskerettigheter uten en omfattende nytolkning av islam som religiøst system.

Det hevdes imidlertid at det *er* en tiltakende menneskerettslig bevissthet blant muslimske intellektuelle og i arabisk opinion forøvrig.⁴⁴ Her er det viktig å være klar over forskjellen på “det arabiske” og “det islamske”. Den arabiske verden utgjør et *relativt* homogent språk- og kulturområde, hvor islam inngår som et avgjørende viktig element, mens den islamske verden strekker seg fra Atlanterhavet til Indonesia og omfatter en rekke språk og nasjonaliteter. De arabiske land er således bare en del av den islamske verden. Land med muslimske majoritet har sluttet seg til forskjellige

⁴³ Gule, Lars: “Islam, menneskerettigheter og utviklingsprosesser”.

⁴⁴ Bergsmo, Morten: “Et arabisk charter for menneskerettigheter”, *Mennesker og Rettigheter*, Nr. 4, Årg. 5, 1987, s. 41. Se også Gule, L.: “Islam, menneskerettigheter og utviklingsprosesser”.

konvensjoner og erklæringer, samtidig som det er gjort forsøk på å presentere helhetlige *islamske* svar på den utfordringen menneskerettighetene utgjør.

Den Arabiske Liga framla utkast til en menneskerettighets-konvensjon allerede i 1970, 10 år før Banjul-erklæringen, men denne er ennå ikke ratifisert av noen av ligaens medlemsland.⁴⁵ Fem av ni arabiske land i Afrika har sluttet seg til det afrikanske charteret. Dette kunne vært uttrykk for at det ikke er noen motsetning mellom arabisk kultur og at man godtar FNs charter og konvensjoner. Imidlertid har bare ti av Den arabiske ligas 20 medlemmer ratifisert de to menneskerettighets-konvensjonene av 1966 og det er for tidlig å si om Den Arabiske Liga eller noen av de arabiske statene vil undertegne det arabiske menneskerettighets-dokumentet.⁴⁶

Manglende engasjement for menneskerettighetene på statlig nivå, kombinert med stor grad av represjon, har begrenset framveksten av frivillige menneskerettighets-organisasjoner. Tross undertrykkelse er det likevel vokst fram en rekke slike organisasjoner i de forskjellige arabiske land. Det finnes også inter-arabiske organisasjoner som Arab Lawyers Union og Arab Organization for Human Rights. En rekke privatpersoner med forskjellig bakgrunn, som advokater, dommere, journalister og samfunnsforskere, laget et utkast til et arabisk menneskerettighets-charter på en konferanse i 1986.

Det arabiske charter for menneskerettigheter tar, analogt med det afrikanske charteret, utgangspunkt i arabisk historisk og kulturell kontekst. Kodifiseringen bygger i all hovedsak på "The International Bill of Human Rights", men med enkelte særtrekk. Om retten til utdanning heter det blant annet at formålet med utdanning og kultur skal være å utvikle menneskets personlighet og befeste troen på arabisk enhet (art. 34). Artikkel 2.3 åpner for dødsstraff der vilkåret er at dommen avsies av en bemyndiget domstol og at den dømte har ankerett. Artikkel 9 kodifiserer tanke- og trosfrihet men sier at det vil være begrensninger (9.2).⁴⁷

I forhold til problemstillingen kulturell relativisme versus universelle menneskerettigheter er imidlertid forholdet mellom *islam* og *menneskerettigheter* av vel så stor interesse som de regionale chartre og konvensjoner.

⁴⁵ Aruri, Naseer H.: "Disaster Area: Human Rights in the Arab World", *Middle East Report*, no. 149, 1987, p. 7.

⁴⁶ Dette er tall fra 1990. Etter at Nord- og Sør-Jemen ble én stat våren 1990 vil tallet bli ni dersom den felles stat også ratifiserer de to konvensjonene.

⁴⁷ Bergsmo, M.: "Et arabisk charter for menneskerettighetene" s. 40.

Selv om det finnes islamske posisjoner som fullstendig avviser menneskerettighetene som irrelevante, er det som nevnt en rekke islamske intellektuelle som tar menneskerettighetene på alvor. De fleste muslimer som er opptatt av dette temaet mener at menneskerettighetene finnes *innenfor* eller er godt beskyttet av islam. Dermed kan islamske erklæringer utarbeides i et moderne menneskerettighets-språk.

Det som kjennetegner de foreliggende utkast til islamske erklæringer er forsøket på å harmonisere moderne menneskerettigheter med guds lov — *shari'a* — samtidig som det slås fast at *shari'a* er overordnet tolkningsnøkkel for alle rettigheter. Det byr imidlertid på problemer å harmonisere så motstridende størrelser som på den ene siden *shari'a* — med lovbestemt underordning av kvinner og ikke-muslimer og straffereaksjoner som steining og amputasjon — og på den andre siden de moderne menneskerettighetene.⁴⁸

Fundamentalistisk orienterte muslimer vil hevde at det er menneskerettighetene som må endres og tilpasses islam. Imidlertid finnes det også muslimske intellektuelle som hevder at menneskerettighetene representerer så viktige prinsipper at man bør nytolke islam slik at motsetningen forsvinner. Dette er oftest mennesker med høyere utdanning og en vestlig orientering. De er imidlertid pr. i dag i mindretall innenfor den islamske verden. Derfor er det korrekt å si at det *er* en konflikt mellom islam og moderne menneskerettighets-tenkning. Empirisk sett er menneskerettighetene i dag ikke universelle, men muslimenes egne forsøk på en harmonisering viser at menneskerettighetene også har appell innenfor det islamske kulturområdet. Konflikten mellom islam og de moderne menneskerettighetene kan muligens på langt sikt løses gjennom en om- og nytolkningsprosess.

Regionale menneskerettigheter eller universelle normer

På bakgrunn av denne korte diskusjonen av den afrikanske Banjul-erklæringen og ulike arabiske og islamske menneskerettighets-initiativ er det grunn til å stille spørsmålet; I hvilken grad representerer disse initiativene en kritikk av en universell menneskerettighets-oppfatning generelt og av "The International Bill of Human Rights" spesielt?

Både den afrikanske erklæringen og det arabiske utkastet har kulturelle og historiske særtrekk ved sine regioner som utgangspunkt. Med henvisning til sin kultur og tradisjon inneholder begge dokumentene begrensninger i

⁴⁸ Se Gule, L.: "Islam, menneskerettigheter og utviklingsprosesser", særlig s. 72-77.

forhold til de individuelle rettighetene som garanteres i "The International Bill of Human Rights". De vektlegger også kollektive rettigheter, sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter i større grad enn hva de "vestlige" dokumentene gjør. Dette kan ses som en kritikk av den individualismen som preger menneskerettighets-normene i vestlig tradisjon. Både det arabiske og det afrikanske charteret tar imidlertid utgangspunkt i den internasjonale menneskerettighets-erklæringen og anerkjenner rettighetsparagrafene som er nedfelt her. Vi har også sett at det innenfor islamske kretser er en gryende oppfatning om at islam må nytolkes for at menneskerettighetsrespekt skal kunne inkorporeres.

Sett i et menneskerettighets-perspektiv representerer dette en positiv utvikling, og da særlig det afrikanske charteret som alt er ratifisert. Disse regionale menneskerettighets-dokumentene anerkjenner til en viss grad menneskerettigheter utfra egen kultur og ikke bare som idéer påført utenfra. De er også uttrykk for et økende menneskerettighets-engasjement i disse delene av verden.

Den afrikanske menneskerettighets-erklæringen, det arabiske forslaget samt nyere islamsk tenkning, innebærer på én og samme tid oppslutning om menneskerettighetsidéen og kritikk av visse trekk ved "The International Bill of Human Rights" som oppfattes som spesifikt vestlige og "uforståelige" utfra afrikansk og arabisk/islamsk kultur. Disse dokumentene utfordrer dermed både *universalister* som hevder at de individuelle menneskerettighetene (og bare disse) har universell gyldighet, og *kulturrelativister*, som hevder at det er umulig å sette opp normative standarder som har gyldighet utover det enkelte samfunn.

2.2 Moralfilosofisk universalisme versus sosialantropologisk kulturrelativisme

To sitat av henholdsvis moralfilosofen Harald Ofstad og sosialantropologen Harald Tambs-Lyche illustrerer to helt ulike synspunkter på spørsmålet om menneskerettighetenes universelle gyldighet.

Menneskeretter er moralske rettigheter. De faller innenfor moralens område fordi de omfatter vilkårene for at levende vesener skal få et så bra liv som mulig. ... Mange av menneskerettighetene (er) lovfestet og altså samtidig juridiske rettigheter. Som juridiske rettigheter er de territorielt begrenset. *I egenskap av moralske rettigheter er de universelle.* Det som er en moralsk rettighet for meg, er en moralsk rettighet for alle som

befinner seg i samme situasjon som meg. At moralens krav er universelle i denne forstand er allment godtatt av moral- og rettsfilosofer.⁴⁹

Antropologen vil langt på vei måtte argumentere *mot* fruktbarheten av å postulere slike allmenne menneskerettigheter. De måtte jo baseres på tanken om en allmenn, menneskelig natur, og er det noe som er fundamentalt i antropologien, er det nettopp opplevelsen av hvordan den menneskelige natur varierer.⁵⁰

Filosofisk begrunnelse av universelle menneskerettigheter

Som vi har vært inne på er den tradisjonelle moralfilosofiske posisjonen *universalistisk*, det vil si at den historiske framveksten av rettigheter blir sett som irrelevant for rettighetenes gyldighet. Dersom menneskerettighetene kan begrunnes filosofisk er de universelt gyldige. Den filosofiske litteraturen omkring menneskerettighetenes gyldighet er etter hvert blitt enorm, særlig etter at interessen for emnet blomstret opp på 1970-tallet.⁵¹ Vi vil ikke gå inn på posisjonene i detalj, bare gi en kort skisse av de to mest sentrale begrunnelsesstrategiene.

Det vanligste er å begrunne universelle menneskerettigheter utfra en *naturrettslig strategi*. I grove trekk går argumentasjonen her ut på at menneskerettighetene er universelle fordi de beskytter verdier som er felles for alle mennesker, verdier som kan sies å ha forankring i *en felles menneskelig natur*. Det er to hovedoppfatninger av hva dette "noe" er som går under betegnelsen "menneskets natur" og som har krav på en særlig beskyttelse.

Det vanligste er å forankre rettighetene i en oppfatning av menneskets *moralske* natur, i normative premisser om at alle mennesker har en moralsk frihet som "gjør mennesket til menneske". Denne friheten gir opphav til det menneskeverdet som må beskyttes av grunnleggende rettigheter.⁵² En slik

⁴⁹ Ofstad, Harald: "Sårbarhet og beskyttelse: En diskusjon av idéen om menneskelige rettigheter", i Hagtvat, B.: *Menneskerettighetene som forskningstema...*, s. 37, vår kursivering.

⁵⁰ Tambs-Lyche, Harald: "Kulturrelativitet og kulturarroganse. Sosial-antropologiske perspektiver på menneskerettighetene", i Hagtvat, B.: *Menneskerettighetene som forskningstema...* s. 105.

⁵¹ For en oversikt over de viktigste arbeidene på dette feltet se s. 263 f. i Stokke, Hugo: "Menneskerettighetsidéen som filosofisk, juridisk og samfunnsvitenskapelig tema. Et bibliografisk essay", i Hagtvat, B.: *Menneskerettighetene som forskningstema...*

⁵² Eksempel på denne typen argumentasjon finner vi blant annet i Donnelly, J: *The Concept of Human Rights*

naturrettslig strategi kan brukes til å begrunne sivile og politiske rettigheter, men er problematisk i forhold til velferdsrettigheter.

En annen mulighet er å forankre rettighetene i grunnleggende menneskelige *behov*. Gjennom en slik strategi er det mulig å begrunne basale velferdsrettigheter som universelle utfra at de er nødvendige for å tilfredsstillе allmenn-menneskelige behov. Problemet her er at det er vanskelig å få til en teoretisk gyldig overgang fra “er” (faktiske behov) til “bør” (moralsk forpliktende rettigheter).⁵³

Den andre hovedstrategien for å komme fram til en filosofisk begrunnelse for menneskerettigheter er den *kontraktteoretiske*. Den kan skissemessig framstilles på følgende måte: Dersom en samfunnsordning eller stat skal være legitim må den være slik at en kan tenke seg at alle samfunnsmedlemmene frivillig ville ha gått inn i den. Det å leve i et ordnet samfunn skaper fordeler, blant annet et økonomisk overskudd som ikke hadde eksistert uten en samfunnsmessig tilstand. For at alle skal ha grunn til å inngå “samfunns-kontrakten” må samfunnsordningen være slik at ingen får det verre enn de ville hatt det uten en statsordning. Det vil si at alle må få del i fordelene som skapes. Dette forutsetter at samfunnet respekterer og beskytter personlige friheter, sivile og politiske rettigheter, og at fordelingen av sosiale og økonomiske goder er slik at alle får tilfredsstillende grunnleggende velferdsrettigheter.⁵⁴

Både naturrettslige og kontraktteoretiske begrunnelsesstrategier tar utgangspunkt i enkelt-individet som eneste rettighetsbærende enhet, og kollektive rettigheter vil dermed avvises utfra begge strategiene. De naturrettslige begrunnelsesstrategiene ender opp med et lite spekter av basale rettigheter og kan vanskelig begrunne hele det spekteret av rettigheter som inngår i “The International Bill of Human Rights”. Den kontraktteoretiske framgangsmåten har det motsatte problem: den begrunner på sett og vis for mye, og har problemer med å skille ut fundamentale verdier som må beskyttes av grunnleggende rettigheter, fra av andre goder. Kontraktteoretiske begrunnelser knytter også i stor grad rettighetene til den enkelte samfunnsorden — det er i utgangspunktet statsborgerlige rettigheter som begrunnes snarere enn universelle menneskerettigheter.⁵⁵

⁵³ Se Tranøy, Knut Erik: “‘Ought’ implies ‘can’: a Bridge from Fact to Norm? From Human Needs to Human Rights. Part II.” *Ratio* 17, 1975.

⁵⁴ Se for eks. Rawls, John: *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard Univ. Press, 1971; Miller, David: *Social Justice*, Oxford: The Clarendon Press, 1976.

⁵⁵ Det har imidlertid også vært gjort forsøk på å utvikle kontraktteoretiske begrunnelser for et globalt nivå, se for eksempel Beitz 1979 “Human Rights and Social Justice”. In

Både de naturrettslige og de kontraktteoretiske posisjonene anser den historiske utviklingen av menneskerettighets-normene som irrelevant for spørsmålet om rettighetenes gyldighet. Det kan imidlertid stilles spørsmålstegn ved de premissene rettighetene forankres i, og premissene blir kritisert, ikke minst fra sosialantropologisk hold.

Kulturrelativismens kritikk av idéen om universelle rettigheter

Kulturrelativisme er et grunnleggende og omforent ideal innenfor sosialantropologisk vitenskap. I sin enkleste form innebærer det at antropologer bør unngå å felle verdidommer over sosial praksis i andre kulturer. Radikal relativisme hevder at den enkelte kultur er det eneste grunnlaget moralske rettigheter og normer kan vurderes utfra. Dette er basert på grunnantakelsen om at individet er sosialt skapt: "There is nothing in him that is not a product of interaction among individuals, groups, classes, societies."⁵⁶ Her reduseres mennesket utelukkende til bærer av de sosialt definerte roller som gjelder for det spesifikke sosiale fellesskap. Oppfatningen av individet som en avspeiling av samfunnet og kulturen, står i skarp motsetning til idéen om mennesker som fra naturen av *frie og likeverdige individer*. Å hevde at alle mennesker er like i moralsk forstand, innebærer at vi skiller ut det moralske mennesket som noe ikke-sosialt.

Et syn på mennesket som utelukkende et produkt av miljø og kultur reiser problemer i forhold til formuleringen av universelle menneskerettigheter fordi alle moralske normer da blir relative til de kulturer en drøfter. Det vil ikke kunne finnes noen målestokk for å vurdere normer på tvers av kulturer og praksis i én kultur kan følgelig ikke bedømmes utfra (menneskerettighets)-normer utviklet i en annen.

En formell innvending mot en slik radikal relativisme er at den får et selvreferanseproblem: Det å hevde at kulturer er usammenlignbare er en påstand som gjør krav på universell gyldighet. Samtidig — dersom dette er tilfelle — er denne påstanden (som alle påstander) betinget av ens egen kulturelle bakgrunn, og kan følgelig ikke gjøre krav på universell gyldighet i forhold til andre kulturer. En ytterliggående kulturrelativisme møter

Brown, Peter G. & McSean, Douglas (eds.) *Human Rights and US Foreign Policy*, Lexington, Mass: Lexington Books 1979.

⁵⁶ Lefebvre, Henri: *The Sociology of Marx*. London: Penguin Books, 1968. Sitert fra Tambs-Lycke, H.: "Kulturrelativitet og kulturarroganse..." s.112.

dermed seg selv i døren.⁵⁷ Radikal kulturrelativisme har — gjennom å hevde at søken etter en felles moralitet og felles rettighetsnormer i seg selv er kulturavhengig — ikke etterlatt noen basis for å forstå hvorfor det finnes forskjeller. Dersom alt kulturelt er relativt, så er dette nødvendigvis også tilfellet for utsagn som hevder å beskrive disse forskjellene.

Kulturrelativisme som antropologisk metode innebærer imidlertid ikke nødvendigvis moralsk relativisme. Det finnes alt fra “radikale kulturrelativister” til “kontekstualister”. De som heller til den sistnevnte tolkningen understreker at kulturrelativisme som antropologisk metode ikke lammer antropologens etiske dømmekraft. Kulturrelativisme ses mer som en veiledning enn som et diktat for faglig arbeid, en konstant påminnelse om at før det felles dom over en kulturell praksis så må konteksten, vilkårene for menneskelig handling, studeres nøye og tas i betraktning.⁵⁸ Generelt sett har imidlertid antropologien hatt som uttalt premiss at man ikke kan bryte rettigheter som ikke eksisterer — det vil si som ikke oppfattes som rettigheter innenfor den kulturen det gjelder.⁵⁹

Sosialantropologer og sosialantropologisk forskning har imidlertid stått sentralt når det gjelder utviklingen én viktig menneskerettighets-kategori: kulturelle rettigheter — retten for enhver gruppe som identifiserer seg som et samfunn til å praktisere og bevare sitt levesett og sin kultur. Allerede i 1947 leverte styret i American Anthropologist Association (AAA) en uttalelse til FNs menneskerettighetskommissjon (som da arbeidet med Verdenserklæringen) hvor de argumenterte for respekt for kulturelle forskjeller.⁶⁰ De argumenterte her for “standards and values are relative to the culture from which they derive” samtidig som de anerkjente “the hard core of similarities between cultures”.⁶¹

⁵⁷ For en utdyping av disse problemene se Hollis, Martin and Lukes, Steven: *Rationality and Relativism* Oxford: Basil Blackwell, 1982 og Jarvie I. C: *Rationality and Relativism: In Search of a Philosophy and History of Anthropology*, London: Routledge and Kegan Paul, 1984.

⁵⁸ Som eksempel på en “kontekstualistisk” antropologs perspektiv på menneskerettigheter se Barnett, Clifford R: “Is There a Scientific Basis in Anthropology for the Ethics of Human Rights?” i Downing, T. E., Kushner et. al. (red.): *Human Rights and Anthropology*, Cambridge, Mass.: Cultural Survival, Inc. 1988, s. 21-27

⁵⁹ Downing, Kushner et al: *Human Rights and Anthropology* s. 126

⁶⁰ Se Steward J. H.: “Comments on the Statement on Human Rights”, *American Anthropologist*, 50 nr. 2, 1948, s. 351-352 og Downing, Theodore E., Gilbert Kushner et. al. (red.): *Human Rights and Anthropology*, Cambridge, Mass.: Cultural Survival, Inc. 1988, s. 126.

⁶¹ Schirmer, Jennifer: “The Dilemma of Cultural Diversity and Equivalency in Universal Human Rights Standards”, s. 93.

2.3 Forsøk på å bygge bro mellom perspektivene

Så langt har vi i grunnen bare satt rammene for diskusjonen. Vi har her tre elementer: For det første har vi det vi kan kalle “den politiske virkeligheten”. Den internasjonale menneskerettighets-erklæringen fra 1948 har status som felles norm for alle FN-nasjoner, og stateres anerkjennelse i det internasjonale samfunn er i stor grad avhengig av at de viser en viss respekt for menneskerettighetene. Regionale menneskerettighets-instrumenter som det afrikanske Banjul-charteret, stiller spørsmålsteget ved vektleggingen av ulike kategorier av rettigheter og da særlig ved de individuelle rettighetenes dominerende posisjon, samtidig som de gir tilslutning til selve menneskerettighetstanken.

Det andre elementet i dette bildet er de filosofiske begrunnelsene av menneskerettighetene som universelle normer, basert på det “fellesmenneskelige” og uavhengig av kultur. Til slutt har vi den kulturellrelativistiske avvisningen av at det overhode er mulig å komme fram til universelle normer som praksis i ulike kulturer kan vurderes ut fra.

Som vi har sett har hvert av elementene svakheter. Det er likevel ikke mulig å komme utenom noen av dem. De innebærer utfordringer for hverandre: Menneskerettighetenes aksept i det internasjonale samfunn, det at de (tilsynelatende) har gått inn som del av rettighetsoppfatningen i deler verden hvor den kulturelle konteksten er forskjellig fra den konteksten som frambrakte rettighetene, er et tankekors for radikale kulturellrelativistiske posisjoner. Den filosofiske antakelsen om at det er “noe” som er felles for mennesker i alle kulturer og som gjør at mennesket som sådan har krav på visse rettigheter, ser ut til å ha en politisk appell i stadig større deler av verden, kanskje fordi verden i praksis blir mer og mer enhetlig som følge av kommunikasjon og gjensidig påvirkning.

Samtidig er den kulturellrelativistiske kritikken av det filosofiske synet på individet og menneskets natur som “noe” som er uforanderlig og som eksisterer uavhengig av samfunnet, rammende. Og den understøttes til en viss grad av at ulike kulturelle tradisjoner ser ut til å vektlegge ulike kategorier av rettigheter. Det kulturellrelativistiske menneskesynet er imidlertid også problematisk fordi individet ikke blir noe mer enn den rollen det har i samfunnet. Det tilsynelatende uforenlige i disse posisjonene, kombinert med at menneskerettighetene blir en stadig viktigere del av den politiske virkelighet, har fått forskere fra begge leire til å forsøke å finne fram til nye løsninger.

Et sosialantropologisk perspektiv på menneskerettigheter

Som vi allerede har nevnt innebærer ikke kulturrelativisme som antropologisk metode nødvendigvis moralsk relativisme og avvisning av menneskerettighetsnormer som kan ha gyldighet på tvers av kulturer.

Med utgangspunkt i at det faktisk er mulig å kommunisere mellom kulturer — og i alle fall til en viss grad sette seg inn i andres tankemønster, normer og regler — trekker Harald Tambs-Lyche den konklusjon at den sosialt skapte personen ikke kan være hele mennesket. “Det abstrakte individ er nok en fiksjon, mens *opplevelsen av at jeg-subjektet og meg-rollen*, den plass jeg har i samfunnet, *ikke er ett og det samme*, den synes å være universell.”⁶²

Utfra denne grunntanken utleder han et sosialantropologisk perspektiv på universelle menneskerettigheter som kan summeres opp i følgende resonnement: Det tankegodset som ligger i menneskerettighetene slik de er formulert i dag, med et filosofisk grunnlag som stammer fra én kultur, er det i prinsippet umulig å gjøre virkelig tverrkulturelt. Imidlertid kan menneskerettighetene ses på som vårt, den vestlige kulturs, bidrag til en global diskusjon for å utvikle en praksis bygd på gjensidig respekt. “Det å formulere rettigheter — og plikter — overfor det *subjektet* vi kommuniserer med og forstår på tvers av kulturelle skillelinjer er vanskelig. Normer og regler, rettigheter og plikter er jo en *del* av nettopp kulturene som skiller oss. Derimot viser det seg at vi kan *diskutere*, vi kan *kommunisere om*, spilleregler, rettigheter og plikter også på tvers av disse skillene”.⁶³

Idéen om en overlappende konsensus — med verdenserklæringen som utgangspunkt

Filosofen Tore Lindholm hevder at dersom det skal være mulig å utvikle en akseptabel begrunnelse for moderne menneskerettigheter så må det gjøres med utgangspunkt i den politiske virkeligheten. Rettigheter må legitimeres som vern mot samfunnsproduserte trusler og som svar på “the circumstances of justice”.⁶⁴ Moderne samfunn er preget av en uvegerlig knapphet på materielle ressurser og av religiøs, moralsk, økonomisk og politisk pluralisme, noe som er en evig kilde til konflikt. Menneske-

⁶² Tambs-Lyche: “Kulturrelativitet og kulturarroganse...”, s. 114.

⁶³ Tambs-Lyche: “Kulturrelativitet og kulturarroganse...”, s. 115.

⁶⁴ Ideen om å begrunne rettigheter i “the circumstances of justice” er hentet fra David Humes bok *A Treatise of Human Nature*, 1739.

rettighetsnormer og et apparat for å håndheve disse er nødvendig som resultat av "rettferdighetens vilkår" i verdens-samfunnet.

Som et lovende eksempel på en slik begrunnelsesstrategi viser Lindholm til den begrunnelsen for menneskerettigheter som er nedfelt i Verdenserklæringen selv.⁶⁵ FN drøftet — og forkastet — ulike typer av begrunnelser for menneskerettighetene. De nøyde seg med å sette opp visse normative grunnprinsipper som kan oppsummeres i følgende setning: "Alle mennesker er født frie og like i verdighet og rettigheter."⁶⁶ Denne setningen inneholder normative utsagn som kan legitimeres utifra dypere-liggende premisser i forskjellige religiøse, metafysiske, kulturelle og ideologiske tradisjoner. Premissene kan være innbyrdes uforenlige, men på hvert sitt vis støtter de likevel opp under dette verdigrunnlaget. Menneskerettighetene begrunnes på denne måten i en "overlappende konsensus" om et bestemt menneskesyn.⁶⁷

Begrunnelsesstrategien baserer seg på to typer av premisser; de normative, som fastslår prinsippet om medfødt frihet og lik verdighet for alle mennesker og et sett av deskriptive premisser som fastslår at verdens-samfunnet irreversibelt er blitt slik at medfødt frihet og lik verdighet for alle mennesker bare kan realiseres gjennom et globalt omforent og gjennomført menneskerettighets-regime.

Lindholms tese er at denne begrunnelsesstrategien kan fungere som en "sekularisert arvtager" til den klassisk naturretts-tradisjonen. En arvtaker som kan gi kulturer uten rettighetstradisjoner et rasjonale for å godta grunnleggende rettigheter fordi den er følsom overfor forskjeller mellom ulike normative tradisjoner, og for forskjeller i utviklings- og rikdomsnivå.

Verdenserklæringens implisitte begrunnelsesstrategi er åpen for enhver religiøs, metafysisk og ideologisk legitimering av frihet og likeverd for alle mennesker. Men den utelukker, eller fordrer normativ reform av, alle tradisjoner som ikke kan gi støtte til frihet og likeverds-plattformen. Den er altså pluralistisk og kritisk — den er åpen, men ikke uten brodd.⁶⁸

⁶⁵ Se Tore Lindholms artikler "The Cross-Cultural Legitimacy of Human Rights. Prospects for Research", *Norwegian Institute of Human Rights Publication* No. 3, Oslo, 1990, og "Article One: A New Beginning", i Eide and Melander (red): *The Universal Declaration of Human Rights, A Commentary Article by Article*, (Lund, kommer 1991).

⁶⁶ Lindholms egen oversettelse. Se T. Lindholm: "Kan rettigheter begrunnes" (upublisert foredrag til Humaniora-dagene ved Universitetet i Oslo, 1989).

⁶⁷ Idéen om en "overlappende konsensus" er hentet fra Rawls, John: "The Idea of an Overlapping Consensus", *Oxford Journal of Legal Studies* vol. 7, no. 1, 1987, s. 1-25.

⁶⁸ Lindholm, T.: "Kan rettigheter begrunnes?" s. 14.

Lykkes disse forsøkene på bro-bygging? På sett og vis. Det ser ut til å konvergere mot en enighet om at menneskerettigheter er en politisk nødvendighet slik som verden ser ut, samtidig som det er en bevegelse bort fra å begrunne rettighetene i Menneskets Universelle, Evige og Uforanderlige Natur, slik det har vært gjort i vestlig naturretsfilosofi. I stedet får vi en slags "konsensus om konsensus". Fra flere hold hevdes det nå at menneskerettighetene må ha et fundament som er "åpent", "tolerant", "dialogisk", et fundament som er en "overlappende konsensus" mellom ulike kulturelle, religiøse og politiske ståsteder. Lindholm hevder at en slik overlappende konsensus finnes i menneskerettighets-erklæringen, Tambs-Lyche hevder at denne erklæringen er et uheldelig vestlig bidrag og at dialogen knapt er i gang. Posisjonene er på talefot uten at det foreløpig har resultert i enighet.

Hvilke konsekvenser har så dette for menneskerettighetenes status som universelle normer? Uten å komme med altfor bastante konklusjoner vil vi hevde at idéen om en overlappende konsensus gir et tilstrekkelig normativt fundament for menneskerettighets-tanken. Gjennom en slik rettighetsbegrunnelse kan en komme fram til universelle menneskerettigheter i betydningen rettigheter som gjelder for alle mennesker i alle stater. Imidlertid er det problematisk å hevde rettighetene som universelle i betydningen "evige" og "uforanderlige". Dersom grunnlaget er en overlappende konsensus om et menneskesyn, vil det alltid være åpning for endring.

Hva med "den politiske virkeligheten"? Universelle rettigheter proklameres og undertegnes, men tolkes, operasjonaliseres og vektlegges ulikt. Fra FN-hold proklameres menneskerettighetenes likeverd og "udelelighet", men hva når det oppstår konflikt mellom ulike deler av "The International Bill og Human Rights"? Hvilke rettigheter bør da ha førsteprioritet? Og hva om det oppstår konflikt mellom individuelle menneskerettigheter og overordnede kollektive utviklingsmål? Den delen av menneskerettighetsforskningen vi her har gitt en oversikt over har i hovedsak vært opptatt av å begrunne (eller avvise) menneskerettighetsnormene som sådan. Spørsmålet om avveininger, eller "trade-offs" mellom ulike former for rettigheter er tema for neste del.

3. Menneskerettigheter og økonomisk utvikling

“Trade off”-argumentet henspiller på et antatt motsetningsforhold mellom menneskerettigheter og økonomisk vekst. Skal utviklingsland oppnå raskest mulig vekst må det foretas *avveininger* mellom vekst og politiske og økonomiske rettigheter. “Trade off”-argumentet kan også formuleres som et motsetningsforhold mellom de ulike kategorier av menneskerettigheter som inngår i den internasjonale menneskerettighets-erklæringen.

I denne delen vil vi først ta opp diskusjonen om menneskerettighetenes innbyrdes konfliktforhold. Deretter vil vi ta for oss to avveininger eller “trade offs” mellom rettigheter og økonomisk utvikling. Den første dreier seg om tilsidesettelse av politisk og sivile rettigheter for å fremme økonomisk utvikling. Den andre typen av avveininger berører de økonomiske, sosiale og kulturelle rettighetene ved at enkelte av disse rettighetene ignoreres som del av en utviklings-strategi.

3.1 Menneskerettighetenes innbyrdes konfliktforhold

Deler av menneskerettighets-forskningen har tatt utgangspunkt i spenninger og motsetninger mellom de ulike typene av rettigheter som utgjør “The International Bill of Human Rights”. For å beskrive hvordan rettigheter fungerer brukes gjerne metaforen om menneskerettigheter som “trumfkort”.⁶⁹ På samme måte som trumfen i et kortspill “slår ut” alle andre kort, representerer menneskerettighetene en spesiell beskyttelse. De blir et vern som andre hensyn, for eksempel hensynet til økonomisk vekst, ikke skal kunne overkjøre.

Problemer oppstår når ulike hensyn, som hver for seg har krav på “forkjøringsrett”, støter sammen. Dette er utgangspunktet for en “trade off”-debatt om avveining og prioritering mellom ulike menneskerettigheter. Debatten har både dreid seg om hvorvidt de ulike motsetningene faktisk forekommer, og om hvilke rettigheter som bør gis forrang dersom det oppstår “kollisjon”.

⁶⁹ Se Dworkin, Ronald: *Taking Rights Seriously*, London: Duckworth, 1977 s. 90.

For å synliggjøre motsetningene er det hensiktsmessig å starte med en typologi over ulike kategorier av menneskerettigheter. Hvordan kategoriene skilles ut vil i stor grad avgjøre hvilke motsetninger som blir synlige. Øyvind Østeruds ut-differensiering av seks rettighetskategorier reflekterer mange av de spenningene og motsetningene som drøftes i menneskerettighetslitteraturen, og er dermed et hensiktsmessig utgangspunkt.⁷⁰

De seks kategoriene er: 1) *De personlige rettighetene* som blant annet omfatter beskyttelse mot overgrep, tortur, kidnapping og vilkårlig fengsling. 2) *De borgerlige/sivile eller liberale rettighetene*; ytringsfrihet, pressefrihet, forsamlingsfrihet, organisasjonsfrihet o.l. 3) *De politiske rettighetene*; deltakelse, stemmerett og opposisjonsrett. 4) *De sosiale og økonomiske rettighetene*; rett til et minimum — eller mer — av livsbetingelser som mat, husly og hjelp i nød. 5) *De kulturelle og "nasjonale" rettighetene* som innbefatter rett til å dyrke egen kultur og eget språk, rett til selvbestemmelse, vern for urbefolkninger og deres omgivelser og minoritetsvern. Og 6) *"solidaritetsrettighetene"*, retten til utvikling, til et visst sosialt og fysisk miljø, og retten til fred.

Negative versus positive rettigheter

Én type rettighets-konflikt formuleres med utgangspunkt i skillet mellom "negative" og "positive" rettigheter. Distinksjonen har lang tradisjon i politisk filosofi og har fått en klassisk formulering i Isaiah Berlins essay "Two Concepts of Liberty".⁷¹ Negative rettigheter er knyttet til et begrep om negativ frihet (frihet fra inngrep), og innebærer en beskyttelse mot inngripen fra andre — og da i første rekke fra staten. Dette tilsvarende de to første kategoriene i typologien: personlige og sivile rettigheter. Positive rettigheter er knyttet til et begrep om positiv frihet (frihet til å handle). Begrepet om positive rettigheter slik det har vært brukt i politisk filosofi, har i første rekke vært knyttet til politiske rettigheter, men omfatter også sosiale og økonomiske rettigheter.

Konflikt mellom negative og positive rettigheter kan tenkes på ulike måter. For eksempel kan den positive retten til deltakelse i den politiske prosess, føre til vedtak som kommer i konflikt med menneskers negative rettighet til beskyttelse mot inngrep. I forlengelsen av denne motsetningen

⁷⁰ Østerud, Øyvind: "Menneskerettstanke og utviklingsteori: Et dilemma med variasjoner." I *Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver* av Bernt Hagtvet (red.). Oslo: Ad Notam, 1988, s. 126.

⁷¹ Berlin, Isaiah: "Two Concepts of Liberty" i *Four Essays on Liberty*, Oxford: Oxford University Press, 1969.

har det fulgt en debatt om hvilke rettigheter som er de "egentlige" menneskerettighetene, og som dermed skal ha forrang. Den liberalistiske tradisjon har her generelt hevdet de negative rettighetenes forrang, mens den demokratiske tradisjon har lagt vekt på politiske deltaker-rettigheter.

Den interne spenningen i den vestlige liberal-demokratiske tradisjon mellom liberale frihetsrettigheter og politiske deltakerrettigheter, tildekkes imidlertid ofte i menneskerettighets-debatten gjennom at personlige, sivile og politiske rettigheter slås sammen til én kategori. Hele denne kategorien betegnes så gjerne som negative rettigheter.⁷² Dette blir gjort utfra en tankegang om negative rettigheter som rettigheter som "ikke koster noe". Rettighetene er ikke av en slik karakter at det er knapphet på dem, slik at man må ta rettigheter fra noen for å gi dem til andre. Positive rettigheter defineres i kontrast til dette som rettigheter som krever substansielle overføringer, hvor det at noens rettigheter skal oppfylles innebærer at man må ta rettigheter fra andre.

Skillet mellom "rettigheter som koster og rettigheter som ikke koster" kan diskuteres, for eksempel innebærer de negative rettighetene etter denne definisjonen samfunnsmessige kostnader til politi, rettsvesen og valg-institusjoner. Konfliktene som skisseres er imidlertid klare nok: det kan oppstå konflikter mellom enkelte menneskers positive rett til mat, helsetjenester, husly og utdanning, og andres negative rett til frihet fra inngrep. Dessuten kan det oppstå konflikter dersom det at alle mennesker gis "negative" sivile og politiske rettigheter ødelegger mulighetene for at de "positive" eller "substansielle" sosiale og økonomiske rettighetene skal kunne oppfylles. Dette siste dilemmaet ligger til grunn for "trade off"-debatten om motsetningen mellom sivile og politiske rettigheter og økonomisk vekst.

Generasjoner av rettigheter

At begrepene "positive" og "negative" rettigheter defineres ulikt innenfor én og samme debatt fører til at feltet framstår unødvendig uklart. Den siste formuleringen av skillet mellom positive og negative rettigheter, sammenfaller med det skillet som ofte trekkes mellom "første og andre generasjon" av menneskerettigheter.⁷³ Første generasjon

⁷² Se for eksempel Streeten, Paul: "Basic Needs and Human Rights" i *World Development* Vol. 8 (1980) s. 107-111.

⁷³ Det har vært pekt på at det kan ligge en uheldig metaforikk i å bruke betegnelsen "generasjoner" ulike kategorier av rettigheter, "som om de "eldre generasjoner" er utlevde og avlegse og må vike plassen for de oppvoksende slektsledd" Hugo Stokke:

menneskerettigheter (de personlige, sivile og politiske rettighetene) føres tilbake til den franske opplysnings-filosofi og til de franske og amerikanske menneskerettighets-erklæringene på slutten av 1700-tallet. Disse rettighetene anses som eldre enn — og i en del tilfeller også som “foreldre” til — de sosiale, økonomiske og kulturelle rettighetene, som dermed blir “andre generasjon”. (Se gjennomgangen av Claudes modell i del 1.2.)

Sosiale og økonomiske rettigheter oppfattes gjerne som det sosialistiske bidraget til de internasjonale menneskerettighetene. I tillegg til arbeiderbevegelsen har også religiøse organisasjoner stått sentralt i arbeidet med å kjempe fram disse rettighetene.⁷⁴ Skillet mellom “generasjonene” er reflektert i — og sementert gjennom — at rettighetene i FNs menneskerettighetserklæring er gitt legal status gjennom to ulike konvensjoner; den internasjonale konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter og den internasjonale konvensjonen om sivile og politiske rettigheter (1966).

Det er også kommet til en tredje generasjon menneskerettigheter; “solidaritetsrettighetene” — retten til et rent miljø, retten til fred og retten til utvikling, som slås fast i FNs erklæring om retten til utvikling fra 1986. Disse rettighetene blir gjerne sett på som tredje-verden lands bidrag til de internasjonale menneskerettighets-normene.⁷⁵ Tredje-generasjons rettighetene har en annen struktur enn menneskerettighetene av første og andre generasjon. De spesifiserer retten til en *prosess*, ikke en standard som en gitt utvikling kan måles mot, og de blir i stor grad oppfattet som *staters* rettigheter, nært forbundet med staters rett til selvbestemmelse.

Kollektive versus individuelle rettigheter og retten til utvikling

Det har vært uttrykt mye skepsis i forhold til tredje-generasjons rettighetene. Mange har stilt spørsmålstegn ved hva rettighetene innebærer, og hva det betyr at “utvikling” er gitt karakter av en rettighet? “Er utviklingsbegrepet en betegnelse for et tidsforløp som munner ut i realiseringen av allment aksepterte goder eller er begrepet en syntese av de betingelser som kan bidra til realisering av slike goder? ... Skal en ha rett til de betingelser som kan realisere de goder en har rett til?”⁷⁶ Phillip Alston er blant dem

“Menneskerettighetene i et utviklingsperspektiv” i (*Arbeidsnotat No. 14, Programmet for menneskerettighets-studier*, Chr.Michelsens Institutt, Bergen 1988) s. 25.

⁷⁴ Se Egeland, Jan: “Fred, menneskerettigheter og utvikling — harmoni eller motsetningsforhold”, *Internasjonal Politikk* No. 3, 1986 s. 41.

⁷⁵ Egeland, J.: “Fred, menneskerettigheter og utvikling...”, s. 43.

⁷⁶ Stokke, H.: “Menneskerettigheter i et utviklingsperspektiv...”, s. 24.

som har påpekt metodologiske uklarheter forbundet med å spesifisere en rett til utvikling.⁷⁷ Han hevder at selv om det kan være viktig å tydeliggjøre forbindelsen mellom menneskerettigheter og strukturelle faktorer som er viktige for realiseringen av rettighetene, så kan det være unødvendig, og kanskje virke mot sin hensikt, å gjøre de strukturelle faktorene til rettigheter i seg selv.

Retten til utvikling er i stor grad definert som staters rett (eller plikt). Det kan dermed oppstå konflikt mellom ulike former for individuelle rettigheter og statens kollektive rett til utvikling, en rett som gir rom for å bruke individer som midler til å fremme en kollektiv utvikling.

Spenningsforholdet mellom individuelle og kollektive rettigheter påpekes ofte i diskusjonen om menneskerettighetenes indre motsetningsforhold. Individuelle menneskerettigheter er det enkelte menneskets trumfkort, kollektive rettigheter innebærer at grupper i samfunnet, eller staten selv, tilkjennes rettigheter som har tilsvarende trumfkort-status.

I tillegg til at det er ulikt syn på hvilke rettigheter som skal ha prioritet dersom individuelle og kollektive rettigheter kolliderer, har det vært rettet kritikk mot å overhode inkludere kollektive rettigheter blant menneskerettighetsinstrumentene, blant annet fordi det kan undergrave menneskerettighetenes betydning som individets vern mot staten. Det har også vært påpekt at begrepet "menneskerettigheter" impliserer at det er noe alle mennesker har i kraft av å være menneske og at "kollektive menneskerettigheter" er en selvmotsigelse fordi dette er rettigheter som bare tilkommer noen. Mot denne kritikken kan det innvendes at det å gi visse grupper et særlig rettighetsvern kan være nødvendig — for eksempel for å sikre minoriteters overlevelse som gruppe. Dessuten har det å inkludere kollektive rettigheter bidratt til å dempe det vestlige preget som ellers "skjemmer" den internasjonale menneskerettighets-erklæringen.

Diskusjonene om positive og negative rettigheter, rettighets-generasjoner og kollektive versus individuelle rettigheter viser at det finnes spenninger og motsetninger innad i menneskerettighets-instrumentene. Enkelte av disse har en "logisk karakter", det vil si at det *a priori* er mulig å konkludere med at motsetninger kan oppstå, at de nærmest er unngåelige. Former for kollektive rettigheter kan krenke individuelle rettigheter; for eksempel kan en gruppes kollektive rett til ikke-diskriminering krenke enkelt-individers

⁷⁷ Alston, Phillip: "A Third Generation of Solidarity Rights: Progressive Development or Obfuscation of International Human Rights Law", *Netherlands International Law Review* bd. 29, nr. 3, (1982) s. 307-332 og, samme forfatter: "Conjuring up New Human Rights: A Proposal for Quality Control", *American Journal of International Law*, bd. 78, 1984, s. 607-621.

rett til ikke-diskriminering gjennom visse former for kvotering. Minoriteters rett til selv-bestemmelse kan undergrave statens rett til integritet og suverenitet.

Andre former for motsetninger er "empiriske", i den forstand at det må fastslås gjennom faktiske undersøkelser hvorvidt disse motsetningene er til stede. Dette er motsetninger som er mulige, men ikke allmenn. Et eksempel her er spørsmålet om hvorvidt det eksisterer et motsetningsforhold mellom politiske deltaker-rettigheter på den ene siden og sosiale og økonomiske rettigheter på den andre. Som vi skal se nærmere på i diskusjonen om "trade-offs" mellom menneskerettighets-respekt og økonomisk utvikling, er det vanskelig å gi et entydig svar på hvorvidt tesen om at utvikling og økonomisk vekst krever begrensning av sivile politiske rettigheter, er mer holdbar enn den motstridende tesen om at utvikling krever medvirkning og aktiv deltakelse nedenfra.

3.2 Avveininger mellom rettigheter og økonomisk utvikling

Tilsidesetting av politiske og sivile rettigheter

Argumentet om at utviklingsland i sin utviklingsprosess må nedprioritere de sivile og politiske rettighetene (som presse- og organisasjonsfrihet og valg) har hatt stor innflytelse både innenfor utviklingsøkonomi og statsvitenskap, kanskje særlig på seksti-tallet og tidlig på sytti-tallet. Hovedtesen som ofte har vært framsatt, er at det eksisterer en negativ sammenheng mellom økonomisk vekst og politisk deltakelse. Politiske og sivile rettigheter har derfor ofte vært oppfattet som potensielle utviklingsbremsere som burde suspenderes i en overgangsfase. Den klassiske påstanden i denne sammenhengen er i følge G. Sørensen at demokrati er en dårlig idé dersom målet er å få i gang økonomisk utvikling. Richard Løwenthals uttalelse er bombastisk, men illustrerende: "Enhver utvidelse av frihet skjer på bekostning av at tempoet i den økonomiske utvikling svekkes; enhver akselerasjon av økonomisk utvikling innebærer mindre frihet."⁷⁸

Almond og Powell er inne på det samme når de argumenterer for at økonomisk og institusjonsmessig utvikling må finne sted før det kan bli snakk om demokrati og velferd; uten en slik oppbyggingsfase, vil det ikke

⁷⁸ Sitat hentet fra Sørensen, Georg: "Demokrati, diktatur og økonomisk utvikling", *Den Ny Verden* 22. Årgang, 1989, s. 187 (vår oversettelse).

være noe å dele fra.⁷⁹ Den kanskje klareste formuleringen finner vi hos B. K. Nehru, en mangeårig rådgiver for den indiske regjering:

Den eneste måten å sikre økonomisk vekst på er ved å skaffe kapital til flere økonomiske investeringer...Kapital er ikke noe annet enn forskjellen mellom den løpende produksjon og det løpende forbruk. Hvis kapitalen skal frambringes nasjonalt, kan dette kun gjøres ved at forbruket reduseres.....Hvis regjeringens mål er å fjerne fattigdom, hvilket er hva folket desperat ønsker, må man derfor nødvendigvis ta noen forhåndsregler, som for eksempel øket beskatning, hvilket i den umiddelbare sammenheng vil øke og ikke minske folkets behov, og derved gjøre regjeringen upopulær. Deri ligger demokratiets dilemma i et fattig land. Innenfor et system, hvor lovgiverne....søker velgernes tilslutning, kan politikerne ikke klare...å følge en politikk som gir velgerne faktiske goder, fordi det alltid er et nytt valg.⁸⁰

Argumentet om at vekst må prioriteres framfor sivile og politiske rettigheter i en utviklingsprosess, var også sterkt framtreddende i moderniseringsskolens argumentasjon. Et av hovedargumentene var her at de nye og sent utviklede statene måtte følge en uniliniær utviklingsstrategi for å "ta igjen" de industrialiserte statene. Økonomisk vekst gjennom industrialisering var "resepten" på utvikling. Målet var "det massekonsumerende samfunn", med andre ord det vestlige samfunnsideal.⁸¹ Her er det imidlertid viktig å presisere at moderniseringsteoretikerne ikke oppfattet avveiningen mellom deltaker-rettigheter og økonomisk utvikling som problematisk. I henhold til denne teoriretningen, ville demokrati og deltaker-rettigheter følge den økonomiske utviklingen.

⁷⁹ Almond, Gabriel & Powell, Bingham G.: *Comparative Politics*, Boston: 1978, s. 363.

⁸⁰ Sitat hentet fra Sørensen, G.: "Demokrati, diktatur og økonomisk utvikling", s. 188 (vår oversettelse).

⁸¹ "The stage of mass-consumption" er femte og siste trinn i Rostows teori om økonomisk utvikling gjennom fem stadier. Antagelsen var at alle land uansett utgangspunkt ville følge den samme utviklingen for å nå det endelige mål som i stor grad var en modell av det amerikanske velferdssamfunnet. Rostow, Walt: *Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1962. For en mer helhetlig drøfting av trade-off argumentet og modernisering se: David E. Apter: *The Politics of Modernization*, Chicago: Chicago University Press, 1965; Samuel P. Huntington: *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press, 1968; Joseph LaPalombara (ed): *Bureaucracy and Political Development*, 1963; Seymour M. Lipset: "Some Social Requisites for Democracy, Economic Development and Political Legitimacy", *American Political Science Review* 53 no. 1, (March 1959).

Antagelsen om at politisk repressive regimer har et større utviklingspotensiale enn demokratiske, har vært ulikt begrunnet. Oppfatninger om at en demokratisk styreform fører til økonomisk løssluppenhet i forbindelse med valg, at fagforeninger ofte opptrer "uansvarlig" ved å kreve lønnsøkninger som hindrer vekst, og at politisk deltakelse skaper politisk ustabilitet som bremser investeringer fra utlandet, er noen av de hyppigst nevnte. Mot slutten av seksti-tallet vokste en ny retning innenfor utviklingsteori fram som sterkt vektla statsorganenes rolle og oppbygging. Den kanskje mest kjente teoretikeren innenfor denne retninger er Samuel P. Huntington. I den kjente boka *Political Order in Changing Societies*, understreket Huntington behovet for at utviklingen av stabile politiske og byråkratiske institusjoner fant sted før deltaker-rettigheitene ble utvidet.⁸² Huntington kritiserte moderniserings-teoretikernes antagelse om at moderniserings- og utviklings-prosesser var gjensidig forsterkende. I henhold til Huntington ville transformasjons-prosessen i u-landene enten føre til kaos eller politisk stabilitet. Den avgjørende faktor var statsbygging og institusjonsutvikling, som måtte gå forut for folkelig deltakelse.

Kan så påstandene om at sivile og politiske rettigheter hemmer økonomisk vekst begrunnes empirisk? Det foreliggende empiriske materialet støtter i stor grad opp om dette argumentet. Robert Marsh undersøker 98 land i perioden 1955-1970 og konkluderer med at demokrati hemmer økonomisk vekst mens autoritære regimer fremmer økonomisk vekst.⁸³ En studie av økonomisk vekst i en rekke latin-amerikanske land, frambringer en lignende konklusjon.⁸⁴ Berg-Schlossers studie av afrikanske regimer konkluderer med at autoritære regimer har en sterk positiv effekt i forhold til vekst i BNP.⁸⁵

"Trade-off"-argumentasjonen har imidlertid blitt imøtegått av kritikere både empirisk og normativt. William G. Dicks empiriske undersøkelse av 72 land i perioden 1959-68 finner, i motsetning til studiene vi referere til ovenfor, at autoritære regimer ikke nødvendigvis er bedre enn demokratiske regimer når det gjelder å fremme økonomisk vekst.⁸⁶ Goodin møter

⁸² Huntington, S. P.: *Political Order In Changing Societies*.

⁸³ Marsh, Robert: "Does Democracy Hinder Economic Growth in the Latecomer Developing Nations?", *Comparative Social Research*, Vol. 2, 1979, s. 244.

⁸⁴ Cohen, Youssef: The Impact of Bureaucratic-Authoritarian Rule on Economic Growth, *Comparative Political Studies*, Vol. 18, no. 1, April, 1985, s. 123-136.

⁸⁵ Berg-Schlosser, Dirk: "African Political Systems. Typology and Performance", *Comparative Political Studies*, Vol. 15, no. 1, April, 1985, s. 143.

⁸⁶ Dick, William, G.: "Authoritarian versus Non-Authoritarian Approaches to Economic Development", *Journal of Political Economy*, Vol. 82, No. 4, July/August, 1974, s. 823.

argumentet om autoritære regimers antatte stabilitet med å peke på at levetiden til ett-partistater og militærdiktaturer er kortere enn for demokratiske regimer.⁸⁷ Han hevder videre at det ikke er noe som tyder på at ikke også autoritære regimer manipulerer med økonomiske virkemidler for å sikre folkelig støtte. I sin analyse av Afrika sør for Sahara, finner Howard at argumentet om at represjon leder til økonomisk vekst ikke medfører riktighet. Hun hevder at dette i stor grad kun er påstander de styrende grupper bruker for å legitimere sin egen relativt frie utnyttelse av statlige rikdommer.⁸⁸

Dette illustrerer noen av problemene som knytter seg til slike sammenlignende analyser av mange land. For det første er tidsaspektet problematisk, er det for eksempel rimelig å avgrense analysen til en såvidt kort periode som 1958-68, slik Dick her har gjort? Hvor lang må tidsperioden være for å gi mer solide utsagn? Et annet problem er definisjonen av demokrati vis-a-vis autoritære regimer. Definisjonen og den påfølgende klassifiseringen vil naturligvis være helt avgjørende for analyse-resultatene. Dick har for eksempel tre kategorier av regimer, autoritære regimer, regimer delvis preget av politisk konkurranse og regimer preget av politisk konkurranse. Hans resultat er at regimer delvis preget av politisk konkurranse er best egnet til å fremme økonomisk vekst. Men ut fra hans definisjon blir Algerie, Etiopia, Sør Afrika, alle frankofone afrikanske land og til og med Nicaragua under Somoza regnet som delvis preget av politisk konkurranse. Det synes klart at ut i fra mange betraktninger kunne disse landene kalles autoritære, og derved svekkes grunnlaget for Dicks konklusjon.

Det kanskje viktigste definisjonsproblemet omhandler begrepet økonomisk utvikling. Undersøkelsene som her har vært vist til, sidestiller utvikling med vekst, men slik vi ser det må utvikling ha minst to aspekt: dels økonomisk vekst, og dels velferd. Det kan være vanskeligere å finne adekvate indikatorer for velferd, men det dreier seg om, mat, helse, bolig, utdanning og andre basale behov. Dersom *redistribusjons-aspektet* tas i betraktning, endrer resultatene ofte karakter. Hewlett, som i hovedsak baserer sitt argument på latinamerikanske forhold, finner en positiv korrelasjon mellom politisk represjon og vekst, men en negativ korrelasjon

⁸⁷ "Goodin, Robert E. The Development-Rights Trade-Off: Some Unwarranted Economic and Political Assumptions", *Universal Human Rights*, Vol. 1, No. 2, April-June 1979, s. 4.

⁸⁸ Howard, Rhoda E.: "The Full-Belly Thesis: Should Economic Rights Take Priority Over Civil and Political Rights? Evidence from Sub-Saharan Africa", *Human Rights Quarterly*, Vol. 5, No. 4, 1983, s. 478.

mellom represjon og “utvikling”, med andre ord når det også tas hensyn til redistribusjon.⁸⁹ Et av hennes hovedargumenter er at det i den latin-amerikanske kapitalistiske utviklingsstrategi ikke finnes incentiver til refordeling slik at storparten av befolkningen utelukkes fra deltakelse og økonomisk utvikling.

Dette viser at diskusjonen omkring avveiningers “nødvendighet” både avhenger av hvordan utvikling defineres og av hvordan regimer defineres og klassifiseres. Forsøkene på å teste sammenhengen mellom regimetype og økonomisk utvikling gir videre ingen entydige svar. Menneskerettighetsanalytikere har argumentert for at vekst (i BNP) er et spuriøst mål for økonomisk utvikling fordi dette ikke innbefattet rettferdig fordeling av ressursene.⁹⁰ Problemet blir, som Howard påpeker, at når definisjonen av utvikling utvides til å omfatte ikke-økonomiske mål, blir det vanskelig å finne universelle, målbare kriterier for utvikling. I 1979 kom FN fram til enighet om at en hovedmålsetning for utvikling er å virkeliggjøre det menneskelige potensialet i harmoni med samfunnet. Den Internasjonale Jurist Kommissjonen har videre definert utvikling som alle menneskers og alle innbyggers rett verden over til å nyte alle de menneskelige rettigheter som faller inn under “The International Bill of Human Rights”.⁹¹ Disse definisjonene illustrerer problemet ved å innføre ikke-økonomiske indikatorer som mål for utvikling. Men de viser også klart at det er grunn til å stille spørsmålsteget ved de empiriske undersøkelsenes snevre definisjon av økonomisk utvikling. Spørsmålet om hvorvidt definisjonen av økonomisk utvikling også skal innbefatte redistribusjon, leder oss til det andre hovedtemaet i debatten omkring avveininger mellom økonomisk utvikling og menneskerettigheter, til det antatte spenningsforholdet mellom likhet og vekst.

Avveininger mellom likhet og vekst

Det andre aspektet ved “trade-offs” er nøye knyttet til den foregående diskusjonen fordi den omfatter avveininger mellom sosial rettferdighet og

⁸⁹ Hewlett, Sylvia Ann: “Human Rights and Economic Realities: Tradeoffs in Historical Perspective”, *Political Science Quarterly*, Vol. 94, No. 3, Fall 1979, s. 471.

⁹⁰ Howard, Rhoda: “Human Rights, Development and Foreign Policy”. Paper prepared for conference on Human Rights and Development, International Political Science Association, The Hague, June 1987.

⁹¹ Alston, Phillip: “Development and the Rule of Law: Prevention versus cure as a Human Rights Strategy”, in International Commission of Jurists, *Development, Human Rights and the Rule of Law*, New York: Pergamon Press, 1981, s. 101 (vår oversettelse).

vekst, eller sagt på en annen måte: Skal alle (eller de fleste) innrømmes retten til en bedre levestandard eller skal vekst i første omgang konsentreres om de grupper som har størst potensialet til videre (økonomisk) vekst.⁹²

Et argument innenfor økonomisk utviklingsforskning har vært at likhetshensyn står i et motsetningsforhold til vekst i utviklingsland. Argumentet kan formuleres som at vekst krever kapitaldannelse og investeringer som igjen er en funksjon av sparing.⁹³ Økonomisk ulikhet fører til vekst i BNP, og ulikhet blir, i henhold til denne argumentasjonen, ikke bare et uheldig overgangsfenomen, men en nødvendig forutsetning for utvikling ved at profitt samles hos høyinntektsgrupper der sparepotensialet er høyest. Tesen er at sparingen i neste omgang vil komme de fattigste til gode i form av nye investeringer osv. Dette omtales ofte som en "trickle down"-effekt av utvikling.

Argumentet om at vekst og utvikling kan forekomme ved ulik fordeling, har vært møtt med en rekke motargumenter av empirisk og normativ art, både fra økonomer og menneskerettighetsforskere. Empirisk har det vært pekt på at antagelsen om overklassens sparetilbøyelighet overser høyinntektsgruppers tendens til luksusforbruk i stedet for sparing og investeringer. Annen empirisk forskning har vist at det ikke er en entydig korrelasjon mellom sparing og sparing i eget land. Kapitalflukten fra Latin Amerika og Afrika er graverende eksempler på at ulikhet ikke gir økte investeringer. Et av hovedpoengene i Donnellys komparative analyse av Brasil og Sør-Korea, er at ulikhet ikke er nødvendig for økonomisk vekst og utvikling. Han peker på at begge land har hatt høye vekstrater (Sør-Korea faktisk høyere), men at veksten i Sør-Korea har vært knyttet til redistribusjon.⁹⁴

Implisitt i "trade-off"-argumentasjonen er antagelsen om at nedprioriteringene eller tilsidesettingen av et knippe av rettigheter skal være midlertidig og at forholdene skal være selvkorrigerende. Denne antagelsen blir sterkt imøtegått av kritikerne som hevder at det ikke er noe som tyder på at en gruppe som først har tilegnet seg økonomiske goder i ettertid vil være villig til å oppgi disse. "Growth first presumes redistribution

⁹² Donnelly, Jack: "Human Rights and Development; Complementary or Competing Concerns?" *World Politics*, Vol. 36, No. 2, January 1984.

⁹³ For en omtale av den økonomiske argumentasjonen se: Boulding, Kenneth E.: *Principles of Economic Policy*, 1968 og Johnson, Harry G.: *Money, Trade and Economic Growth*, 1962.

⁹⁴ Donnelly, Jack: "Human Rights — Development Tradeoffs: Reflections on Repression in the NICs". (Department of Political Science, University of North Carolina, 1987).

afterwards but this ignores the extremely strong resistance to post facto income distribution.”⁹⁵

Et annet moment i denne sammenheng er at ulikhet som ledd i en utviklingsstrategi skaper klasseskiller som motarbeider omfordeling på lengre sikt. Dette er en av hovedinnvendingene i Howards analyse av utviklingsstrategier i Afrika, hvor den politiske ledelsen i svært mange tilfeller har påpekt nødvendigheten av å prioritere økonomiske og sosiale rettigheter — eller utvikling — foran politiske og sivile rettigheter. Hun illustrerer dette med et utsagn av Ghanas tidligere statsminister Ignatis K. Acheampong: “One man, one vote is meaningless unless accompanied by the principle of one man, one bread.”⁹⁶ Howard avviser “the full belly thesis”, dvs. argumentet om at en person må være mett for å ha glede av sine politiske friheter, og påpeker at politiske og sivile rettigheter er nødvendige for å sikre redistribusjon og dermed utvikling.⁹⁷

I tillegg til den empiriske argumentasjonen mot menneskerettighets-avveininger som del av en utviklingsstrategi, har det vært reist en rekke moralske og etiske innvendinger mot både likhets- og frihets-avveininger. Her er det sentrale spørsmålet om det er etisk forsvarlig å ofre en generasjon for et usikkert utbytte i fremtiden. Innvendinger av mer sosial karakter påpeker de katastrofale konsekvenser korttids avveininger kan få i de fattige deler av verden.⁹⁸ Donnelly påpeker “trade-off”-argumentenes moralske dilemma idet han hevder at hverken økonomiske eller sivile “trade-offs” kan forsvares som politisk nødvendige. Det er hele tiden snakk om politiske *valg* basert på ulike politiske utviklingsmodeller og strategier. Prioriteringene er ikke absolutt nødvendige, og må derfor være gjenstand for moralske vurderinger.⁹⁹

Menneskerettighetsforskningen som det her er referert til, har hovedsakelig søkt å avkrefte hypotesen om nødvendigheten av avveininger mellom utvikling og menneskerettigheter. Hovedpoenget har vært å påpeke at ulike generasjoner eller kategorier av rettigheter ikke kan settes opp mot hverandre, eller prioriteres i forhold til hverandre. Menneskerettighetene, uansett inndeling eller kategori har samme status, og det er derfor ikke grunnlag for å foreta slike prioriteringer. Argumentet støtter seg til FN resolusjon 32/130 av 1977 der det enheter at de ulike kategoriene av menneskerettigheter er gjensidig avhengige og udelelige. På bakgrunn av

⁹⁵ Donnelly, Jack: “Human Rights — Development Tradeoffs” ..., s. 276.

⁹⁶ Howard, R.: “The Full-Belly Thesis ...”, s. 467.

⁹⁷ Howard, R.: “The Full-Belly Thesis ...”, s. 476.

⁹⁸ Streeten, P.: “Basic Needs and Human Rights”.

⁹⁹ Donnelly, J.: “Human Rights — Development Tradeoffs ...”.

dette FN-vedtaket kan det i prinsippet argumenteres for at ingen avveininger, hverken mellom ulike kategorier av rettigheter eller i forhold til utviklingshensyn, er akseptable. Som vi var inne på i rapportens første del, er imidlertid dette et politisk vedtak som i liten grad har nedfelt seg i medlemslandenes praktiske politikk. Det er videre et problematisk vedtak fordi det ikke tar hensyn til at det både er kvalitative forskjeller i *grader* av menneskerettighetsbrudd og at enkelte kategorier av menneskerettigheter kan komme i et motsetningsforhold.

“Trade-off” -debatten: Et uttrykk for systemkritikk eller reelle motsetningsforhold?

Generelt må det kunne sies både på bakgrunn av kvantitativ forskning og noen tiårs historisk erfaring at det er lite empirisk belegg for å hevde at autoritære regimer har oppnådd større grad av økonomisk utvikling enn mindre repressive regimetyper, i alle fall dersom utvikling defineres som vekst og redistribusjon. Den empiriske forskningen viser dessuten at det er store usikkerhetsmomenter og at analyseresultatene avhenger av hvilke begrepsdefinisjoner, klassifiseringer og tidsaspekt som legges til grunn. Noen av motsetningene som har vært fremme i debatten har i hovedsak vært fiktive, det har dreid seg om rasjonaliseringer av overgrep mer enn reelle dilemmaer. Som Østerud har påpekt, er det “... for eksempel ingen grunn til å akseptere at sosio-økonomiske rettigheter med en slags indre nødvendighet krever dødsskvadroner og tortur”.¹⁰⁰

Diskusjonen om menneskerettighetenes innbyrdes konfliktforhold eller hierarkiske status har også vært sterkt politisert og preget av etterkrigstidens geopolitiske forhold med to ideologiske konkurrerende supermakter. Politiseringen har blant annet gitt seg utslag i hvilke motsetninger som har vært betont, og i enda større grad, hvilke rettigheter som har vært gitt prioritet.

Dagens geopolitiske situasjon, hvor de ideologiske motsetningene mellom supermaktene er redusert til et minimum, vil etter all sannsynlighet endre dette bildet. I dagens situasjon er det trolig få som vil hevde at repressive og autoritære regimer er å foretrekke framfor demokratiske styreformer. Den nye geopolitiske situasjonen betyr ikke at debatten omkring avveininger mellom utvikling og menneskerettigheter kan begraves, men den danner grunnlaget for en åpnere og mer pragmatisk debatt.

¹⁰⁰ Østerud, Ø.: “Menneskerettighetstanke og utviklingsteori ...”, s. 126.

Til tross for disse endringene, er det viktig å påpeke at det kan oppstå konfliktforhold mellom ulike kategorier av menneskerettigheter. Som vi tidligere har nevnt er det motsetninger innad i rettighetsinstrumentene. En gruppes rettigheter kan bety tap av rettigheter for en annen gruppe. Videre vil det alltid være et potensielt spenningsforhold mellom individuelle og kollektive rettigheter. Diskusjonen omkring operasjonalisering og implementering av retten til utvikling viser at dette er spørsmål som ikke finner en praktisk løsning gjennom proklamasjoner. "Helt generelt kan det sies at forholdet mellom ulike typer av menneskerettigheter er dårlig undersøkt. Proklamasjoner er enklere enn analyser, men tildekker mange viktige problem."¹⁰¹

I diskusjonen omkring "trade-offs" mellom menneskerettigheter og økonomisk utvikling, har et sentralt spørsmål vært om det kan forsvares at enkelte menneskerettigheter, enten politiske eller økonomiske, settes til side for å oppnå økonomisk vekst. Diskusjonen omkring disse temaene har vist at menneskerettslige avveininger er normative og resultat av politiske valg. Selv om det i en utviklingsprosess alltid vil være behov for å veie ulike interesser opp mot hverandre, vil graden av menneskerettighetsovergrep være avhengig av hvilken utviklingsstrategi de politiske myndigheter velger. Dette leder oss til diskusjonen om forholdet mellom *menneskerettigheter og politikk*, og mer spesielt; om sammenhengen mellom regimetyper og menneskerettighetsbrudd.

Innenfor statsvitenskapelig forskning har forholdet mellom menneskerettigheter og regimetyper vært nær knyttet til spørsmålet om demokrati og demokratisering samt betingelser for demokrati. I del fire vil vi diskutere noen sentrale tema innenfor denne debatten og videre diskutere demokratiets begrensninger i forhold til menneskerettighetsrespekt.

¹⁰¹ Østerud, Ø.: "Menneskerettighetstanke og utviklingsteori ...", s. 127.

4. Menneskerettigheter og regimetyper

Forholdet mellom regimetype og menneskerettigheter har nær sammenheng med debatten omkring utviklingsstrategi og menneskerettighets-brudd, fordi det jo nettopp er staten, eller den politiske ledelse, som velger de økonomiske og politiske strategier som i sin tur kan tenkes å få følger for menneskerettighets-respekten. Det er viktig å studere menneskerettigheter fra et stats- og regimeperspektiv, fordi det nettopp er regimet som besitter makten til å garantere mot brudd på menneskerettighetene. Regimetype skal vi her forstå som det sett av regler, konvensjoner og normer som styrer den politiske prosessen.¹⁰²

En fellesnevner for forskningen omkring forholdet mellom regimetyper og menneskerettigheter er en antagelse om at måten makt legitimeres og organiseres på, samt forholdet mellom de styrende og de styrte, i stor grad vil være bestemmende for graden av menneskerettighets-respekt. Dette er også vårt utgangspunkt i denne delen av rapporten.

Vi skal i det følgende diskutere forholdet mellom regimetype og menneskerettigheter med utgangspunkt i tre analyser som tar utgangspunkt i ulike regime-inndelinger og definisjoner av menneskerettigheter. Alle tre konkluderer imidlertid nokså likt med at menneskerettighetene best garanteres innenfor demokratiske, liberale regimer. På bakgrunn av dette drøfter vi demokratiets *begrensninger* i forhold til menneskerettighets-beskyttelse og videre om alle samfunn *kan* utvikle demokratiske institusjoner. Den etterhvert omfattende litteraturen omkring betingelser for demokrati og menneskerettighets-vern er utgangspunktet for diskusjonen.

4.1 Regimetyper og menneskerettighetsbrudd

En analyse av forholdet mellom regimer og menneskerettighets-brudd vil i stor grad avhenge av hvordan begrepene defineres og klassifiseres. En altfor vid definisjon av menneskerettighets-begrepet vil føre til at definisjonen blir analog med "det gode samfunn", slik at det ikke lenger et spørsmål om menneskerettslige lovbrudd, men om kapasitet. Videre er en

¹⁰² Definisjonen er hentet fra Kimber, Richard: "On Democracy", *Scandinavian Political Studies*, Vol. 12, No. 3, 1989 s. 201.

sammenligning mellom ulike regimetyper og grad av menneskerettighets-respekt problematisk fordi noen rettigheter er så nær knyttet til en regimetype at de inngår som en del av regime-definisjonen. Hvordan regimer inndeles, vil i sin tur være et resultat av avveininger mellom det spesielle, det vil si, hvert lands spesifikke historiske kontekst, og det generelle, for eksempel et ønske om å avdekke strukturelle sammenhenger.

Juan J. Linz diskuterer problemer omkring operasjonalisering av rettighetsbrudd og konkluderer med at det må tas utgangspunkt i et sett av regler som alle siviliserte stater i prinsippet er bundet av. Dette spesifiserer han ikke nærmere, men han refererer til "The International Bill of Human Rights" som et universelt normsystem. I den videre analysen konsentrerer han seg likevel mest om endel grunnleggende sivile og politiske rettigheter. (Retten til liv, ytrings- og organisasjonsfrihet m.m.). Linz deler regimer inn i fire kategorier; sultanistiske, totalitære, autoritære og demokratiske.¹⁰³

Den styreform som minst harmonerer med menneskerettighets-tanken i denne inndelingen, er *sultanistiske regimer*, definert som styresett der den politiske strukturen er basert på lojalitet og familie-medlemmers, stammens eller venners interesser. I slike personalistiske regimer er ikke styresmaktenes handlinger kontrollert av institusjonelle lover eller regler, men et utslag av den herskendes vilkårlige vilje. I sultanistiske regimer er forutsigbarheten ved et lovmessig styre ikke tilstede, og makthaverens kapasitet og kunnskap blir derfor eneste barriere mot menneskerettighets-overgrep.

Totalitære regimer betegner politiske systemer bygget over en helhetlig ideologi som også omfatter den private sfære og hvor politisk deltakelse enten er tvungen eller høyt belønnet. I henhold til denne definisjonen, hevder Linz at det bare er Hitlers Tyskland og Sovjetunionen under Stalin som kan karakteriseres som totalitære regimer. Begge regimene var karakterisert av politisk terror og vilkårlig bruk av politisk organisert vold overfor grupper og enkeltindivider.

Autoritære regimer befinner seg et sted mellom sultanistiske og totalitære regimer ved at de hverken karakteriseres av utopiske ideologiske målsetninger som totalitære regimer, eller ved privatisering av statsapparatet som de sultanistiske. Linz definerer autoritære regimer som politiske systemer med begrenset og ikke ansvarlig politisk pluralisme. I motsetning til totalitære regimer har de ingen ledende ideologi, kun "distinkte mentaliteter" og det foregår ingen utstrakt politisk mobilisering. Autoritære

¹⁰³ Linz, Juan J.: "Types of Political Regimes and Respect for Human Rights: Historical and Cross-National Perspectives", i Eide A. og Hagtvatn B. (red): *Towards a More Humane World: The Challenge of Global Human Rights after 40 Years*, Oxford: Blackwells, 1991, (kommer).

regimer er videre ikke ansvarlige overfor befolkningen. Hovedforskjellen mellom totalitære og autoritære regimer i henhold til Linz, er at den private sfære holdes utenfor statens kontroll slik at autoritære regimer i mange tilfeller blant annet tolererer religionsfrihet. Den best garanterte frihet innenfor autoritære regimer er likevel retten til å være politisk likegyldig.

Demokratiske regimer karakteriseres som en styreform som gir garantier for ytringsfrihet, informasjon og organisasjonsfrihet med den hensikt at konkurranse om den politiske ledelse i form av valg skal kunne foregå fritt og med regelmessige intervaller. På bakgrunn av denne definisjonen, konkluderer Linz at dersom et regime ønsker å definere seg selv som et demokrati, må det respektere et vidt spekter av menneskerettigheter.

Linz slutter at demokratiet som styreform gir de beste garantier mot menneskerettighets-brudd, men slår fast at demokratiske regimer likevel ikke beskytter alle rettigheter til alle tider eller i alle situasjoner. Han trekker særlig fram at demokrati kun i liten grad beskytter kollektive, sosiale og økonomiske rettigheter. Videre er minoritetsgruppers rettigheter ofte truet innenfor demokratiske regimer. Ved å vise til Europa i mellomkrigstiden finner Linz at menneskerettighets-brudd forekommer også innenfor demokratiske regimer i politisk ustabile situasjoner der statsmaktens integritet er truet av blant annet, ekstreme ideologier. Hans konklusjon er derfor at graden av *stabilitet* innen et regime og regimets suksess med hensyn til nasjonsbygging kanskje er viktigere enn graden av demokrati når det gjelder å forklare menneskerettighets-respekt. Linz er ikke optimistisk med hensyn til utsiktene for utvikling av demokratiske styreformers i post-koloniale stater: "Consolidated, cultural homogenous stable democracies are the greatest guarantee of respect for Human Rights, but only a limited number of states are likely to achieve that status." ¹⁰⁴

Rhoda Howard og Jack Donnelly tar utgangspunkt i en påstand om at menneskerettighets-respekt kan inkorporeres i de fleste regimetyper.¹⁰⁵ Dette er ikke korrekt, hevder de, fordi de internasjonale menneskerettighetene er basert på en spesifikk og substansiell oppfatning av menneskelig verdighet som betinger et liberalt regime.

I motsetning til Linz' historisk-komparative analyse, er Donnelly og Howards analyse teoretisk og basert på *idealtyper* i weberiansk forstand. Menneskerettigheter defineres her eksplisitt slik at de omfatter alle rettighetskategorier som inngår i The International Bill of Human Rights.

¹⁰⁴ Linz, J.: "Types of Political Regimes and Respect for Human Rights....", s. 42.

¹⁰⁵ Donnelly, Jack & Howard, Rhoda E.: "Human Dignity, Human Rights and Political Regimes", *American Political Science Review* Vol. 80, No. 3, 1986.

Regimetyper deles inn i to hovedkategorier, *kollektivistiske og liberalistiske*. Innenfor liberalistiske regimer skiller de ut to kategorier, liberale og minimalistiske. Kollektivistiske regimer deles i fire undergrupper; kommunistiske, korporative, tradisjonelle og utviklingsdiktaturer.

Det liberale regime har som utgangspunkt at staten må behandle hver enkelt som moralsk og politisk likeverdig. "Inequality is not objectional to the liberal, but the principle of equal concern and respect does imply a floor of basic economic welfare, degrading inequalities cannot be permitted."¹⁰⁶ Den *minimalistiske stat* (nattvektersstaten) vil gjøre prioriteringer mellom likhet og frihet, og kun beskytte enkeltmennesket mot overgrep av dets personlige friheter. Denne regime-typen kan derfor ikke sies å være i overensstemmelse med menneskerettighets-respekt, hevder Donnelly og Howard.

Den andre hovedkategorien, *kollektivistiske regimer*, defineres som regimer som både praktisk og ideologisk gir prioritet til fellesskapet, som i mange sammenhenger betyr staten, heller enn individet. Individet har kun krav på respekt som medlem av gruppen eller samfunnet, i kraft av de plikter og roller som det er pålagt. I henhold til Donnelly/Howards definisjon, er ikke kollektivistiske regimer i samsvar med menneskerettighetsidealet fordi individets autonomi er utelukket.

I *kommunistiske regimer* vil individets politiske og sivile rettigheter komme i konflikt med et kollektivt definert mål om å bygge et samfunn basert på en bestemt samfunnsvisjon. Dette gjelder også *korporative regimer*, forstått som politiske system bygget opp rundt interessegruppe-representasjon delt inn i ikke-konkurrerende hierarkiske strukturer. Denne typen av politisk system tillater ikke politiske konflikter, som arbeidskonflikter, og derved utelukkes essensielle politiske rettigheter.

Utviklingsdiktaturer karakteriseres ved regimer som styrer ved tvang, men som rettferdiggjør represjon som nødvendig i en økonomisk utviklingsstrategi. Individuelle rettigheter, spesielt rettigheter overfor staten, må vente til økonomiske mål er nådd. Følgelig må respekten for menneskerettighetene nedprioriteres. På tilsvarende måte vil de individuelle rettighetene ikke kunne respekteres i *tradisjonelle samfunn* fordi denne samfunnsformen bygger på et ideal om at individ og samfunn er en enhet og innenfor denne enheten vil det ikke kunne oppstå konflikter. I et slikt perspektiv kan individuelle goder bare oppnås dersom individet er en del av et større fellesskap, som f.eks. storfamilien eller stammen. Dersom menneskerettighetene, slik Donnelly og Howard definerer dem, skal

¹⁰⁶ Donnelly & Howard: "Human Dignity, Human Rights....", s. 805.

respekteres må tradisjonelle strukturer vike. Howard og Donnelly konkluderer derfor med at:

Other social systems may claim to have competing views on human rights. They do not. Rather they rest on competing views of human dignity, all of which deny both the centrality of the individual in political society and the human rights of men and women to make, and have enforced, equal and inalienable civil, political, economic and social claim on the state. Only liberalism, understood as a regime based on the political right to equal concern and respect, is a political system based on human rights.¹⁰⁷

Howard og Donnelly beskriver som tidligere nevnt idealtyper, men alle vestlige demokratier vil i prinsippet falle inn under denne definisjonen fordi de vektlegger likhet i utgangspunkt, ikke likhet i resultat. I en slik sammenheng blir ikke ulik fordeling problematisk så lenge enhver har samme rettigheter til å konkurrere om godene.

Som denne gjennomgangen viser når Donnelly/Howard og Linz fram til noenlunde tilsvarende konklusjoner, basert på ulike typologiseringer. En annen studie, ledet av Robert A. Dahl, tar utgangspunkt i et knippe av sivile og politiske rettigheter; organisasjonsfrihet, frie og rettferdige valg, ytringsfrihet og tilgang til alternative informasjonskilder. Hver av disse kriteriene deles så i tre kategorier (for eksempel full ytringsfrihet, begrenset, ingen osv.). På bakgrunn av denne typologien klassifiseres 170 uavhengige nasjoner og av disse blir 41 land karakterisert som demokratiske i henhold til alle fire kriterier. Av de 41 kan vel halvparten (22) karakteriseres som stabile demokratier, og disse er i hovedsak europeiske eller engelsktalende land.¹⁰⁸

Som de to foregående studiene, konkluderer også Dahl et al med at demokratiet er den styreform som best garanterer for rettighetsrespekt. Han går videre inn på forutsetninger som må være tilstede for at ikke-demokratiske land skal kunne utvikle demokratiske institusjoner, noe vi vil komme tilbake til.

¹⁰⁷ Donnelly & Howard: "Human Dignity, Human Rights....", s. 816.

¹⁰⁸ Dahl, Robert A.: "Democracy and Human Rights Under Different Conditions of Development", i Eide A. og Hagtvet B. (red): *Towards a More Humane World: The Challenge of Global Human Rights after 40 Years*, Oxford: Blackwells, 1991 (kommer). Dahl baserer sin analyse på en studie av Coppedge, Michael & Reinecke, Wolfgang: "A Scale of Polyarchy" i Gastil, Raymond D.: *Freedom in the World 1986-87*, Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1988.

De tre studiene av forholdet mellom regimetype og menneskerettigheter som her er beskrevet, har definert menneskerettigheter på tre forskjellige måter og anvendt tre helt ulike regime-inndelinger. Den ene studien er rent teoretisk (Donnelly og Howard), en anvender historisk-komparativ metode (Linz), mens den siste er en ren empirisk analyse av 170 land. Resultatene er likevel nokså identiske. Alle konkluderer med at menneskerettighetene er best beskyttet innenfor rammene av et demokratisk regime. Selv om Howard og Donnelly bruker betegnelsen liberalt regime, synes det klart at de fleste vestlige demokratier med et visst minimum av velferdsgoder vil kvalifisere til denne "idealtypen". Både Linz og Dahl anvender en "minimums-definisjon" av politisk demokrati: et politisk system som garanterer ytringsfrihet, organisasjonsfrihet, tilgang på alternative informasjonskilder og frie valg.¹⁰⁹

Dersom menneskerettigheter defineres som politiske og sivile rettigheter, er det en nokså selvsagt konklusjon at demokratiet er den styreform som best beskytter disse rettighetene; sivile og politiske rettigheter er jo sentrale definitoriske kjennetegn ved demokratiet som styreform. Dette er vår hovedinnvending mot Dahl et al sin analyse. Ettersom den bare tar for seg de artiklene som omfatter individuelle politiske rettigheter, gir ikke deres analyse tilfredsstillende svar på hvorfor noen regimetyper beskytter menneskerettighetene bedre enn andre. Dette problemet unngår Donnelly og Howard ved å inkorporerer hele spekteret av menneskerettigheter. Problemet her er at analysen ikke sier noe om *variasjoner* av menneskerettighetsbrudd, for eksempel hvilke typer av menneskerettighetsbrudd som skyldes kapasitetsproblemer og hvilke som må forstås som overlagte handlinger fra statens side.

Linz diskuterer nettopp disse operasjonaliserings-problemene som de to andre studiene løser dårlig. Hans forsøk på å antyde variasjoner og bredde fører imidlertid til at menneskerettighetsbegrepet blir uklart. Han antyder at "The International Bill of Human Rights" er et universelt normverk som alle siviliserte stater burde forholde seg til, men behandler selv kun de sivile og politiske menneskerettighetene i sin videre analyse.

På bakgrunn av disse innvendingene vil vi hevde at regime-perspektivet kun gir begrenset innsikt i, og forståelse for, variasjoner av menneskerettighetsbrudd innenfor og på tvers av ulike kategorier av regimetyper. Forskningen som hittil har vært gjort på dette feltet har vært for generell til å fange opp slike variasjoner. Skillet mellom regimetyper forklarer for

¹⁰⁹ Denne definisjonen av politisk demokrati er opprinnelig Schumpeters. Se Schumpeter, Joseph A.: *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper and Row, 1950 (3. utgave), s. 269.

eksempel ikke hvorfor et "kvasi-demokratisk" regime som Guatemala, med en demokratisk konstitusjon, har paralyisert folket ved hjelp av dødsskvadroner, vilkårlig terror og massakrer. Det finnes utallige andre eksempler på at stater har tatt i bruk særdeles voldelige midler som ikke kan karakteriseres som "nødvendige" for å beholde makten. På den andre siden av spekteret finner vi innenfor gruppen av autoritære regimer et land som Sør-Korea, hvor politiske og sivile rettigheter riktignok er begrenset, men hvor det har foregått en utstrakt redistribusjon, økonomisk utvikling og jordreform innenfor rammen av et ikke-demokratisk regime. Ingen av de tre analysene fanger inn disse variasjonene i menneskerettighetsrespekt.

Hvilke andre forhold kan forklare et regimes grad av menneskerettighetsrespekt? Som nevnt konkluderer Linz sin studie med at graden av *stabilitet* trolig er viktigere enn regimetype, og at stabile regimer uansett kategori i langt mindre grad vil bryte menneskerettighetene. (Han tar her forbehold for totalitære regimer). Stabilitets-begrepet er likevel ikke uproblematisk. Særdeles voldelige og repressive regimer kan oppnå stor grad av stabilitet dersom befolkningen passiviseres av frykt for statlige represalier. Dersom menneskerettighets-situasjonen i et regime bare vurderes på bakgrunn av konkrete menneskerettighets-brudd, vil voldelige, men stabile, regimer som Iran (1968-90) og Kenya (fram til 1989) ikke framstå som repressive.

Vi vil tro at en annen viktig faktor for å forstå menneskerettighets-brudd i stats- og regime-sammenheng er regimets *legitimitet* og *effektivitet*. Der en statssmakt baserer sin eksistens på voldsmakt uten samtykke fra noen grupper i samfunnet, vil grove menneskerettighets-brudd nærmest følge som en nødvendighet. Det samme vil i stor grad være tilfellet innenfor regimer hvor legitimiteten er basert på støtte fra en liten sektor, også her må represjon av majoriteten forventes. Når fler-kulturelle stater har sterke etniske motsetninger som kan true regimets integritet, vil dette ofte gi seg utslag i menneskerettslige overgrep. Regimets evne til å levere politiske og økonomiske resultat, det vil si dets effektivitet, vil her spille en avgjørende rolle. Dette er et viktig poeng for Diamond, Lipset og Linz i deres nye studie av demokratier i utviklingsland. "Regimes that lack deep legitimacy depend more precariously on current performance and are vulnerable to collapse in periods of economic and social distress."¹¹⁰

Diamond et al sin fire binds studie av demokrati i utviklingsland konsentrerer seg imidlertid hovedsakelig om *betingelser* for framveksten av demokratiske institusjoner og demokratiets levekår i utviklingsland. Og det

¹¹⁰ Se Diamond, Larry; Linz, Juan J. & Lipset, Seymour Martin: *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy*, Boulder and London: Lynne Rienner Publ., 1990, s. 10.

er klart at i forhold til menneskerettighets-respekt i utviklingsprosesser, blir spørsmålet om *muligheten* for utvikling av demokratiske styreformer særdeles viktig.

4.2 Betingelser for demokrati og menneskerettighetsrespekt

Majoritets-styre, eller demokrati gir ingen garantier for minoritetsgruppers rettigheter dersom ikke minoritets-rettingene er nedfelt i regimets konstitusjon. Dersom majoriteten i et land krever full assimilering av minoritetsgrupper for eksempel, vil sannsynligheten for menneskerettighetsbrudd være stor.¹¹¹ Et annet eksempel på at demokratiske regimer ikke garanterer for alle sivile og politiske rettigheter til enhver tid, er konflikter hvor enkelte grupper tar i bruk terrorisme som politisk virkemiddel. Her kan Storbritannia tjene som et eksempel fordi den britiske regjering har lagt begrensninger på pressefriheten i forhold som angår konflikten i Nord-Irland.¹¹²

Demokratiske styreformers begrensninger i forhold til menneskerettighets-respekt blir enda klarere dersom man vektlegger hele spekteret av menneskerettigheter. Demokratiske institusjoner kan ikke garantere for økonomisk trygghet og minst av alt, for kollektive rettigheter. Her kan det igjen argumenteres for at politiske og sivile rettigheter (demokrati) er en forutsetning for økonomiske og sosiale rettigheter fordi individuelle velferdsrettigheter er et resultat av politisk kamp. Dette synspunktet har både Donnelly/Howard og Dahl forfektet.

Til tross for begrensningene som her er nevnt, vil vi hevde at demokratiske styreformer er det beste *utgangspunkt* for at menneskerettighetene skal respekteres. Demokratiske institusjoner muliggjør kontroll av den politiske ledelsen ("upward-control"), noe som ikke er mulig innenfor autoritære eller totalitære regimer. Et annet viktig moment her er at demokratiske styreformer fungerer som kanaler for informasjon mellom de styrende og styrte, noe som igjen åpner for fleksibilitet og politiske endringer innenfor det eksisterende systemet.

Det kanskje viktigste argumentet for å hevde at demokratiet som styreform best garanterer for menneskerettighetene totalt, er demokratiets status som legitim styreform.

¹¹¹ Schmid, Alex, P.: *Research on Gross Human Rights Violations*, Leiden: University of Leiden, 1989. Forskningsprosjektet i Leiden analyserer forekomsten av grove menneskerettighetsbrudd i stater med alvorlige etniske konflikter og i autoritetskonflikter ved maktskifter.

¹¹² Kimber, R.: "On Democracy", s. 218.

While there is often disagreement on whether capitalism is good or bad, and on the virtues of socialism, or communism, there seems to be universal consensus that democracy is good and dictatorship bad.Democracy, however understood, universally connotes a positive value, something to aspire to or at least to identify with.¹¹³

Problemet for det store flertall av jordens befolkning er imidlertid at de lever under regimer og styreformers som hverken garanterer for personlig trygghet, politiske rettigheter eller de mest basale økonomiske rettigheter. Kun 22 av verdens 170 uavhengige stater kan karakteriseres som stabile demokratier, i henhold til Dahl.¹¹⁴ "The International Bill of Human Rights" anser likevel demokratiske rettigheter som universelle rettigheter, de er med andre ord styrings-prinsipper som alle stater plikter å anerkjenne. Men, er det mulig for alle land å utvikle demokratiske institusjoner?

Som et motstykke til FNs erklæring om de sivile og politiske rettighetenes universelle gyldighet og praktiske gjennomførbarhet, finnes det en etterhvert omfattende litteratur omkring forutsetninger og vilkår for utvikling av demokrati og demokratiske institusjoner. Grovt sett kan litteraturen deles i to skoler eller retninger.

Den ene retningen fokuserer på sosio-økonomiske og strukturelle betingelser for at et samfunn skal utvikle demokratiske institusjoner.¹¹⁵ Felles for disse analysene, som alle er basert på aggregerte data og flernasjonale analyser, er at de finner at utviklingen av demokratiske institusjoner har sterk sammenheng med økonomisk utviklingsnivå (ofte målt i BNP pr. capita). Men, som blant annet Dahl har pekt på, beviser ikke disse undersøkelsene at demokrati er umulig i fattige land: "The evidence simply does not sustain the hypothesis that a high level of socioeconomic development is either a necessary or a sufficient condition for competitive politics."¹¹⁶

¹¹³ Diamond, Larry, Linz, Juan and Lipset, Seymour Martin: *Politics in Developing Countries...*, s. 449.

¹¹⁴ Dahl, R. A.: "Democracy and Human Rights under Different Conditions...", s. 5.

¹¹⁵ Noen av de mest sentrale her er: Coulter, Phillip: *Social Mobilization and Liberal Democracy*, Lexington, Mass.: Lexington Books, 1975; Lipset, Seymour M.: "Some Social Requisites for Democracy: Economic Development and Political Legitimacy" in *American Political Science Review*, 53 no. 1 (March 1959); Dahl, Robert A.: *Polyarchy*, New Haven: Yale Univ. Press, 1971; Cutright, Phillip: "National Political Development: Measurement and Analysis" *American Sociological Review* 28, no. 2 (1963).

¹¹⁶ Dahl, R. A.: *Polyarchy* s. 71.

Studiene indikerer imidlertid at det er en større sannsynlighet for at demokratier skal kunne etableres i rike enn i fattige land. Problemet ved å analysere ulike regimeformer ved å sammenligne overordnede data fra mange land, er naturligvis at nyansene og det enkelte lands utviklings dynamikk går tapt. De grove indikatorene som disse studiene benytter seg av gir oss for eksempel ingen forklaring på hvorfor India, som målt i forhold til BNP pr. capita er et meget fattig land, likevel har en demokratisk styreform, mens Saudi Arabias og Kuwaits politiske systemer er autoritære til tross for landenes sterke økonomier.

En annen retning innenfor statsvitenskapelig politisk teori har fokusert på kulturelle betingelser for demokratisk utvikling. Teoretikere som Almond og Verba har spesielt lagt vekt på betydningen av en politisk kultur der det er allmenn enighet om prosedyrene for samfunnsstyre.¹¹⁷ Lerner har, som en av moderniseringsskolens mest innflytelsesrike teoretikere, hevdet at først når et samfunn har beveget seg fra det tradisjonelle mot et moderne samfunn, kan demokratiske institusjoner utvikles.¹¹⁸ Andre igjen har pekt på personlige forklaringsfaktorer og betydningen av politiske lederskikkelser for utviklingen av demokratiske styreformer.¹¹⁹ Men på samme måte som teoriene om sosio-økonomiske forutsetninger ikke beviser at fattige land ikke kan utvikle demokratiske styreformer, viser ikke det faktum at en spesifikk politisk kultur er tilstede i demokratier at dette er en nødvendig betingelse demokratisering.

Det er ikke grunnlag for å oppfatte konklusjonene og funnene i disse analysene som "naturlover" som vil gjelde alle land til alle tider. Verdien av de ulike studiene er at de sier noe om hvilke vanskeligheter og barrierer den tredje verdens land står overfor i forhold til utviklingen av samfunnsformer som garanterer for demokrati og i videre forstand, menneskerettigheter. Dersom man antar et slikt perspektiv, danner det et fruktbart utgangspunkt for en debatt om bruk av bistandsmidler, noe vi vil komme tilbake til.

Finnes det så enkelte absolutte betingelser som må være tilstede for utvikling av et politisk system bygget på demokratiske prinsipper, som kan garantere menneskerettighets-respekt? I diskusjonen omkring den historiske

¹¹⁷ Almond, Gabriel and Verba, Sidney: *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Boston: Little & Brown, 1965, s. 11-30.

¹¹⁸ Lerner, David: *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, New York: The Free Press, 1958 s. 49-50.

¹¹⁹ Lipset, Seymour M.: *Political Man*, London: Heinemann, 1960; Lijphart, Arend: *Democracy in Plural Societies A Comparative Exploration*, New Haven: Yale University press, 1977.

framveksten av menneskerettighets-tanken refererte vi til Richard P. Claudes stadieteori. Formålet med stadieteorien var foruten å forklare under hvilke betingelser rettighetene oppstod innenfor det euro-amerikanske kulturområdet, også å angi noen generelle betingelser for utvikling og institusjonalisering av rettighetsnormer i ethvert samfunn. Claude hevder at det som en bakgrunnsbetingelse må eksistere et stabilt og prosedyre-regulert juridisk system. Han angir videre en utvikling gjennom fire faser der de sivile rettighetene utvikles før de politiske, sosiale og økonomiske. Det er imidlertid problematisk å bruke slike modeller på andre samfunn. Claudes modell er basert på 300 års europeisk historie, mens enkelte tredje verden land undertegnet FN konvensjonene før statene var ti år! Diffusjonsprosessen fra Europa til resten av verden er en annen grunn til at sammenligningen blir problematisk.

Deterministisk bruk av stadiemodeller og utstrakte generaliseringer er en vitenskap som lenge har vært diskreditert innenfor utviklingsforskning, fordi det enkelte lands spesifikke historie og situasjon umuliggjør slike forenklinger. Men selv om man forkaster universelle, en-dimensjonale utviklings-begrep, synes det klart at det finnes visse generelle utviklings-trekk som vil være av betydning også i stater utenfor det euro-amerikanske kulturområde. Dahls' grunnleggende hypotese er at oppnåelse av et sett av sivile og politiske rettigheter vil komme foran andre. Sagt på en annen måte, noen rettigheter kan vanskelig overleve eller eksistere dersom det ikke allerede eksisterer et annet knippe av rettigheter: "Full democratization is likely to be achieved only at the end of a process — perhaps often a lengthy process of many vicissitudes — of expanding rights and liberties."¹²⁰

Hans hypotese er at den første politiske rettighet vanligvis vil være tilgangen til alternative informasjonskilder. En generell ytringsfrihet vil utvikle seg herfra. Den neste — og farlige — terskelen er utvikling av organisasjonsfrihet. Først på dette grunnlaget, hevder Dahl, kan man oppnå retten til frie og rettferdige valg.

In this perspective free and fair elections are the culmination of a process, not its beginning. Indeed, unless and until the other rights and liberties are firmly protected, free and fair elections cannot take place. Except in countries already close to the threshold of democracy, therefore, it is a mistake to assume that if only the leaders of a non-democracy can be persuaded to hold elections, then full democracy will follow.¹²¹

¹²⁰ Dahl, R. A.: "Democracy and Human Rights under Different Conditions...", s. 17.

¹²¹ Dahl, R. A.: "Democracy and Human Rights under Different Conditions...", s. 18.

Utgangspunktet for denne diskusjonen har vært forholdet mellom menneskerettighets-respekt på den ene siden og regimetyper på den andre. Selv om det er åpenbare mangler også innenfor demokratiske regimer med hensyn til respekt for det totale menneskerettighets-spekteret, har vi argumentert for at det er demokratiske regimer, bygget opp rundt institusjoner som garanterer for ytringsfrihet, informasjonstilgang, organisasjonsfrihet og konkurranse om lederskap, som danner det beste utgangspunktet for menneskerettighets-respekt.

Dagens internasjonale politiske situasjon, med de politiske endringene i Øst-Europa og store deler av den tredje verden, gir demokratiet som styreform en helt unik status som legitim styreform. Det er grunn til å anta at dette vil legge en demper på den svært politiserte debatten innen FN-systemet om rettighetenes innbyrdes status, men det tvinger også fram viktige spørsmål: *Kan* alle stater utvikle en politiske kultur og institusjoner som garanterer for menneskerettighets-respekt? Og; hvordan skal denne utviklingen skje? Den statsvitenskapelige forskningen omkring betingelser for demokrati gir et utgangspunkt for å forstå hvilke strukturelle barrierer som eksisterer i store deler av den tredje verden mot utvikling av demokratiske institusjoner. I lys av den stadig sterkere tendensen til at bistand kobles til krav om demokrati og menneskerettighets-respekt, blir disse forholdene sentrale.

Den statsvitenskapelige forskningen omkring sammenhenger mellom politiske regimer og variasjoner i graden av menneskerettighets-respekt er på et begynnende stadium. Både studiene av forholdet mellom økonomiske utviklingsstrategier og menneskerettigheter, som vi behandlet i rapportens tredje del, og diskusjonen omkring regimetyper og menneskerettigheter danner interessante utgangspunkt, men fanger ikke inn *variasjonene* i menneskerettighets-brudd innenfor samme regimeform eller utviklingsstrategi. For å kunne utvikle kunnskaper om grader og variasjoner av menneskerettighets-brudd vil det kanskje være mer fruktbart å ta utgangspunkt i konkrete historiske konflikter og studere hvordan sentrale politiske aktører handler i en gitt situasjon. Dette vil trolig gi et bedre grunnlag for å trekke generelle slutninger om menneskerettighets-brudd.

5. Menneskerettighetsrespekt som mål for utvikling

Utgangspunktet for denne siste delen av rapporten er spørsmålet om hvorvidt menneskerettighets-hensyn bør være en eksplisitt målsetning i bistandspolitikken, og på hvilke måte en slik kobling i så fall bør gjøres. Kondisjonalitet — det å knytte vilkår om menneskerettighets-praksis til bistand — er en politisk beslutning med viktige etiske aspekter. Er dette en form for kulturarroganse, en illegitim innblanding i andre staters indre anliggender? Debattene om menneskerettighets-normenes universalisme kommer her inn med full tyngde.

Videre er det en rekke problemer av mer teknisk art som må avklares dersom bistandspolitikken skal brukes til å fremme menneskerettighets-målsetninger. Det må avgjøres hvilken menneskerettighets-standard som skal legges til grunn og hvordan denne skal operasjonaliseres. Videre må det utvikles strategier som kan fremme disse målsetningene og samtidig ivareta andre utviklingshensyn i størst mulig grad. For å kunne gjøre dette trengs det informasjon om menneskerettighets-situasjonen i de aktuelle land, og kunnskap om hvilke betingelser som kan legge forholdene til rette for økt menneskerettighets-respekt. Her kan menneskerettighetsforskningen bidra.

Spørsmålene som er diskutert i de tidligere delene av rapporten er relevante for spørsmålet om å koble menneskerettigheter og bistand. Diskusjoner på et abstrakt og teoretisk nivå kan imidlertid vanskelig brukes direkte som bakgrunn for politiske beslutninger. For at disse delene av menneskerettighets-forskningen skal ha politisk relevans, må de formidles gjennom mer empirisk og praktisk orientert forskning som samtidig bygger på og ivaretar de innsikter som er utviklet innenfor filosofisk, historisk og samfunnsvitenskaplig menneskerettighets-forskning. Det trengs forskning som forholder seg til den faktiske menneskerettighets-situasjonen i ulike land og som studerer utviklingstendenser og sosio-politiske betingelser, både i land med alvorlige brudd på menneskerettighetene og i land hvor situasjonen er i bedring. Denne forskningen finnes. Det knytter seg fremdeles store metodologiske og praktiske problemer til dette arbeidet — men det er likevel et forskningsfelt av uhyre stor politisk relevans. Norske forskningsmiljøer har her ytt viktige bidrag når det gjelder utforming av metoder for å dokumentere og evaluere menneskerettighets-situasjonen i

bistandsland. Det er også gjort et viktig arbeid med utvikling av indikatorer og utarbeiding av minimumsgrenser for realisering av sosiale og økonomiske rettigheter.

Vi vil starte med en diskusjon av spørsmålet om kondisjonalitet eller kobling av menneskerettigheter og bistand, for deretter å se nærmere på spørsmål knyttet til måling, rapportering og evaluering av menneskerettighetsbrudd i bistandsland.

5.1 Om menneskerettigheter som vilkår i bistandspolitikk

Rundt midten av 1970-tallet ble det å fremme respekt for menneskerettigheter offisielt en hovedmålsetning i amerikansk utenrikspolitikk. Under president Carter førte den amerikanske administrasjonen en menneskerettighetspolitikk hvor bistand ble brukt som et av flere midler. Bistand og lån ble holdt tilbake fra land hvor det foregikk alvorlige krenkelser av personlige integritetsrettigheter, og det amerikanske utenriksdepartementet begynte å gi ut årlige rapporter om menneskerettighets-situasjonen i land hvor USA hadde viktige interesser. (Vi går nærmere inn på disse rapportene i del 5.2). I 1975 vedtok Nederland, som første land i gruppen av "likeminded countries",¹²² å inkludere menneskerettighets-kriterier i sin statlige bistandspolitikk. Norge fulgte etter i 1984, Danmark i 1987 og Canada i 1988. I finsk bistandspolitikk er dette foreløpig ikke gjort eksplisitt.

Det er imidlertid også reist innvendinger mot å knytte vilkår om menneskerettighets-respekt til bistand fordi det a) strider mot tredje-verden lands krav om mer forutsigbare og automatiske overføringer av ressurser fra i-landene; b) koblingen mellom menneskerettigheter og bistand er problematisk i lys av manglende konsensus om hvilke plikter som påligger stater når det gjelder de ulike kategorier av menneskerettigheter, og hvordan disse pliktene aktiviseres i stater med ulikt politisk og økonomisk utviklingsnivå; og c) vestlige lands innblanding i utviklingslandenes menneskerettighets-politikk er en form for vestlig kulturimperialisme som viser manglende respekt for mottakerlandets selvbestemmelsesrett.

Selv om menneskerettighetenes status som universelle normer er omstridt og spørsmålet om kulturimperialisme ikke kan avvises kategorisk, kan det, som vi konkluderte med i del 2, hevdes at menneskerettighets-normene ser

¹²² Gruppen av "likeminded countries" omfatter foruten Nederland og Norge, Canada Danmark og Finland og Sverige. Betegnelsen henspiller på at landene har tilsvarende standpunkt i bistands-spørsmål, og er de vestlige industri-land som i størst grad støtter opp om tredje-verden initiativer.

ut til å ha støtte i en form for overlappende konsensus på globalt nivå. Menneskerettighets-normene er også gått inn som en del av folkeretten og menneskerettighets-brudd kan dermed *ikke* betraktes som den enkelte stats indre anliggende. På dette grunnlaget kan det forsvares å fremme menneskerettighets-hensyn gjennom bistandspolitik. Imidlertid har de to første innvendingene viktige implikasjoner for *hvilke* menneskerettighets-hensyn det er legitimt å fremme gjennom bistandspolitikken, og for hvilke krav som må settes til strategier hvor bistand brukes for å fremme menneskerettighets-målsetninger.

Hvilke rettigheter bør vektlegges?

Forskjellige land vektlegger ulike kategorier av menneskerettigheter. Under Carter la USA mest vekt på fremme personlige integritets-rettigheter mens tyngdepunktet i Reagan-perioden ble flyttet til politiske deltakerrettigheter. Sosiale og økonomiske rettigheter er i all hovedsak neglisjert i amerikansk menneskerettighets-politikk. Andre land, som Nederland og Norge, har i prinsippet inkludert sosiale og økonomiske rettigheter på en mer likeverdig basis. I St.meld. 36 (1984-85) heter det at norsk bistand skal være fattigdomsorientert, mottakerorientert, gitt som gaver, ubundet, 50 prosent bilateral — fordelt på hovedsamarbeidsland og at “det skal legges vekt på fattige land som gjennom sin politikk vektlegger utviklingen av sosial rettferdighet og som respekterer FNs politiske, sivile, økonomiske og sosiale menneskerettigheter”¹²³

Katarina Tomasevski hevder i boka *Development Aid and Human Rights* at mye av årsaken til at det er kontroversielt å knytte vilkår om menneskerettighets-respekt til bistand, er at ulike land opererer med egne standarder.¹²⁴ Dersom det internasjonale lovverket — “The International Bill of Human Rights” — legges til grunn, vil politiseringen etter hennes syn reduseres drastisk. Andre forskere, som Jack Donnelley og Rhoda Howard, legger også vekt på betydningen av å legge internasjonale menneskerettighets-standarder til grunn, og kobler dette standpunktet med en sterk understrekning av menneskerettighetene som udelelige og gjensidig avhengige størrelser.

¹²³ Stortingsmelding nr. 36 (1984-85), “Om enkelte hovedspørsmål i norsk utviklingshjelp”.

¹²⁴ Tomasevski, Katarina: *Development Aid and Human Rights*, London: Pinter Publishers, 1989, s. 64.

Å understreke menneskerettighetenes gjensidige avhengighet og menneskerettighets-systemets udelelighet kan være viktig for å hindre at enkelte kategorier av rettigheter på ideologisk grunnlag gis en privilegert status. I den senere tid er det imidlertid oppstått en debatt rundt denne *enhetstenkningen*. Kritiske røster har pekt på at proklamasjoner om udelelighet og gjensidig avhengighet har uheldige sider; de tildekker det faktum at ulike rettighetshensyn i praksis kommer i konflikt, og at visse rettigheter er mer fundamentale enn andre.¹²⁵ Som eksempel neves gjerne retten til mat i forhold til retten til ferie med lønn. Mot denne kritikken innvendes det gjerne at det her er snakk om usammenlignbare størrelser, og at det dermed ikke er legitimt å lage et hierarki av rettigheter.

Diskusjonen viser at beslutningen om å legge internasjonale standarder til grunn er et skritt i riktig retning, men at det ikke løser problemet. Uenighet om hvilke plikter de ulike menneskerettighetene pålegger stater og andre aktører på den internasjonale politiske arena, er et reelt problem, og da særlig når det gjelder sosiale og økonomiske rettigheter. "The International Bill of Human Rights" representerer en form for global konsensus på et abstrakt nivå, men formuleringene er ofte vage. Når det kommer til den konkrete iverksetting er det langt mindre enighet. Enkelte forskere hevder imidlertid at det kan skilles ut en kjerne av rettigheter som det er tilnærmet global konsensus om, også på et mer konkret nivå.

David W. Gillies hevder at det er en kjerne på fem rettigheter som det er bred enighet om at har fundamental betydning.¹²⁶ Dette er (1) frihet fra å bli fratatt livet uten lov og dom ("freedom from extra-judicial killing"), (2) frihet fra tortur, (3) frihet fra vilkårlig arrest og fengsling, (4) frihet fra sult, og (5) frihet fra diskriminering. De tre første er rettigheter som er gitt en absolutt legal status i internasjonale konvensjoner, det er normer som det ikke under noen omstendighet kan aksepteres at statene avviker fra. Disse er nå en del av folkeretten, og er dermed bindende for alle stater, ikke bare de som har ratifisert konvensjonene. De to siste rettighetene er også grunnleggende internasjonale normer med betydelig normativ vekt.

The right to food and freedom from hunger ... is generally considered to be the economic equivalent of the right to life, while the principle of non-discrimination is suffused throughout the human rights covenants. Non-

¹²⁵ Gillies, D. W.: "Evaluating National Human Rights Performance: Priorities for the Developing World", *Bulletin of Peace Proposals*, Vol. 21, No. 1, (1990) s. 15-27.

¹²⁶ Gillies, D. W.: "Evaluating National Human Rights Performance..."

discrimination is ... the glue that binds together the disparate branches of the family of human rights.¹²⁷

Denne listen av kjernerettigheter bør i følge Gilles gis første prioritet både når det gjelder overvåking av rettighetssituasjonen i utviklingsland (noe vi kommer tilbake til) og som menneskerettighets-målsetning for bistandspolitikk. Andre prioritet bør gis til rettssikkerhet, mens sentrale sivile og politiske rettigheter settes opp som et tredje trinn. De sivile og politiske rettighetene vektlegges først og fremst på bakgrunn av den posisjon de har i giverlandenes opinion, og han understreker at disse "demokratiske" rettigheter har et spinklere normativt grunnlag og dermed må tillegges mindre vekt.

Dette forslaget til prioritering av særlig viktige menneskerettigheter er interessant — ikke minst fordi det skiller ut et knippe av kjernerettigheter som det argumenteres godt for at har bred internasjonal støtte og et solid normativt fundament. Det har en viss ideologisk balanse i og med at det inkluderer frihet fra sult, en sentral sosial-økonomisk rettighet, som en av kjernerettighetene. Ellers legger dette skjemaet lite vekt på sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter — utover det som ligger i retten til ikke-diskriminering; de rettighetene som skal garanteres likt for alle.

Forslaget om et hierarki av menneskerettigheter er imidlertid ikke ukontroversielt. Som vi alt har vært inne på, kan det innvendes mot en slik strategi at ulike kategorier av rettigheter er usammenlignbare størrelser, og at de i stor grad utgjør forutsetninger for hverandre. Ut fra en slik oppfatning vil det ikke være hensiktsmessig å gradere rettighetene. Alternative menneskerettighets-standarder drøftes i avsnittet om måling og overvåking av menneskerettighets-situasjonen i bistandsland.

Det er større enighet om at menneskerettshensyn er en legitim målsetning for vestlige lands utenriks- og bistandspolitikk, enn om hvilken menneskerettighetsstandard som bør legges til grunn. Det er imidlertid i stor grad enighet om at menneskerettighets-definisjonen som legges til grunn må tilfredsstillende følge følgende krav: Den må inneholde et *ideologisk balansert* utvalg av rettigheter som har basis i en *internasjonal konsensus*. Videre må det være konsensus om disse rettighetene *på konkret nivå*, som når det gjelder graden og rekkevidden av myndighetenes forpliktelse. Det er dessuten enighet om at menneskerettighets-brudd generelt må regnes som mest alvorlige der de er *systematiske*, har *stort omfang*, og/eller skjer med aktiv medvirkning eller passiv godkjenning fra myndighetenes side.

¹²⁷ Gillies, D. W.: "Evaluating National Human Rights Performance...", s. 20.

Hvordan bistand og menneskerettighetsrespekt ikke bør kobles

Å komme fram til en holdbar menneskerettighets-definisjon eller standard er bare ett av problemene som må løses dersom menneskerettighets-hensyn skal ivaretas gjennom bistandspolitikken. Like viktig er spørsmålet om hvilke strategier og virkemidler som bør velges.

Den *sanksjonerende* metoden, som særlig har vært framtrædende i amerikansk utenrikspolitikk siden midt på 1970-tallet betegnes av Katarina Tomasevski som "fjernkontoll-utvikling" ("remote-control development").¹²⁸ Brukt på denne måten blir utviklingshjelp enten en belønning for god menneskerettighets-politikk eller holdt tilbake som straff for brudd på menneskerettighetene. Dette fører til en uforutsigbarhet og mangel på kontinuitet som kan gjøre bistanden mindre effektiv. Dermed kan menneskerettighets-målsetninger i snever forstand blokkere det som er utviklingshjelpens primære målsetning; å bidra til bedre forhold for vanskeligstilte og underprivilegerte befolkningsgrupper, en målsetning hvor menneskerettigheter inngår som et viktig aspekt. Hvordan kan bistandspolitikken bli et effektivt virkemiddel i arbeidet med å fremme menneskerettighets-målsetninger og samtidig i minst mulig grad komme i konflikt med andre utviklingsmålsetninger?

Nederlands utenriksminister Jan Pronk uttalte i 1976 at bistandspolitikken best kan fremme menneskerettigheter gjennom å arbeide for *strukturell endring*. Bistandspolitikken kan være et ledd i et generelt utenrikspolitisk engasjement for mer rettferdige sosiale strukturer, som på en grunnleggende måte kan bedre situasjonen for verdens fattige, så vel som for de dårligst stilte innad i de enkelte land. Mer direkte kan det gis hjelp til ofre for menneskerettighets-brudd. På denne måten kan utviklingshjelp, i følge Pronk, *sette i gang prosesser* som kan gi fattige frihet og medbestemmelsesrett.¹²⁹

Dette synet stemmer i stor grad overens med det som av forskere anses som hensiktsmessige strategier for å fremme menneskerettighets-respekt gjennom bistandspolitikken.¹³⁰ Det er bred enighet om at bistandspolitikken

¹²⁸ Tomasevski, K.: *Development Aid and Human Rights*, s. 53. Hun bruker dette uttrykket i sin karakteristikk av den amerikanske koblingen mellom menneskerettigheter og bistand.

¹²⁹ Se Jan P. Pronk: "Human Rights and Development Aid", *Review of the International Commission of Jurists*, 1977 s. 36.

¹³⁰ Se *Menneskerettigheter i Norges Samarbeidsland*, 1986, 1987-88; Donnelly, Jack & Rhoda E. Howard: "Assessing National Human Rights Performance: A Theoretical Framework", *Human Rights Quarterly*, Vol. 10, No. 2, 1988 og Tomasevski: *Human Rights and Development Aid*.

må brukes *stimulerende*, ikke sanksjonerende. Bistand må brukes til å legge forholdene til rette for økt menneskerettighetsrespekt i mottakerlandene, ikke gis til myndighetene som belønning for god oppførsel. Å stimulere til økt realisering av menneskerettigheter innebærer imidlertid *kostnader* for giverlandene, og dette gjelder ikke bare for sosiale og økonomiske rettigheter. Sivile og politiske rettigheter innebærer også betydelige investeringer, for eksempel til utvikling av lovsystemer og uavhengige rettsvesen. Brukt på denne måten kan bistand stimulere til økt menneskerettighetsrespekt samtidig som andre viktige utviklingshensyn kan ivaretas.

Det er viktig å understreke at utviklingshjelp gis på bakgrunn av folkets behov og ikke på bakgrunn av regjeringens politikk. Bård-Anders Andreassen tar opp dette i artikkelen "Supporting the NGO sector in Africa: Towards a deepening of an African human rights culture".¹³¹ Her skisseres en strategi som søker å ivareta hensynet til et vidt spekter av behov og samtidig stimulere til økt menneskerettighetsrespekt. For at bistand skal fungere på denne måten er det i følge Andreassen viktig å anta en "bottom-up approach", det vil si en strategi som innebærer at utformingen av prosjekter skjer i samarbeid med lokalbefolkningen i de aktuelle områdene. Lokalt baserte frivillige organisasjoner har i mange tilfeller god kjennskap til hvilke behov det er viktig å ivareta og lokal-kunnskap som kan sikre at hjelpen fungerer etter sin hensikt.

Å satse på frivillige organisasjoner er imidlertid ikke uproblematisk. Kvaliteten på lokale, så vel som internasjonale NGOs (Non Governmental Organizations) varierer sterkt, og det er viktig å vurdere organisasjonene nøye i hvert enkelte tilfelle. I mange afrikanske land finnes det dessuten knapt lokale frivillige organisasjoner og de få som eksisterer er ofte svake. Det er dermed en strategi med mange begrensninger og problematiske aspekter.

Andreassen peker på at en fordel ved å kanalisere mer av bistanden direkte til lokale frivillige organisasjoner er at en slik strategi kan bidra til å styrke utviklingen av en menneskerettighetsbevisst offentlighet, noe som i sin tur kan ha innflytelse på myndighetenes politikk. Dette siste er imidlertid et tveegget sverd. Terje Tvedt har i boka *Bilder av de andre* pekt på problemer med å styrke NGO-sektoren i områder hvor staten er svært svak. Han hevder at vektleggingen på ikke-statlige mot-maktsgrupper ikke tar hensyn til behovet for å skape nasjonal konsensus om grunnleggende spilleregler.¹³²

¹³¹ Dette arbeidet leveres som en fjerde delrapport til denne studien.

¹³² Tvedt, Terje: *Bilder av "de andre"*. Om Utviklingslandene i Bistandsepoken, Oslo: Universitetsforlaget, 1990, s. 70-76.

NGO-strategier kan muligens fungere bra i områder hvor menneskerettighets-situasjonen oppfattes som god og hvor konfliktnivået er lavt. Botswana er et eksempel på et land hvor en styrking av det sivile samfunn generelt, og utviklingen av en menneskerettighets-opinion spesielt, kan tenkes å virke forebyggende og bidra til å hindre menneskerettighets-overgrep dersom konfliktnivået i samfunnet øker. I repressive samfunn, som for eksempel i dagens Kenya, er det derimot lite som tyder på at en slik strategi vil kunne lykkes. Tvert imot er det grunn til å anta at det å kanalisere store økonomiske ressurser til lokale menneskerettighets-organisasjoner i slike situasjoner vil kunne være ødeleggende både for de organisasjonene det gjelder og for annen kontakt mellom giver- og mottakerland. Dersom en skal gå inn på en NGO-strategi er det viktig at situasjonen i det enkelte land kartlegges og analyseres så grundig som overhode mulig med hensyn til hvordan de frivillige organisasjonene og det sivile samfunn forøvrig fungerer, både internt og vis á vis statsmakten. I land med høyt konfliktnivå og grove menneskerettighets-overgrep er en slik strategi forbundet med stor risiko og det vil måtte utvises den største forsiktighet.

Så langt har vi konsentrert oss om hvordan bilaterale bistandsmidler kan brukes til å fremme menneskerettighets-respekt i mottakerlandene. Imidlertid er dette også en aktuell spørsmålsstilling i forhold til multilateral bistand, som i hovedsak er organisert gjennom FNs organisasjoner. Katarina Tomasevski understreker at menneskerettighetene må inkluderes i alle aspekter ved utviklingshjelp, ikke minst når det gjelder multilateral bistand. Til tross for at respekt for menneskerettighetene er et av de tre hovedformålene med FN samarbeidet, inkorporeres ikke dette hensynet på en tilfredsstillende måte i organisasjonens utviklingsstrategier. Menneskerettighets-hensyn skilles ut fra den økonomiske sfære og klassifiseres som "politikk" og får dermed marginal betydning. Det har vært påpekt at sosiale og økonomiske rettigheter ofte settes til side i land i den tredje verden under press fra institusjoner som IMF (Det internasjonale pengefondet) og Verdensbanken, som gjerne krever gjennomføring av "barske" markedsliberalistiske programmer som vilkår for lån.¹³³ Disse institusjonenes strukturtilpasningsprogrammer kan dermed i visse tilfeller komme i et motsetningsforhold til sentrale menneskerettigheter.

Verdensbankens siste rapport om Afrika sør for Sahara antyder at demokratiske rettigheter bør være en viktig målsetning.¹³⁴ Dette

¹³³ Se Gillies, D. W.: "Evaluating National Human Rights performance...", s. 23.

¹³⁴ *Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth. A long term perspective study*, The World Bank, Washington DC, 1989.

representerer en betydningsfull endring i en institusjon som tidligere har insistert på å holde seg til " politisk nøytrale" økonomiske prinsipper. Utifra drøftingen av forholdet mellom demokrati og menneskerettigheter i del 4, er det likevel grunn til å minne om at koblingen ikke er så uproblematisk som det kan se ut til i Verdensbankens rapport.

Studiet av menneskerettslige konsekvenser av ulike bistands-strategier er et relativt nytt forskningsfelt hvor det fremdeles er mye ugjort. Det er for tidlig å trekke entydige implikasjoner for praktisk politikk, men vi vil likevel forsøke å antyde noen foreløpige konklusjoner. Generelt kan vi si at såvel bilateral som multilateral bistand i større utstrekning bør brukes til å stimulere til økt respekt for menneskerettigheter, men at dette må være rettigheter som det er internasjonal konsensus om — og som det er relativt stor grad av enighet om hva innebærer i praksis, både for de individer og grupper som beskyttes av rettighetene og for statene som står som garantister. Strategiene som velges må ta hensyn til, og veie opp mot hverandre, et bredt spekter av målsetninger. Bistand bør ikke brukes sanksjonerende, men legge forholdene til rette for økt menneskerettighets-respekt, for eksempel ved å stimulere til endring av strukturelle betingelser som hindrer rettighetsrespekt.

Behovet for forskning — og behovet for at forskningen formidles på en tilfredsstillende måte — er her helt sentralt. Den meste direkte politisk relevante forskningen er i denne forbindelse det som er gjort og gjøres når det gjelder måling, overvåking og analyser av menneskerettighets-situasjonen i utviklingsland.

5.2 Måling, rapportering og evaluering av den menneske- rettslige situasjonen i bistandsland

I denne delen av menneskerettsforskningen har norske forskningsmiljøer stått sentralt, og noe av det viktigste som er gjort på dette feltet er Årbok-arbeidet. Arbeidet startet med et pilotprosjekt om menneskerettighetene i Norges hovedsamarbeidsland i 1985. Dette var et samarbeid mellom Programmet for menneskerettighets-studier ved Chr. Michelsens Institutt (CMI) i Bergen og det daværende norske menneskerettighetsprosjektet i Oslo (nå Institutt for menneskerettigheter). De amerikanske og nederlandske utenriksadministrasjonene hadde utarbeidet årlige rapporter om menneskerettighetene i sine samarbeidsland tidligere, men det norske initiativet var

likevel nyskapende fordi arbeidet ble gjennomført av uavhengige forskere.¹³⁵ Senere er menneskerettighets-institutter i stadig flere land kommet med i dette prosjektet. I 1990-utgaven av Årboken deltar institutter fra Danmark, Nederland, Finland, Canada og Sverige, i tillegg til de norske instituttene.

Som et sammenlikningsgrunnlag for Årbøkene vil vi skissere opp hovedtrekkene ved rapportene som årlig utgis av USAs utenriksdepartement. Dette arbeidet ble satt i gang midt på 70-tallet og omfatter nå rapporter om menneskerettighets-situasjonen i så og si alle land utenom USA selv. I 1988 ble menneskerettighets-situasjonen i verden vurdert utifra følgende liste av rettigheter:¹³⁶ (1) Respekt for *personlig integritet*, det vil si frihet fra politiske drap, forsvinninger, tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff, vilkårlig arrestasjon, fengsling eller eksil, nektelse av offentlig rettergang, og vilkårlig innblanding i privatliv, familie, hjem eller korrespondanse; (2) respekt for *sivile rettigheter*, det vil si ytrings- og pressefrihet, forsamlings og organisasjonsfrihet, religionsfrihet og frihet til å bevege seg i landet, og til fritt å reise ut av landet; (3) respekt for *politiske rettigheter* i betydningen "the right of citizens to change their government"; (4) myndighetenes holdning til undersøkelser av antatte brudd på menneske-rettighetene; (5) *diskriminering* på bakgrunn av rase, kjønn, religion, språk, sosial status; og (6) *arbeiderrettigheter*, det vil si organisasjonsfrihet, rett til kollektive forhandlinger, forbud mot tvangsarbeid, minimumsalder for barnearbeid og akseptable arbeidsforhold.

Rapporten fra USAs utenriksdepartement regnes som omfattende og grundig, men skjemmes av at politiske hensyn i mange tilfeller farger rapporteringen.¹³⁷ Et viktig ankepunkt er også at det ikke tas hensyn til sosiale og økonomiske rettigheter, men utelukkende fokuseres på de sivile og politiske.

¹³⁵ Finansiell støtte til arbeidet er gitt fra Departementet for utviklingshjelp, men det innholdsmessige har norske myndigheter verken ansvar for eller innflytelse over. "Årbok"-betegnelsen er til en viss grad misvisende i og med at rapportene av ressursmessige årsaker ikke kommer hvert år.

¹³⁶ U. S. Department of State: *Country Reports on Human Rights Practices. Report Submitted to the Committee on Foreign Affairs, U.S. House of Representatives and the Committee on Foreign Relations, U.S. Senate.* (Washington, D.C., U.S. Government Printing Office.) Disse rapportene er utgitt årlig siden midt på 1970-tallet.

¹³⁷ Rapporteringen gjøres av USAs ambassader i de respektive land.

Den norsk-baserte Årboken rapporterte i 1989 menneskerettighets-situasjonen i tretten land.¹³⁸ Det geografiske omfanget er beskjedent sammenlignet med rapportene fra det amerikanske utenriksdepartementet, tematisk er imidlertid Årbøkene mer ambisiøse. Rapportene inneholder opplysninger om (1) myndighetenes holdning til menneskerettighetene, (2) styresett og deltaker-rettingheter, (3) sivile friheter, (4) sosio-økonomiske rettigheter og (5) likhet, retten til ikke å bli utsatt for diskriminering og folks og minoriteters rettigheter.

Sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter er viet like mye oppmerksomhet som de sivile og politiske. Årbøkene unngår dermed til en viss grad kritikken om etnosentrisme som ofte rettes mot de amerikanske rapportene. I tillegg bidrar vektleggingen av sosiale og økonomiske rettigheter til å kaste lys over et underbelyst felt. Problemet med å skille ut myndighetenes ansvar for menneskerettighets-krenkelser er også taklet bedre i Årbøkene enn en del andre rapporter.¹³⁹ Det rapporteres om menneskerettighets-brudd fra væpnede opposisjonsgrupper der dette forekommer, og foretas grundige analyser av den sosio-politiske og økonomiske situasjonen i de aktuelle land.

Det er imidlertid også kommet innvendinger mot måten Årbøkene er lagt opp på. Terje Tvedt har pekt på at det er umulig å behandle 13 lands historiske, økonomiske, sosiale og politiske kontekst på en tilstrekkelig måte innenfor de rammene som er gitt i Årbøkene.¹⁴⁰ En annen innvending mot det store omfanget Årbøkene etterhvert har fått, er at det har ført til at de i større grad er blitt situasjonsrapporter enn analyser av utviklingstendenser. Videre overvurderer Årbøkene til en viss grad myndighetenes mulighet til å hindre at det skjer rettighetsbrudd i krigssituasjoner. Det har også vært reist kritikk mot at de sosiale og økonomiske rettighetene som er valgt ut som grunnlag for rapportene, er vagt definerte rettigheter som det er uenighet om hva innebærer med hensyn til individuell behovstilfredsstillelse og statlig ansvar.¹⁴¹ Denne kritikken rammer imidlertid bare delvis fordi det i tilknytning til Årboks-arbeidet er lagt ned et stort arbeid i å operasjonalisere og utarbeide minimums-standarder for sentrale,

¹³⁸ Disse landene var Bangladesh, Botswana, India, Kenya, Mosambik, Nicaragua, Pakistan, Filippinene, Sri Lanka, Suriname, Tanzania, Zambia og Zimbabwe. Det er skjedd en utvidelse av omfanget fra Årboken første gang ble utgitt i 1985. Den omfattet da bare Norges ni hovedsamarbeidsland. I 1988 ble det utarbeidet rapporter om elleve land (Filippinene og Suriname var da fremdeles ikke med).

¹³⁹ Se Gillies, D. W.: "Evaluating National Human Rights Performance...", s. 18.

¹⁴⁰ Terje Tvedt: *Bilder av "de andre"*, s. 106-107.

¹⁴¹ Gillies, D. W.: "Evaluating National Human Rights Performance...", s. 20.

men vagt definerte sosiale og økonomiske rettigheter. Denne forskningen kommer vi tilbake til.

Framgangsmåten som er valgt i Årbøkene er et eksempel på at en vurdering på bred grunn kan gi et nyansert og samtidig oversiktlig bilde. Dersom rapporter om menneskerettighets-situasjonen i bistandsland skal kunne brukes som grunnlag for politisk handling er det nettopp viktig med rapporter som får fram og analyserer flest mulig aspekter ved de aktuelle land. Det kan imidlertid være nødvendig å komme fram til metoder for en mer entydig bestemmelse av den faktiske menneskerettighets-situasjonen, og av utviklingstendensene i ulike land på dette området.

De politisk fargede, men grundige rapportene fra det amerikanske utenriks-departementet, den inkluderende standarden som det rapporteres utfra i Årbøkene, og Gillies hierarki med fem kjerne-rettigheter på toppen, er tre alternative rammeverk for rapportering og evaluering av menneskerettighetssituasjonen i ulike land. Rhoda E. Howard og Jack Donnelly har utarbeidet et fjerde alternativ.¹⁴² De hevder at det er hensiktsmessig og nødvendig å lage en "short-list", som bare inneholder et lite utvalg av de menneskerettighetene FNs menneskeretts-erklæring og -konvensjoner slår fast. Imidlertid må det settes krav til utvalget.

Den listen de foreslår inneholder 10 rettigheter fordelt på fire kategorier: Den første kategorien er "overlevelses-rettigheter". Rettighetene som her er valgt ut er retten til liv, mat og helse. Den andre kategorien er "medlemsrettigheter" som garanterer den enkelte en likeverdig plass i samfunnet. Denne kategorien er representert ved familierettigheter og forbud mot diskriminering. Den tredje kategorien er "beskyttelses-rettigheter" som beskytter det enkelte individ mot maktovergrep fra staten: rett til *habeas corpus*¹⁴³ og et uavhengig rettsvesen. Den fjerde og siste kategorien er "bemyndigelses-rettigheter" som gir den enkelte kontroll over eget liv, og da særlig i forhold til staten. Denne kategorien er representert ved retten til utdanning, fri presse og organisasjonsfrihet.

Hovedbegrunnelsen for utvalget er at de 10 rettighetene som inngår i dette teoretiske rammeverket tilsammen gir gode estimat for så og si alle andre rettigheter. Donnelly og Howard understreker at listen ikke impliserer noe rettighets-hierarki, som vi har vært inne på legger de stor vekt på de ulike menneskerettighetenes indre avhengighetsforhold. Argumentasjonen

¹⁴² Donnelly, Jack & Rhoda E. Howard: "Assessing National Human Rights Performance: A Theoretical Framework", *Human Rights Quarterly*, Vol. 10, No. 2, 1988, pp. 220-33.

¹⁴³ *Habeas corpus* er opprinnelig navnet på en engelsk lov fra 1679, og betegner retten til ikke å bli fengslet eller holdt fengslet uten lov og dom.

går ikke på at disse 10 rettighetene *moralsk sett* er viktigere enn andre, men på at de *metodologisk sett* er særlig viktige. På grunn av logiske, politiske og moralske sammenhenger mellom disse 10 rettighetene hevder Donnelly og Howard at en stat som respekterer og beskytter disse rettighetene sannsynligvis også vil beskytte de fleste andre menneskerettigheter.

Fordelen med Donnelly og Howards liste er at hvis den fungerer, så kan en slik forenkling gjøre forskning på, og rapportering av, menneskerettighetssituasjonen i ulike land adskillig enklere enn om det rapporteres på et bredere spekter av rettigheter. Denne standarden er imidlertid adskillig svakere enn Årboken når det gjelder sosiale og økonomiske rettigheter og reflekterer i større grad en vestlig-liberal rettighetsoppfatning. Svakheten kompenseres bare delvis ved at dette rammeverket bygger opp under FNs vedtak om menneskerettighetsnormenes innbyrdes enhet og dermed oppnår en viss upartiskhet i forhold til ulike kategorier av rettigheter. Understrekingen av rettighets-normenes enhet og udelelighet er kanskje dette forslaget viktigste svakhet. Det får en særegen politisk slagside ved så totalt å bygge opp om den offisielle FN-ideologien, som vi tidligere har vist er resultat av kompromisser og politisk drakamp.

Det er som vi har sett, uenighet om hvilke standarder som bør legges til grunn for rapportering av rettighetssituasjonen i bistandsland, og om hvilke menneskerettsstandarder som bør legges til grunn i bistandspolitikken. Spørsmålet debatteres livlig, og noen enegyldig konklusjon er det for tidlig å trekke. Imidlertid kan det se ut til at en må strebe mot et tredelt mål: Vi må a) finne fram til metoder for rapportering som gir et bredt bilde av den totale menneskerettslige situasjonen i de land det gjelder, b) analysere utviklingstendenser på bakgrunn av sosio-politiske og økonomiske variabler, og c) finne fram til en ideologisk balansert konsentrasjon om visse helt grunnleggende rettigheter.

Utvikling av metodologi: Operasjonalisering av sosiale og økonomiske rettigheter og utvikling av indikatorer og minstenivå

Et problem når situasjonen i et land skal vurderes med hensyn til økonomiske og sosiale rettigheter, er at disse rettighetene er så vagt formulert med hensyn til behovstilfredsstillelsens grad eller nivå. Et eksempel her er artikkel 24 i konvensjonen om sosiale og økonomiske rettigheter fra 1966: "Everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family including food, clothing, housing, medical care and necessary social services." Selv om det åpenbart er en stor del av verdens befolkning som

ikke har tilgang til det nivå av mat, helse, etc. som her er rettighetsfestet, eksisterer det ingen konsensus om hva disse rettighetene krever i form av statlige handlinger eller hvilket nivå av behovstilfredsstillelse den enkelte har krav på. Det er heller ikke enighet om hvordan forholdene skal kunne legges til rette for at rettighetene i større grad skal kunne realiseres.

I en artikkel i 1987-88 utgaven av Årboken argumenteres det for en "minimal threshold approach".¹⁴⁴ Dette er et forsøk på å skjære til realistiske standarder for vurderingen av økonomiske og sosiale rettigheter i fattige land. Det argumenteres for å utarbeide såkalte minimums-terskler; minstenivå for behovstilfredsstillelse som enhver kan sies å ha rettighetskrav på. I dette arbeidet er det lagt vekt på at minstestandardene må baseres på en realistisk forståelse av systemene som produserer og fordeler mat, helse etc. og ikke bygge på urealistiske forventninger om snarlig og dramatisk endring av grunnleggende strukturer.

Et kjernes spørsmålet er i denne sammenheng hvilke minimumsrettigheter — og hvilke minstenivå av de godene rettighetene spesifiserer — som er av størst betydning for at de fattige selv skal kunne bidra til å oppnå økonomiske og sosiale rettigheter. Videre stilles spørsmålet; "hvordan kan vi best oppfylle eller stimulere til oppfyllelse av dette minimumsgrunnlaget?" Mat, helse, arbeidsmuligheter og utdanning skilles ut som de mest sentrale rettighetene. Innad prioriteres først et visst basisnivå med hensyn til konsum og produksjon av mat, så kommer et visst nivå av forebyggende helsevern, fulgt av arbeid og utdanning som bidrar til matproduksjon.¹⁴⁵ Det understrekes her at det er *muligheter* for rettighetsoppnåelse som må garanteres. Rettighets-garantier utelukker ikke at den enkelte må gjøre en innsats for å kunne nyte godt av rettighetens innhold. Alle må imidlertid ha tilstrekkelige muligheter tilgjengelig.

Alan G. Smith hevder at det å kartlegge situasjonen i ulike land, lokalisere de fattigste delene av befolkningen, systematisk dokumentere deres behov, overvåke utviklingen, og analysere praksis i ulike stater utfra disse minste-standardene kan spille en nøkkelrolle når det gjelder å gi de

¹⁴⁴ Se Andreassen, Bård-Anders, Tor Skålnes, Alan G. Smith og Hugo Stokke: "Assessing Human Rights Performance in Developing Countries: The Case for a Minimal Threshold Approach", i Andreassen og Eide (eds.): *Yearbook on Human Rights*, København: Akademisk forlag, 1988 s. 333-356.

¹⁴⁵ Se Smith, Alan G.: "Economic/Social Human Rights and Third World Poverty: Realistic Theory, Practical Monitoring, and Development Aid, with Application to the Cases of Tanzania and Botswana" *Programme of Human Rights Studies Working Papers* No 17, Chr. Michelsens Institutt, Bergen, 1989.

sosiale og økonomiske rettighetene et konkret innhold.¹⁴⁶ Den store mengden av empirisk materiale som finnes innenfor utviklingsforskning er også en viktig ressurs som med fordel kan utnyttes mer i arbeidet med operasjonalisering av sosiale og økonomiske rettigheter.

Vi har her konsentrert oss om *helhetlige skjema og prinsipper* for overvåking og evaluering av den totale rettighetssituasjonen i ulike land. Vi har videre sett på arbeidet med å utvikle indikatorer og minstenivå for rettighetsoppfyllelse. Det er imidlertid også gjort betydelig arbeid når det gjelder utvikling av metoder for å evaluere *sentrale enkelrettigheter*. Kate Halvorsens arbeid med retten til utdanning, hvor hun utarbeider konkrete forslag til hvordan rettigheten kan implementeres, er et godt eksempel på et arbeid innenfor et avgrenset felt som kan bidra til å bedre overvåkingen av rettighetsrespekt på dette feltet.¹⁴⁷

Vi har til nå vært opptatt av praktiske og metodiske problemer med måling, rapportering og evaluering av menneskerettighets-respekt. Imidlertid har det vært påpekt at på samme måte som det er etiske problemer med å koble menneskerettigheter og bistand, er det også etiske problemer knyttet til arbeidet med rapportering og evaluering av den menneskerettslige situasjonen i utviklingsland.

Etiske aspekt ved rapportering og evaluering

Rhoda Howard hevder at det må stilles tre krav til vestlige demokratier som overvåker menneskerettighets-situasjonen i andre land.¹⁴⁸ To av dem kjenner vi fra diskusjonen om kobling av menneskerettigheter og bistand.

- A) De menneskerettighets-definisjonene som er utgangspunkt for rapporteringen må være i overensstemmelse med internasjonale standarder, og dekke hele spekteret av rettigheter som er inkludert i FNs "International Bill of Human Rights".
- B) For det andre understrekes viktigheten av at de land som rapporterer og evaluerer menneskerettighets-situasjonen i andre land må være sensitive i forhold til opinionen på den hjemlige politiske arena.

¹⁴⁶ Smith, A. G.: "Economic/Social Human Rights and Third World Poverty.....".

¹⁴⁷ Halvorsen, Kate: "Notes on the Realization of the Human Right to Education" i *Human Rights Quarterly* Vol. 12, No. 3, (1990) s. 341-364.

¹⁴⁸ Howard, Rhoda E.: "Monitoring Human Rights: Problems of Consistency", *Ethics & International Affairs*, Vol. 4, (1990) s. 33-52.

Dersom menneskerettigheter skal kunne bli et viktig aspekt ved vestlige demokratiers utenrikspolitikk må velgerne støtte en slik endring. Et abstrakt sett av kriterier som ikke reflekterer opinionen vil derfor kunne forhindre en utvikling mot at menneskerettigheter blir sett på som et viktig aspekt ved utenriks- og bistandspolitiske vurderinger.

- C) Land som evaluerer andre bør også øve selvkritikk ("self-assessment"). Et land som stiller seg til dommer over andre bør i følge Howard også foreta en grundig vurdering av rettighets-situasjonen i eget land. Hun hevder at det er et problem med den internasjonale overvåkingen av menneskerettigheter at de land som står for evalueringen ikke rapporterer om menneskerettighets situasjonen i sitt eget land. Rapportene om eget land bør være mer omfattende enn rapporter om andre land og særlig fokusere på den delen av den internasjonalt anerkjente rettighetspakken som er mest utsatt i det rapporterende landet selv. Det er viktig at vestlige nasjoner holder seg selv opp mot de samme standarder som de måler andre med, samtidig som historiske og eksisterende sosio-økonomiske ulikheter mellom land blir tatt i betraktning. Selv om sammenhengen mellom politiske rettigheter og økonomisk utvikling neppe er automatisk, peker det vi vet så langt i retning av et gjensidig forhold mellom de to størrelsene.¹⁴⁹ Som vi konkluderte med i del 4, er et visst økonomisk utviklingsnivå, om ikke en nødvendig forutsetning, så i alle fall en viktig betingelse for at politiske rettigheter skal respekteres. Samtidig tyder mye på at politiske rettigheter i seg selv er en faktor som kan bidra til økonomisk utvikling.¹⁵⁰ Dette er et argument for å dømme fattige land, som selv med gode intensjoner ikke har mulighet til å brødfø befolkningen, med en annen og mildere målestokk enn rike land.

Det er også viktig å rette søkelys mot de menneskerettighets-brudd i andre land som ens eget land, direkte eller indirekte kan ha bidratt til. Åpenbare eksempler er her USAs politikk i Mellom-Amerika og Sovjetunionens støtte til Mengistus' regime i Etiopia. I denne forbindelse er det interessant å se på forskjeller mellom store og små lands muligheter til å drive effektiv menneskerettighets-politikk. Jan Egeland tar opp dette spørsmålet i boka

¹⁴⁹ Howard, R.: "The Full-Belly Thesis....".

¹⁵⁰ Howard, R.: "Monitoring Human Rights...",s. 40f.

*Impotent Superpower, Potent Small-state.*¹⁵¹ Hans tese er at små land har komparative fortrinn på dette området. Stormakter har så tungtveiende sikkerhets-interesser og økonomiske interesser som presses fram av sterke interne interessegrupper, at de vanskelig kan drive en renhårig og effektiv menneskerettighets-politikk. Menneskerettighets-hensyn vil i stor grad bli overkjørt av — eller bli brukt som skalkeskjul for — andre utenriks-politiske interesser.

Selv-rapportering, gjort på en ideologisk balansert måte, vil i følge Howard kunne bidra til å redusere den selvtilfredse tendensen en ofte finner i vestlige land som evaluerer og rapporterer andre regimers (manglende) menneskeretts-respekt. For Norges vedkommende ville det være viktig at en slik selv-rapportering gikk inn på spørsmål som beskyttelsen av samenes rettigheter, varetektfangers og psykiatriske pasienters rettssikkerhet, eldres, barns og funksjonshemmedes rettigheter, og behandlingen av innvandrere og asylsøkere. Dersom det ikke er vilje til denne typen selv-rapportering kan menneskerettsrapporter lett oppfattes som — og i realiteten også bli — en form for ideologisk manipulering fra vestlige demokratier som ønsker å framheve sitt eget politiske og økonomiske system.

¹⁵¹ Egeland, Jan: *Impotent Superpower, Potent Small-State*, Oslo: Universitetsforlaget, 1988.

6. Konklusjoner

Som vi nevnte innledningsvis, utgjør humanistisk og samfunnsvitenskapelig forskning en relativt liten del av den totale menneskerettighets-forskningen. For å få et mer fullstendig bilde er det nødvendig også å gå grundigere inn på juridisk menneskerettighetsforskning. Det internasjonale menneskerettighetssystemet og de frivillige menneskerettighets-organisasjonenes rolle er her særlig viktige aspekter. I denne sammenhengen ville det imidlertid føre for langt å gå inn på en slik drøfting.

Den filosofiske, idé-historiske og statsvitenskapelige forskningen som diskuteres i de første delene av rapporten er på mange måter grunnlags-problemstillinger i forhold til de mer anvendte delene av menneskerettighetsforskningen, som vi drøftet i del fem.

I rapportens første del presenterte vi utviklingen av menneskerettighets-normene. Først tok vi utgangspunkt i den legal-historiske utviklingen av de internasjonale menneskerettighets-instrumentene. Videre gjennomgikk vi en statsvitenskapelig modell for rettighetsutvikling, før vi til slutt anla et idé-historisk perspektiv på spørsmålet om menneskerettighets-idéenes opprinnelse. Denne framstillingen viste at Verdenserklæringen om menneskerettighetene fra 1948 og konvensjonene av 1966 kan sees som resultat av en euro-amerikansk eller vestlig politisk utvikling.

Mot denne bakgrunnen stilte vi så i del to spørsmålet om hvorvidt rettighetsnormer som er produkt av én kultur kan være universelt gyldige. Problemstillingen ble belyst fra tre ulike perspektiver: Moralfilosofiske begrunnelser for menneskerettighetenes universelle gyldighet ble diskutert opp mot sosialantropologiens avvisning av at det finnes universelle normer. Den "politiske virkelighet" mellom disse to teoretiske posisjonene ble belyst gjennom en presentasjon av to ikke-vestlige regionale menneskerettighetsdokumenter; det afrikanske Banjul charteret, som trådte i kraft i 1986, og et arabiske utkast til en menneskerettighets-erklæring som ennå ikke er trådt i kraft. Utfra diskusjonen om kulturrelativisme versus universelle menneskerettigheter konkluderte vi med at en tilfredsstillende begrunnelse for universelle menneskerettigheter må søkes i en overlappende konsensus. Menneskerettighets-normene må basere seg på en *kulturell legitimitet*. Dette understreker viktigheten av å vektlegge globalt omforente normer og unngå å legge ensidig vekt på rettigheter som i særlig grad framstår som vestlige.

I rapportens tredje del tok vi opp spørsmålet om avveininger eller "trade-offs" både mellom ulike kategorier av menneskerettigheter og mellom menneskerettigheter og andre overordnede utviklingsmål, for eksempel økonomisk vekst. I spørsmålet om avveininger mellom rettigheter og økonomisk utvikling, gir den empiriske forskningen ingen entydige svar — i alle fall ikke hvis "utvikling" defineres på en slik måte at det inkluderer både økonomisk vekst og redistribusjon. Argumenter om at det må gjøres "trade-offs" mellom ulike rettigheter og/eller andre samfunns mål, kan være politisk motivert. Til tross for dette er det nødvendig å være åpen for at konflikter faktisk forekommer og at det kan oppstå situasjoner hvor det er nødvendig å foreta avveininger som innebærer at enkelte rettigheter gis forrang.

Diskusjonen omkring avveininger eller "trade-offs" mellom menneskerettigheter og andre utviklings-målsetninger viste at det i liten grad er entydige og deterministiske sammenhenger. Betingelsene kan være mer eller mindre gunstige, men det dreier seg også om å gjøre normative valg — eller med andre ord — om politikk. Et viktig spørsmål blir derfor hvilke politiske styreformers størst utstrekning respekterer og beskytter menneskerettighetene. Den statsvitenskapelige litteraturen omkring forholdet mellom regimetype og menneskerettigheter som ble presentert i del fire, konkluderer unisont med at menneskerettighetene best garanteres innenfor demokratiske styreformers. Imidlertid kan ikke forskningen som hittil er gjort på dette feltet, gi tilstrekkelige forklaringer på de mange *variasjoner* av menneskerettighetsbrudd innenfor og på tvers av regime-kategorier. Forskning omkring forholdet mellom regimetype og menneskerettigheter et felt hvor det er mye ugjort. Grundige analyser på bakgrunn av empirisk kunnskap om forholdene i ulike land er nødvendige for å kunne generalisere rundt disse sammenhengene. Det er her et gjensidig forhold mellom det å etablere teoretiske sammenhenger og det å se på empiriske korrelasjoner og utviklingstrender.

Den teoretiske forskningen som vi har behandlet, er av stor politisk betydning. Dette gjelder særlig i forhold til spørsmålet om kobling mellom menneskerettigheter og bistand. I rapportens femte og siste del diskuterte vi både etiske og praktiske problemer ved å knytte krav om menneskerettighetsrespekt til bistand. Vi konkluderte med at det er viktig at menneskerettighets-hensyn integreres i såvel bilateral som multilateral bistand. Men, dersom denne koblingen skal ha en positiv effekt, må internasjonale menneskerettighets-standarder legges til grunn, og bistanden må brukes konstruktivt, ikke sanksjonerende. Vi har også argumentert for å konsentrere oppmerksomheten om de aller mest grunnleggende menneskerettighetsnormene. Selv om det av ideologiske og kulturelle grunner kan

være uenighet om rangeringen, ser det ut til å være en viss enighet om at enkelte menneskerettigheter — men *ikke* bestemte *kategorier* av rettigheter — er mer grunnleggende enn andre. Proklamasjoner om menneskerettighetsnormenes enhet og innbyrdes sammenheng bidrar til å tildekke realitetene i diskusjonen. Dette er en diskusjon som bør tas opp heller enn å tildekkes. Forskningen bør eksplisere og diskutere verdinormer heller enn å “konstruere en virkelighet” på bakgrunn av politiske kompromisser.

Denne presentasjonen av statsvitenskapelig og humanistisk menneskerettighetsforskning bærer preg av at dette er et ungt forskningsfelt hvor det ennå er mange uløste problemer. Menneskerettigheter er et vanskelig forskningsfelt fordi det befinner seg i spenningsfeltet mellom normativ og deskriptiv forskning. En av de største svakhetene pr. i dag er at det er svært få grundige empiriske analyser i forhold til det rike teoretiske materialet. Her representerer samfunnsvitenskapelig forskning et viktig supplement til den juridiske forskningen — ikke minst fordi den kan si mer om hvordan de formelle juridiske strukturene faktisk fungerer. God samfunnsvitenskapelig menneskerettighets-forskning har mulighet til å inkorporere normative og deskriptive aspekter på en fruktbar måte. Dette er en utfordring den samfunnsvitenskapelige forskningen nå står overfor.

Bibliografi

- Ackerman, Bruce A., *Social Justice in the Liberal State*. New Haven: Yale University Press, 1980.
- Adelman, Irma, Marcha Geier og Cyntia Taft Morris, "Instruments and Goals in Economic Development", in *American Economic Review* 59, nr. 5, 1969.
- Almond, Gabriel og Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Boston: Little & Brown, 1965.
- Almond, Gabriel og Bingham G. Powell, *Comparative Politics*. Boston: 1978.
- Alston, Phillip, "The Right to Development at the International Level", i *The Right to Development at the International Level*. Workshop, The Hague, 1-18 oktober 1979, organisert av Haag akademi for internasjonal rett og FN- universitetet. Alpen aan den Rijn: Sijthoff & Noordhoff, 1980.
- Alston, Phillip, "Development and the Rule of Law: Prevention versus Cure as a Human Rights Strategy", i International Commission of Jurists, *Development, Human Rights and the Rule of Law*. New York: Pergamon Press, 1981.
- Alston, Phillip, "A Third Generation of Solidarity Rights: Progressive Development or Obfuscation of International Human Rights Law", i *Netherlands International Law Review*, vol. 29, nr. 3, 1982.
- Alston, Phillip, "Conjuring up New Human Rights: A Proposal for Quality Control", i *American Journal of International Law*, 78, 1984.
- Alston, Phillip, "Are Human Rights Universal or Eurocentric?" i *Development: Seeds of Change*, nr. 3, 1984.

Amnesty Internationals Årsrapport 1990. Oslo: Cappelens Forlag og Amnesty International Norge, 1990.

Andreassen, Bård Anders og Jan Egeland m.fl., *Menneskerettighetene i Norges hovedsamarbeidsland 1985*. Bergen/Oslo: Chr. Michelsens Institutt/Det Norske Menneskerettighetsprosjektet, 1985.

Andreassen, Bård Anders og Asbjørn Eide (red.), *Human Rights in Developing Countries 1987/88*. København: Akademisk Forlag, 1988.

Andreassen, Bård Anders, Tor Skålnes, Alan G. Smith og Hugo Stokke, "Assessing Human Rights Performance in Developing Countries: The Case of Minimal Threshold Approach", i Andreassen og Eide (red.): *Human Rights in Developing Countries 1987/88*. København: Akademisk Forlag, 1988.

Andreassen, Bård Anders, "Supporting the NGO Sector in Africa: Towards a Deepening of an African Human Rights Culture". Vil bli utgitt som Arbeidsnotat, Programmet for menneskerettighetsstudier. Bergen: CMI, 1991.

Apter, David E., *The Politics of Modernization*. Chicago: University of Chicago Press, 1965.

Aruri, Naseer H., "Disaster Area: Human Rights in the Arab World", i *Middle East Report*, nr. 149, 1987.

Barnett, Clifford R, "Is There a Scientific Basis in Anthropology for the Ethics of Human Rights?" i Downing, T. E., Kushner et al (red.): *Human Rights and Anthropology*, Cambridge, Mass.: Cultural Survival, Inc. 1988.

Barry, Brian, *Political Argument*. London: Routledge & Kegan Paul, 1965.

Beitz, Charles R., "Human Rights and Social Justice", i Peter G. Brown og Douglas MacLean (red.): *Human Rights and U.S. Foreign Policy*. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1979.

Beitz, Charles R., *Political Theory and International Relations*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979.

- Beitz, Charles R., "Democracy in Developing Societies", i Peter G. Brown og Henry Shue (red.): *Boundaries: National Autonomy and its Limits*. Totowa, N.J.: Rowman and Littlefield, 1981.
- Beitz, Charles R., "Economic Rights and Distributive Justice in Developing Societies," i *World Politics*, vol. 32, nr. 2, 1984.
- Bello, "Human Rights: The Rule of Law in Africa", i *International and Comparative Law Quarterly*, 30, 1981.
- Berg-Schlosser, Dirk, "African Political Systems. Typology and Performance", i *Comparative Political Studies*, vol. 17, nr. 1, 1984.
- Bergsmo, Morten, "Et arabisk charter for menneskerettigheter", *Mennesker og Rettigheter*, nr. 4, årg. 5, 1987.
- Berlin, Isaiah, "Two Concepts of Liberty", i *Four Essays on Liberty*, Oxford: Oxford University Press, 1969.
- Binder, Leonard et al, *Crises and Sequences in Political Development*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1971.
- Boulding, Kenneth E., *Principles of Economic Policy*, 1968.
- van Boven, Theodoor C., "The United Nation and Human Rights: Innovations and Stagnation", i *SIM Newsletter*, nr. 9, 1985.
- Brecher, Irving (red.), *Human Rights, Development and Foreign Policy: Canadian Perspectives*. Halifax: Institute for Reaseach on Public Policy, 1989.
- Brown, Peter G. og Douglas MacLean (red.), *Human Rights and U.S. Foreign Policy*. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1979.
- Brown, Peter og Shue Henry (red.), *Boundaries: National Autonomy and its Limits*. Totowa, N.J.: Rowman and Littlefield, 1981.
- Brownlie, Ian, *Basic Documents on Human Rights*. Oxford: Claredon Press, 1971.

- Cassese, Antonio, "Foreign Economic Assistance and Human Rights — Two Different Approaches", in *Human Rights Review*, vol. 4, nr. 1, 1979.
- Castberg, Frede, *Naturrett og menneskerettigheter*. Oslo: Universitetsforlaget, 1967.
- Castberg, Frede, *To erklæringer om menneskerettighetene. 1789 og 1948*. Oslo: Universitetsforlaget, 1968.
- Chaliand, Gérard (red.), *Minority Peoples in the Age of Nation States*. London: Pluto Press, 1989.
- Chernery, Hollis m.fl., *Redistribution with Growth*. London: Oxford University Press, 1974.
- Chirot, Daniel, *Social Change in the Twentieth Century*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich, 1977.
- Chossudovsky, Michel, "The Political Economy of Human Rights", i *Bulletin of Peace Proposals*, vol. 10, nr. 2, 1979.
- Claude, Richard P. (red.), *Comparative Human Rights*. Baltimore og London: John Hopkins University Press, 1976.
- Cohen, Youssef, "The Impact of Bureaucratic-Authoritarian Rule on Economic Growth", *Comparative Political Studies*, vol. 18, nr. 1, April 1985.
- Coppedge, Michael og Wolfgang Reinecke, "A Scale of Polyarchy", i Raymond D. Gastil: *Freedom in the World 1986-87*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1988.
- Coulter, Phillip, *Social Mobilization and Liberal Democracy*. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1975.
- Cutright, Phillip, "National Political Development: Measurement and Analysis, i" *American Sociological Review*, vol. 28, nr. 2, 1963.
- Dahl, Robert A., *Polyarchy*. New Haven: Yale University Press, 1971.

- Dahl, Robert A., "Democracy and Human Rights Under Different Conditions of Development", i Asbjørn Eide og Bernt Hagtvet (red.): *Towards a More Human World: The Challenge of Global Human Rights After 40 Years*. Oxford: Blackwells. (Kommer 1991).
- Danelius, Hans, *Mänskliga rättigheterna*. 2nd ed. Lund: P.A. Norstedt & Söners förlag, 1975.
- Diamond, Larry, Juan J. Linz og Seymour Martin Lipset, *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy*. Boulder: Lynne Rienner Publ. Inc., 1990.
- Dick, William G., "Authoritarian versus Non-Authoritarian Approaches to Economic Development", i *Journal of Political Economy*, vol. 82, nr. 4, July/August, 1974.
- Donnelly, Jack, "Human Rights and Human Dignity: An Analytical Critique of Non-Western Conceptions of Human Rights", i *American Political Science Review* vol. 76, nr. 2, 1982.
- Donnelly, Jack, "Cultural Relativism and Universal Human Rights", i *Human Rights Quarterly* vol. 6, nr. 4, 1984.
- Donnelly, Jack, "Human Rights and Development: Complementary or Competing Concerns?" i *World Politics*, vol. 36, nr. 2, 1984.
- Donnelly, Jack, "The Right to Development: How Not to Link Human Rights and Development", i C. E. Welch Jr. og R. I. Meltzer (red.): *Human Rights and Development in Africa*. Albany, N.Y.: State University of New York Press, 1984.
- Donnelly, Jack, *The Concept of Human Rights*. London & Sydney: Croom Helm, 1985.
- Donnelly, Jack og Rhoda E. Howard, "Human Dignity, Human Rights and Political Regimes", i *American Political Science Review*, vol. 80, nr. 3, September 1986.
- Donnelly, Jack og Rhoda E. Howard (red.), *International Handbook of Human Rights*. New York: Greenwood Press, 1987.

- Donnelly, Jack, "Human Rights-Development Tradeoffs: Reflections on Repression in the NICs." (Department of Political Science, University of North Carolina), 1987.
- Donnelly, Jack og Rhoda E. Howard, "Assessing National Human Rights Performance: A Theoretical Framework", i *Human Rights Quarterly*, vol. 10, nr. 2, 1988.
- Downing, Theodore E., Gilbert Kushner et al (red.), *Human Rights and Anthropology*. Cambridge, Mass.: Cultural Survival, Inc., 1988
- Downing, Theodore E., "Human Rights Research: The Challenge for Anthropologists", i T. E. Downing, Kushner et al (red.): *Human Rights and Anthropology*, Cambridge, Mass.: Cultural Survival, Inc., 1988.
- Dworkin, Ronald, *Taking Rights Seriously*. London: Duckworth, 1977.
- Egeland, Jan og Tor Skålnes (red.), *Menneskerettighetene i Norges hovedsamarbeidsland 1986*. Oslo: Universitetsforlaget, 1986.
- Egeland, Jan, "Fred, menneskerettigheter og utvikling — harmoni eller motsetningsforhold", i *Internasjonal Politikk*, nr. 3, 1986.
- Egeland, Jan, *Impotent Superpower, Potent Small-state*. Oslo: Universitetsforlaget, 1988.
- Eide, Asbjørn, *Fattig, ufri og mishandlet. Om det internasjonale menneskerettighetsvernet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1978.
- Eide, Asbjørn, "Maldevelopment and "the right to development" — A critical note with a constructive intent", i *The Right to Development at the International Level*. Workshop, The Hague, 1-18 oktober 1979, organisert av Haag akademi for internasjonal rett og FN-universitetet. Alpen aan den Rijn: Sijthoff & Noordhoff, 1980.
- Eide, Asbjørn, Jan Helgesen og Torkel Opsahl, *Behovet for informasjon, undervisning og forskning om menneskerettigheter*. Utredning avgitt av det norske menneskerettighetsprosjektet. NOU 1981: 43. Oslo, 1981.
- Eide, Asbjørn, "Making Human Rights Universal: Unfinished Business", i *Mennesker og rettigheter*, vol. 6, nr. 4, 1988.

- Eide, Asbjørn, "Det internasjonale menneskerettighetsvern" i Bernt Hagtvet (red.): *Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver*. Oslo: Ad Notam Forlag, 1988.
- Elias, Taslim Olawale, *Africa and the Development of International Law*. (2. rev. utg. ved Richard Akinjude). Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1988.
- Elster, Jon og Rune Slagstad, *Constitutionalism and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Galanter, Marc, *Competing Equalities, Law and the Backward Classes in India*. Berkeley: University of California Press, 1984.
- Ganji, Manouchehr, *The Realization of Economic, Social and Cultural Rights: Problems, Policies, Progress*. E/CN.4/1108/Rev.1. New York: United Nations Economic and Social Council, Commission on Human Rights, 1975.
- Gastil, Raymond D., *Freedom in the World 1986-87*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1988.
- Gendzier, Irene L., *Making Political Change. Social Scientists and the Third World*. Boulder, Colorado: Westview Press, 1985.
- Gewirth, Allan, *Reason and Morality*. Chicago: University of Chicago Press, 1978.
- Gilje, Nils, *Det naturrettslige kontraktparadigmet*. Bergen: Senter for Vitenskapsteori, 1989.
- Gillies, D. W., "Evaluating National Human Rights Performance: Priorities for the the Developing World", i *Bulletin of Peace Proposals*, vol. 21, nr. 1, 1990.
- Gittleman, R., "The Banjul Charter on Human and Peoples' Rights. A Legal Analysis", i Welch, C. & R. I. Melzer (red.): *Human Rights and Development in Africa*. Albany: State University of New York Press, 1984.

- Goodin, Robert E., "The Development-Rights Trade-Off: Some Unwarranted Economic and Political Assumptions", i *Universal Human Rights*, vol. 1, nr. 2, 1979.
- Gule, Lars, *Islam, menneskerettigheter og utviklingsprosesser*. Bergen: Chr. Michelsens Institutt 1991. (Report R 1991: 3).
- Habermas, Jürgen, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Berlin: Luchterhand, 1965.
- Hagtvet, Bernt (red.), *Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver*. Oslo: Ad Notam, 1988.
- Haile, Minasse, "Human Rights, Stability and Development in Africa: Some Observations on Concept and Reality", in *Virginia Journal of International Law*, 24, 1984.
- Halvorsen, Kate, "Notes on the Realization of the Human Right to Education", i *Human Rights Quarterly*, vol. 12, nr. 3, 1990.
- Henderson, Conway W., "Underdevelopment and Political Rights: A Revisionist Challenge", i *Government and Opposition*, vol. 12, nr. 3, 1977.
- Henkin, Louis, (red.), *The International Bill of Rights. The Covenant on Civil and Political Rights*. New York: Columbia University Press, 1981.
- Hevener, Natalie Kaufman (red.), *The Dynamics of Human Rights in U.S. Foreign Policy*. 2nd ed. New Brunswick and London: Transaction Books, 1983.
- Hewlett, Sylvia Ann, "Human Rights and Economic Realities in Developing Nations", i *The Future of the Inter-American System* av Tom Fahrer (red.). New York: Praeger, 1979.
- Hewlett, Sylvia Ann, "Human Rights and Economic Realities: Tradeoffs in Historical Perspective", i *Political Science Quarterly*, vol. 94, no. 3, 1979.
- Hollis, Martin og Steven Lukes, *Rationality and Relativism*. Oxford: Basil Blackwell, 1982.

- Horowitz, Donald L., *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press, 1985.
- Howard, Rhoda E., "The Full Belly Thesis: Should Economic Rights Take Priority over Civil and Political Rights? Evidence from Sub-Saharan Africa", i *Human Rights Quarterly*, 4, 1983.
- Howard, Rhoda E., "Evaluating Human Rights in Africa: Some Problems and Implicit Comparisons." *Human Rights Quarterly* vol. 6, nr. 2, 1984.
- Howard, Rhoda E., *Human Rights in Commonwealth Africa*. New Jersey: Rowman-Littlefield, 1986.
- Howard, Rhoda E., "Human Rights, Development and Foreign Policy." (Paper prepared for conference on Human Rights and Development, International Political Science Association, The Hague, June 1987).
- Howard, Rhoda E., "Civil/Political Rights and Canadian Development Assistance", i Brecher, Irving (red.): *Human Rights, Development and Foreign Policy: Canadian Perspectives*. Halifax: Institute for Research on Public Policy, 1989.
- Howard, Rhoda E., "Monitoring Human Rights: Problems of Consistency." *Ethics & International Affairs*, 4, 1990.
- Howard, Rhoda E. og Jack Donnelly, "Human Rights in Africa." *American Political Science Review*, vol. 80, nr. 3, 1986.
- Huntington, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press, 1968.
- Huntington, Samuel P., "The Change to Change." *Comparative Politics* vol. 3, nr. 3, 1971.
- Huntington, Samuel P. og Jorge Dominiques, "Political Development", i Greensteid, F. I. og Nelson W. Polsby (red.): *Handbook of Political Science*, bd. 3. Reading, Mass.: Addison-Welsly, 1975.
- Huntington, Samuel P. og Joan M. Nelson, *No Easy Choice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976.

- International Commission of Jurists, *Development, Human Rights and the Rule of Law*, New York: Pergamon Press, 1981.
- International Labour Organisation, *Employment, Growth and Basic Needs: A One-World Problem*. New York: Praeger, 1977.
- Jackman, Robert W., *Politics and Social Equality: A Comparative Analysis*. New York: John Wiley & Sons, 1975.
- Janik, Allan, "Ludwig Wittgenstein og menneskerettighetsproblemet", i B. Hagtvet (red): *Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring*. Oslo: Ad Notam, 1988.
- Jarvie, I. C., *Rationality and Relativism: In Search of a Philosophy and History of Anthropology*. London: Routledge and Kegan Paul, 1984.
- Joblin, Joseph, "The Role of Human, Economic and Social Rights in the Advent of a New Society", i *Labour and Society*, vol. 2, nr. 4, 1977.
- Johnson, Harry G., *Money, Trade and Economic Growth*, 1962.
- de Kadt, Emanuel, "Some Basic Questions on Human Rights and Development", i *World Development*, 8, 1980.
- Kapp, Robert H., "Some Preliminary Views on the Relationship Between Civil and Political Rights and Economic, Social and Cultural Rights in the Context of Development and on the Right to Development". Geneve: *International Commission of Jurists*, 1978.
- Kerkvliet, Benedict J., *The Huk Rebellion*. Berkeley: University of California Press, 1977.
- Kesselman, Mark, "Order or Movement? The Litterature of Political Development as Ideology", i *World Politics* vol. 26, nr. 1, 1973.
- Kimber, Richard, "On Democracy", i *Scandinavian Political Studies* vol. 12, nr. 3, 1989.
- Kothari, Rajni, "Human Rights as a North-South Issue", i *Bulletin of Peace Proposals*, vol. 11, nr. 4, 1980.

- Kunig, Philip, Wolfgang Benedek og Costa R. Mahalu, *Regional Protection of Human Rights by International Law: The Emerging African System*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1985.
- LaPalombara, Joseph (red.), *Bureaucracy and Political Development*, 1963.
- Lefebvre, Henri, *The Sociology of Marx*. London: Penguin Books, 1968.
- Lerner, David, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. New York: The Free Press, 1958.
- Lewis, W. Arthur, *The Theory of Economic Growth*. Homewood, Ill.: Richard D. Irwin, 1955.
- Lijphart, Arend, *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press, 1977.
- Lindholm, Tore, "Kan rettigheter begrunnes." (Upublisert artikkel) Institutt for menneskerettigheter, Oslo, 1989.
- Lindholm, Tore, *The Cross-Cultural Legitimacy of Human Rights: Prospects for Research*. Oslo: Institutt for Menneskerettigheter, 1990. (Norwegian Institute of Human Rights Publication nr. 3).
- Lindholm, Tore, "Article one: A New Beginning", i Asbjørn Eide og Göran Melander (red.): *The Universal Declaration of Human Rights. A Commentary Article by Article*. Lund. (Kommer 1991).
- Linz, Juan J., "Types of Political Regimes and Respect for Human Rights: Historical and Cross-National Perspectives", i Asbjørn Eide og Bernt Hagtvet (red.): *Towards a More Human World: The Challenge of Global Human Rights after 40 Years*. Oxford: Blackwell (Kommer 1991.)
- Lipset, Seymour M., "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", i *American Political Science Review*, 53, 1959.
- Lipset, Seymour M., *Political Man*. London: Heinemann, 1960.
- Lipset, Seymour M., "Liberalism, Conservatism and Americanism", i *Ethics & International Affairs*, 3, 1989.

- Lively, Jack, *Democracy*. Oxford: Basil Blackwell, 1975.
- Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding*. Peter Nidditch (red.). Oxford: Clarendon Press, 1975.
- Locke, John, *Essays on the Law of Nature*. W. von Leyden (red.). Oxford, Clarendon Press. 1954.
- Locke, John, *Two Treatises of Government*. (Første utgave, 1689.) Peter Laslett (red.). Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
- Løvbræk, Asbjørn, *A Review of Some Issues on Development and Human Rights*. Bergen: Chr. Michelsens Institutt, 1982. (DERAP Working Papers, A 255).
- MacLean, Douglas, "Constraints, Goals and Moralism in Foreign Policy", i Peter G. Brown og Douglas MacLean (red.): *Human Rights and U.S. Foreign Policy*. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1979.
- Mahalu, Costa Ricky, "Africa and Human Rights", i Philip W. Kunig, Benedek og C. R. Mahalu: *Regional Protection Of Human Rights By International Law: The Emerging African System*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft 1985.
- Malnes, Raino, "A Review of Some Issues in the Philosophy of Human Rights." Bergen: Chr. Michelsens Institutt, 1982. (Upublisert notat).
- Marie, Jean-Bernard, *La Commission des droits de l'homme de l'O.N.U.* Paris: Pedone, 1975.
- Marks, Stephen, "Development and Human Rights. Some Reflections on the Study of Development, Human Rights and Peace", i *Bulletin of Peace Proposals* vol. 8, nr. 3, 1977.
- Marks, Stephen, "The Peace- Human Rights-Development Dialectic", i *Bulletin of Peace Proposals* vol. 11, nr. 4, 1980.
- Marsh, Robert, "Does Democracy Hinder Economic Growth in the Latecomer Developing Nations?" I *Comparative Social Research*, vol. 2, 1979.

- Marshall, T. H., *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press, 1954.
- Mathiason, John and John Powell, "Participation and Efficacy", i *Comparative Politics*, vol. 26, nr. 3, 1972.
- Maynard, Edwin S., "The Bureaucracy and Implementation of U.S. Human Rights Policy", i *Human Rights Quarterly*, vol. 11, nr. 2, 1989.
- Mc Chestney, Allan, "Promoting the General Welfare in a Democratic Society: Balancing Human Rights and Development", i *Netherlands Law Review*, vol. 27, nr. 3, 1980.
- Mennesker og Rettigheter*, 1-9. Oslo: Det Norske Menneskerettighetsinstituttet, 1983-1990.
- Metha, Ved, "Reflections: Democracy in a Poor Country." *The New Yorker*, 22, 1976.
- Mill, John S., *Considerations on Representative Government*. London: Longman, Roberts and Green, 1865.
- Miller, David, *Social Justice*, Oxford: The Clarendon Press, 1976.
- Moore, Barrington, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Boston: Beacon Press, 1966.
- Mower, Glenn A. Jr., *The United States, the United Nations and Human Rights. The Eleanor Roosevelt and Jimmy Carter Eras*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1979.
- Nanda, W. P.; J. R. Scarritt og G. W. Sheperd (red.), *Global Human Rights*. Denver: Westview, 1981.
- Nelson, Jack L. og V. G. Green, *International Human Rights: Contemporary Issues*. Standfordville, N.Y.: Human Rights Publishing Group, 1980.
- Neubauer, Dianne E., "Some Conditions of Democracy", i *American Political Science Review*, vol. 61, nr. 4, 1967.

- de Neufville, Judith Innes, "Human Rights Reporting as a Policy Tool: An Examination of the State Department Country Reports", i *Human Rights Quarterly*, vol. 8, nr. 4, 1986.
- Nickel, James, "Cultural Diversity and Human Rights", i Nelson, Jack L. og V. G. Green: *International Human Rights: Contemporary Issues*. Standfordville, N.Y.: Human Rights Publishing Group, 1980.
- Novak, Manfred og Theresa Swinehart (red.), *Human Rights in Developing Countries: 1989 Yearbook*. Arlington: N. P. Engel, 1989.
- Nozick, Robert, *Anarchy State and Utopia*. New York: Basic Books, 1974.
- O'Donnell, Guillermo, *Modernization and Bureaucratic Authoritarianism*. Berkeley: Institute of International Studies, University of California, 1973.
- O'Donnell, Guillermo, "Reflections on the Patterns of Change in the Bureaucratic-Authoritarian State", i *Latin American Research Review*, vol. 13, nr. 1, 1978.
- Ofstad, Harald, "Sårbarhet og beskyttelse: En diskusjon av idéen om menneskelige rettigheter", i B. Hagtvet (red.): *Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver*. Oslo: Ad Notam, 1988
- Okere, Obinna, "The Protection of Human Rights in Africa and the African Charter on Human and Peoples' Rights: A Comparative Analysis with the European and American Systems" i *Human Rights Quarterly*, vol. 6, nr. 2, 1984.
- Oyugi, W. O. og A. Gitonga (red.), *Democratic Theory and Practice in Africa*. Nairobi: Heinemann, 1987.
- Plant, Roger, "The Right to Development: The Relevance of Domestic Criteria", i *The Right to Development and Its Implications for Development Strategy. Report of a Seminar*. London: Anti-Slavery Society, 1979.
- Popkin, Samuel L., *The Rational Peasant*. Berkley: University of California Press, 1979.

- Pratt, Virginia A., *The Influence of Domestic Controversy of American Participation in the United Nations Commission on Human Rights, 1946-1953*. New York: Garland Publishers, 1986.
- Pronk, Jan P., "Human Rights and Development Aid", i *Review of the International Commission of Jurists*, 1977.
- Przeworski, Adam, *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Ramcharan, B. G. (red.) *Human Rights: Thirty Years after the Universal Declaration*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1979.
- Ramcharan, B. G. (red.), *International Law and Fact Finding in the Field of Human Rights*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1982.
- Randall, Vicky og Robin Theobald, *Political Change and Underdevelopment. A Critical Introduction to World Politics*. London: Macmillan, 1985.
- Rawls, John, *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 1971.
- Rawls, John, "Justice as Fairness, Political not Metaphysical", i *Philosophy and Public Affairs*, 1985.
- Rawls, John, "The Idea of an Overlapping Consensus", i *Oxford Journal of Legal Studies*, vol. 7, nr. 1, 1987.
- Riddell, Roger C., "The Ethics of Foreign Aid", i *Development Policy Review*, vol. 4, 1986.
- Riddell, Roger C., *Foreign Aid Reconsidered*. London: James Currey, 1987.
- The Right to Development at the International Level*. (Workshop, The Hague, 1-18 oktober 1979, organisert av Haag akademi for internasjonal rett og FN-universitetet.) Alpen aan den Rijn: Sijthoff & Noordhoff, 1980.
- Rokkan, Stein, *Stat, Nasjon, Klasse*. (Utvalg og red. ved Bernt Hagtvet) Oslo: Universitetsforlaget, 1987.

- Rosen, Georg, *Western Economists and Eastern Societies. Agents of Change in South Asia 1950-1970*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1985.
- Rostow, Walt, *Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press, 1962.
- Russett, Bruce M., *Trends in World Politics*. New York: Macmillan, 1965.
- Samnøy, Åshild, *Human Rights as International Consensus; The Making of the Universal Declaration of Human Rights 1945-1948*. (Hovedoppgave. Programmet for menneskerettighetsstudier, Chr. Michelsens Institutt/Universitetet i Bergen.) 1990.
- Scanlon, Thomas, "Human Rights as a Neutral Concern", i Peter G. Brown og Douglas McLean (red.): *Human Rights and U.S. Foreign Policy* av Lexington, Mass.: Lexington Books, 1979.
- Schirmer, Jennifer, "The Dilemma of Cultural Diversity and Equivalency in Universal Human Rights Standards", i T.E. Downing og G. Kushner et al (red.): *Human Rights and Anthropology*, Cambridge, Mass.: Cultural Survival, Inc. 1988.
- Schmid, Alex P., *Research on Gross Human Rights Violations*. Leiden: University of Leiden, Center for the Study of Social Conflicts, 1989.
- Schumpeter, Joseph, *Capitalism, Socialism and Democracy*. 3. utgave. New York: Harper Brothers, 1950.
- Seiersted, Francis, *Demokrati og rettsstat*. Oslo: Universitetsforlaget, 1984.
- Sen, Amartya, "The Right not to be Hungry", i *Contemporary Philosophy. A New Survey*, bd. 2. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1978.
- Sen, Amartya, "Development: Which Way Now", i *Economic Journal*, vol. 93, 1983.
- Senghaas, Dieter, *Von Europa Lernen. Entwicklungsgeschichtliche Betrachtungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1982.

- Shils, Edvard, *Political Development in the New States*. Hague: Mouton, 1962.
- Shivji, Issa G., *The Concept of Human Rights in Africa*. London: Codesria Book Series, 1989.
- Shue, Henry, *Basic Rights: Subsistence, Affluence and U.S. Foreign Policy*. Princeton: Princeton University Press, 1980.
- Singer, Hans, *The Ethics of Aid*. Sussex: Institute of Development Studies, 1984. (Discussion Paper 184).
- Skålnes, Tor, *Utviklingsstrategier, fordelingspolitikk og politiske rettigheter i Zimbabwe*. Bergen: Chr. Michelsens Institutt, 1989. (Programmet for menneskerettighetsstudier, Arbeidsnotater nr. 20).
- Slagstad, Rune, *Rett og politikk*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.
- Slagstad, Rune, "Individ og stat i moderne politisk filosofi", i Eivind Smith (red.): "*Jus*" og "*politikk*" i det norske statsliv. Oslo: Universitetsforlaget, 1989.
- Smith, Allan G., *Economic/Social Human Rights and Third World Development: Realistic Theory, Practical Monitoring and Development Aid, with Application to the Cases of Tanzania and Botswana*. Bergen: Chr. Michelsens Institutt, 1989. (Programmet for menneskerettighetsstudier Arbeidsnotater nr. 17).
- Smith, E. (red.), "*Jus*" og "*politikk*" i det norske statsliv. Oslo: Universitetsforlaget, 1989.
- Sohn, Louis B. og Thomas Buergenthal, *International Protection of Human Rights*. Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company, Inc., 1973.
- Steward J.H., "Comments on the Statement on Human Rights", i *American Anthropologist*, vol. 50 nr. 2, 1948.
- Stokke, Hugo, *Menneskerettighetene i et utviklingsperspektiv*. Bergen: Chr. Michelsens Institutt, 1988. (Programmet for menneskerettighetsstudier Arbeidsnotater nr. 14).

- Stokke, Hugo, *Some notes on Developing Human Rights Development Theory*. Bergen: Chr.Michelsens Institutt, 1988. (Programmet for menneskerettighetsstudier Arbeidsnotater nr. 13.
- Stokke, Hugo, "Menneskerettighetsidéen som filosofisk, juridisk og samfunnsvitenskaplig tema. Et bibliografisk essay", i B. Hagtvvet (red): *Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver*. Oslo: Ad Notam, 1988.
- Stortingsmelding nr. 36 (1984-85). "Om enkelte hovedspørsmål i norsk utviklingshjelp."
- Streeten, Paul, "Basic Needs and Human Rights", i *World Development*, 8, 1980.
- Sørensen, Georg, "Demokrati, diktatur og økonomisk utvikling", *Den Ny Verden*, Årgang 22, 1989.
- Tambs-Lyche, Harald, "Kulturrelativitet og kulturarroganse. Sosialantropologiske perspektiver på menneskerettighetene", i B. Hagtvvet (red.): *Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver*. Oslo: Ad Notam, 1988.
- Thompson, Dennis, *John Stuart Mill and Representative Government*. Princeton N.J.: Princeton University Press, 1976.
- Thoolen, Hans og Berth Verstappen, *Human Rights Mission. A Study of Fact-finding Practice in Non-governmental Organizations*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1986.
- Tolley, Howard Jr., *The U.N. Commission on Human Rights*. Boulder and London: Westview Press, 1987.
- Tomasevski, Katarina, *Development Aid and Human Rights*. London: Pinter Publishers, 1989.
- Tranøy, Knut Erik, "'Ought' implies 'can': a Bridge from Fact to Norm? From Human Needs to Human Rights. Part II." *Ratio*, 17, 1975.
- Tucks, Richard, *Natural Rights Theories*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

- Tvedt, Terje, *Bilder av "de andre". Om utviklingslandene i bistandsepoken.* Oslo: Universitetsforlaget, 1990.
- U. S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices. Report Submitted to the Committee on Foreign Affairs, U.S. House of Representatives and the Committee on Foreign Relations, U.S. Senate.* Washington, D C: US Government Printing Office.)
- Vasak, Karel, "A 30-year Struggle: The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights", i *UNESCO Courier*, November 1977.
- Vasak, Karrel, *The International Dimensions of Human Rights I-II.* Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1982.
- Vester, Michael, *Die Entstehung des Proletariats als Lerhnprozess. Zur Soziologie und Geschichte der Arbeiterbewegung.* Frankfurt am Main: Europäische verlagsanstalt, 1970.
- Walzer, Michael, *Just and Unjust Wars.* New York: Basic Books, 1977.
- Weiner, Myron og M.F. Katzenstein, *India's Preferential Policies. Migrants the Middle Classes and Ethnic Equality.* Chicago: University of Chicago Press, 1981.
- Weinstein, Warren, "Human Rights and Developments in Africa: Dilemmas and Options", i *Dædalus*, vol. 112, nr. 4, 1983.
- Weissbrodt, David, "The role of International Non-Governmental Organizations in the Implementation of Human Rights" i *Texas International Law Journal*, nr. 12, 1977.
- Welch, Claude E. Jr. og R.I. Melzer (red.), *Human Rights and Development in Africa.* Albany: State University of New York Press, 1984.
- Weston, Burns H., "Human Rights", i *Human Rights Quarterly*, vol. 6, nr. 3, 1984.
- World Bank, *Sub Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth. A Long Term Perspective.* Washington DC.: World Bank, 1990.

Østerberg, Dag, "Forfatning og omveltning. Et oppgjør med treerbanden",
i *Nytt Norsk Tidsskrift*, vol. 6, nr. 4, 1989.

Østerud Øyvind: "Menneskerettstanke og utviklingsteori: Et dilemma med
variasjoner", i B. Hagtvet (red.), *Menneskerettighetene som
forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver*. Oslo:
Ad Notam, 1988.

Reports

Department of Social Science and Development

R 1990: 1 TVEITE, Per

DERAP 1965-1990. En kort historikk. Bergen, mai 1990, 108 s.

R 1990: 2 MOORSOM, Richard

Namibia's economy at independence. Report on potential Norwegian-Namibian industrial cooperation. Bergen, May 1990, 81 p.

R 1990: 3 HERMELE, Kenneth

Mozambican crossroads. Economics and politics in the era of structural adjustment. Bergen, May 1990, 47 p./*Moçambique numa encruzilhada. Economia e política na era de ajustamento estrutural.* Bergen, Maio de 1990. 51 p.

R 1990: 4 BROCHMANN, Grete and Arve Ofstad

Mozambique. Norwegian assistance in a context of crisis. Country study and Norwegian aid review. Bergen, August 1990. xxvii + 173 p./*Moçambique. A ajuda norueguesa num contexto de crise. Estudo do país e exame da ajuda norueguesa.* Bergen, Outubro de 1990, xxvii + 184 p.

R 1990: 5 BROCHMANN, Grete og Arve Ofstad

Mosambik. Norsk bistand til et land i krise. Landstudie og analyse av norsk bistand. Kortversjon. Bergen, august 1990, 28 s.

R 1990: 6 ERIKSEN, Tore Linné and Arve Ofstad

Bibliography on Mozambique and international aid. Bergen, December 1990, 51 p.

R 1990: 7 ANDERSEN, Kirsti Hagen, (ed.)

Norwegian Development Research Catalogue 1990. Bergen, 1990, 515 p.

R 1990: 8 TOSTENSEN, Arne, Nils Groes, Kimmo Kiljunen and Tom Østergård

The Nordic/SADCC Initiative. A Nordic review. Bergen, November 1990, 66 p.

R 1990: 9 O'BRIEN, Peter, Jamú Hassan and Michael Hicks

Evaluation of Norway's non-project financial assistance to Mozambique. Bergen, December 1990.

R 1991: 1 CROOK, Richard C. and Alf Morten Jerve (eds.)

Government and participation: Institutional development, decentralisation and democracy in the third world. Bergen, February 1991, 119 p.